

BUNA U BIVŠOJ BANSKOJ KRAJINI 1883.

Dragutin Pavličević

UVOD

Već su suvremenici isticali da je godina 1883. bila »jedna od najburnijih i najznamenitijih u čitavom našem javnom životu posljednjih četrdeset godina«.¹ Od revolucionarne 1848. do narodnog pokreta 1903. nije u sjevernoj Hrvatskoj, izuzev 1883, bilo značajnijih socijalno-političkih gibanja i nemira. S tim se slaže i suvremeni mađarski povjesničar László Katus koji je ovim događajima posvetio poseban rad. »Prema tome«, kaže on, »zbivanja 1883. predstavljaju čvornu točku državnog, društvenog i političkog razvoja Hrvatske koji je uslijedio jedno desetljeće nakon nagodbe. U godini 1883. završio je prvi petnaestogodišnji period u povijesti nagodbenog sustava u Hrvatskoj.«²

Godine 1883. izbilo je na površinu političko i socijalno nezadovoljstvo koje se kupilo tijekom tih petnaest godina. Najprije su 15. kolovoza zagrebački građani zbacili omražene dvojezične grbove sa službenih zgrada, a zatim su 26. kolovoza počeli nemiri i pobune zagorskih seljaka protiv velikih poreznih daća, prijevara i zlouporabe porezne uprave, protiv nesposobne i skupe općinske uprave i drugih zâla.

Te je godine prvi put zajedno s tzv. civilnom Hrvatskom istupila i bivša Vojna krajina koja je 1881. bila napokon spojena s Hrvatskom. Osobito se isticalo područje bivše Banske krajine, bansko okružje ili tzv. Banovina. U tadašnjem petrinjskom, glinskom, kostajničkom i dvorskom kotaru digli su se 8. rujna bivši krajišnici Srbi i nekadašnji kmetovi Hrvati. Tisuće seljaka osam je dana s oružjem u rukama tražilo mađarske zastave i grbove, gonilo općinske činovnike, pandure i oružnike, suprotstavljalo se i vojničkim odredima, zahtijevalo »stare pravice«, odnosno krajiške povlastice i protivilo se novim nametima.

U nemirima, seljačkim bunama i narodnom pokretu značajnu ulogu igrala je sveučilišna mladež, učenici, mladi obrtnici i radnici, seoska i gradska sirotinja potpomognuta sitnim građanstvom i dijelom svećenstva i inteligencije. Socijalne parole zagorskih seljaka, kako je »bolje umrijeti nego umirati«, mijesale su se sa protumađarskim i protumađaronkim nezadovoljstvom (»dolje Mađari, dolje mađaroni«, »magjaronom štrik za vrat!«) i političkim zahtje-

¹ Martin Polić, Dragutin grof Khuen Héderváry i njegovo doba, Zagreb 1901, 1.

² L. Katus, Horvatskaja politika praviteljstva Tisa i narodnye dviženija 1883. g. v. Horvatii, Acta historica VIII, No. 1—2, Budapest 1961, 2.

vima bivših krajišnika (pravo na šumu, pašnjake, oslobođenje od poreza). Sve je to pratila kriza koja se pojavila u prvim izborima u Krajini u travnju 1883, zatim državnopravna raspra s Mađarima oko provođenja nagodbe (pravo na jezik, grbove), te ostavka bana L. Pejačevića, uvođenje Rambergova komesarijata, međustranačke razmirice, antisemitski ispadi, vojna intervencija, pritisak stranog novinstva, austro-ugarskih vladajućih krugova i javnog mnijenja.

Nemiri u Zagrebu 1883. i buna u Banovini bliski su i vremenski i prostorno, jer se sve odigralo u mjesec dana (od 15. kolovoza do 16. rujna 1883) i u krugu od sedamdesetak kilometara zračne linije od Zagreba. Isto su tako slični uzroci i povod tim nemirima i pobunama. Oni se kriju u gospodarskoj i političkoj podčinjenosti Hrvatske i socijalnoj bijedi nižih, osobito seoskih slojeva pučanstva. Međutim, zagrebački dodajući oko skidanja grbova, nemiri zagorsko-prigorskih seljaka i buna bivših krajišnika unatoč sličnostima imaju svoje osobitosti i razlike koje još nisu dovoljno ispitane.

Skidanje grbova s mađarskim natpisima predstavlja manifestaciju otpora tuđinskom nametanju, zagorski nemiri posljedica su socijalne bijede, a bune krajišnika ističu u prvi plan političke zahtjeve, iako i gospodarsko-socijalni uzroci nemira i bune nisu bili sporedni. Dok se u Zagorju i Prigorju dižu hrvatski seljaci, u bivšoj Banskoj krajini ustaju uglavnom srpski, ali i susjedna hrvatska sela ne ostaju pasivna nego se pridružuju srpskima. Ipak, političkim uzrocima buna u banskom okružju treba dodati prvenstveno gospodarske, društvene, nacionalne, vjerske pa i kulturne. Zbog spomenutih razloga bune bivših krajišnika jesu posebna cjelina puna specifičnosti i unutarnjih proturječnosti. Svrha ovog rada je pokušaj detaljne analize tog zanimljiva pokreta koji je do sada, kao i znatan broj tema s gospodarsko-društvenim značajem iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, bio znanstveno neobrađen.

I

SADAŠNJE STANJE HISTORIOGRAFIJE O POKRETU 1883.

Razdobljem od 1880. do 1883, tj. vremenom od tri godine koje su protekle od odlaska Ivana Mažuranića do dolaska Khuena Héderváryja za bana, posebice narodnim pokretom i bunama 1883, bavilo se u posljednjih devet decenija malo pisaca. Pa i oni koji su o tome pisali dali su uglavnom radove publicističkog značaja, bez uporabe arhivske građe pa i bez komparativne analize tadašnjeg tiska.

Najprije je publicist Martin Polić u svojoj knjizi o banu Khuenu³ dao u uvodu kratak osvrt na događaje 1883. i istaknuo njihovo značenje i uzroke.⁴

Banovinska buna, odnosno ono što se u to vrijeme zbilo u općini Klasnić nedaleko Gline, poslužilo je Đorđu A. Petroviću kao građa za pripovijetku pod naslovom »Buna u banovini u Klasniću godine 1883.«⁵ Petrović

³ Polić, n. dj., 1—11.

⁴ »U zemlji vladaše nezadovoljstvo iz raznih uzroka, koji su se uglavnom mogli svesti na loše ekonomičko stanje naroda; na tolike nesporazumke, političke i gospodarske naravi, koji izbijahu u odnošaju između obih kraljevina, kao i na nedostatnu javnu upravu, navlastito općinsku [...]« (1—2).

⁵ Knjiga je izdana u Sisku 1908.

piše uglavnom po sjećanju i narodnoj tradiciji i to nakon dvadeset pet godina. Opis uzroka, povoda i posljedica bune mu je prilično realan i uvjerljiv,⁶ ali njen tok i uloga pojedinih ličnosti u njoj nije u skladu s odlukama petrinjskog okružnog suda.⁷

Pedeseta godišnjica pokreta dala je dva rada publicističko-memoarskog značaja koji su ostali i jedini pokušaji njegove monografske obrade. Najprije je novinar Ivan Peršić objavio u kolovozu i rujnu 1933. u »Obzoru« svoja sjećanja dopunjena iskazima svjedoka i pisanjem suvremenog novinstva.⁸ Zatim je povjesničar Rudolf Horvat objavio svoju knjižicu koja se uglavnom osniva na nepotpunim izvještajima dopisnikâ »Narodnih novina« iz 1883.⁹ Peršić je dao originalan i publicistički vjeran opis zbivanja od otvaranja »Davidove škole« za učenje mađarskog jezika 1880. do dolaska bana Khuena u prosincu 1883. Pozabavio se i bunama u Zagorju i Banovini, njihovim uzrocima i odjeku u čitavoj Hrvatskoj, ali je ipak težište stavio na zagrebačke događaje oko skidanja grbova, koje je veoma detaljno obradio. Ipak je posebno poglavlje posvetio buni u Banovini osobito događajima u Gori i Kraljevcima. Pri tom mu se potkrala jedna pogreška, jer je ono što se zbilo u Maji stavio u Kraljevcane.¹⁰ Istodobno je istaknuo hrvatsko-srpski značaj banovinske bune i uopće sudjelovanje Srba u pokretu 1883. Govorio je i o pojavama antisemitizma, o pisanju stranog novinstva, o »ruskim rubljima« kojima se, navodno, pokret financirao itd.¹¹

Iako je R. Horvat bio povjesničar, on nije u svojoj brošuri dao ništa bitno novo. Nije iskoristio arhivsku građu niti cjelokupni zagrebački tisak nego je gotovo doslovno prepisao ono što su o zbivanjima 1883. pisale službene »Narodne novine«. Iz članaka je obično ispustio uzroke, zaključke i kritike, pa je tako njegov rad suha deskripcija događaja koje nije čak ni kronološki ni prostorno povezao. Nije obradio, npr., bunu u Klasanju, Malom Gracu, okolici Dvora i sl. Nešto mu je bolji i izvorniji uvodni dio, ali u pomanjkanju boljeg i cjelovitijeg rada i Horvatova je knjižica do sada služila faktografskom upoznavanju buna i nemira 1883.

Stjepan Antoljak je jedan od rijetkih povjesničara koji je nakon 1945. u sastavu jednog većeg pregleda buna seljaka u Hrvatskoj pisao i o 1883. u poglavlju pod naslovom: Pobune, nemiri i »Osnova narodnog ustanka« godine 1883.¹² Antoljak se služio samo postojećom literaturom (Peršić,

⁶ Pišući o uzrocima bune, Petrović spominje pismo koje govori o tome »da se sve štibre i daucije (porezi i daće; D. P.) imadu povisiti, i svaki onaj, koji je prije plaća po pet vorinti, plaća' će sade i po deset, a to veli mora svaki tako plaćati, da budu mogli Mađari delati nek've štukauze, po dvije tri godine [...]« (n. dj., 23).

⁷ Naime, neki pokretači bune, prema Petrovićevu romanu, nisu i glavni krivci prema procjeni suda (usp. o tome bilješku 319).

⁸ Iste je godine taj rad objavljen i u obliku knjige pod naslovom: »1883-ća, uspomena na predratni Zagreb povodom 50-godišnjice bune radi mađarskih grbova [...]«, Zagreb 1933.

⁹ »Prije Khuena bana, nemiri u Hrvatskoj godine 1883.« Zagreb 1934.

¹⁰ Peršić, n. dj., 89, piše da su seljaci u Kraljevcima ubili 70-godišnjeg načelnika tamošnje općine Gavrilovića, a to se dogodilo u Maji nedaleko Gline. Vidi o tome »Narodne novine«, 212, 17. IX 1883. ili Horvat, n. dj., 38.

¹¹ Peršić, n. dj., 107—108.

¹² Stjepan Antoljak, Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj, Zagreb 1956.

Horvat, Petrović) i dao sumaran pregled buna bez ulaženja u njihove uzročno-posljedične veze. Ipak, treba reći da je prvi iznio prijepis dokumenata iz zadarskog arhiva tzv. »Osnovu narodnog ustanka«, koja predviđa da se u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji s pomoću hrvatske vojske i naroda digne ustanak, a zatim sazove Sabor, izabere hrvatska vlada, razvrgne ugarsko-hrvatska nagodba i dade izjava lojalnosti kralju Franji Josipu I.¹³

U svom radu o pravaškom radikalizmu¹⁴ Aleksandar Flaker je dodirnuo i nemire 1883. i istaknuo da su oni imali izričito »socijalni karakter i klasno obilježje«. ¹⁵ Flaker također konstatira da Stranka prava koju su u to vrijeme optuživali da je socijalistička nije tada imala »pozitivan socijalni program«. ¹⁶

Do sada najopsežniju studiju koja se osniva na izvorima iz mađarskih arhiva napisao je László Katus.¹⁷ Šteta je što taj rad nije zbog jezika dostupan širem krugu naših povjesničara, jer nije preveden na hrvatski, ali postoji prijevod na ruskom jeziku.¹⁸ Katus konstatira da je prema mađarskoj građanskoj historiografiji pokret 1883. bio izazvan samo protumađarskom agitacijom i da je bio isključivo državopravnog karaktera. Međutim, u biti je to bio »narodni pokret revolucionarnog karaktera pod čijim su se nacionalnim parolama i demonstracijama protiv mađarskog jezika i uprave krile teške gospodarske i socijalne prilike i politički problemi koji su iz njih izvicali«. ¹⁹ Politička je kriza 1883. bila odraz »kritičnoga socijalno gospodarskog položaja u doba prijelaza iz feudalizma u kapitalizam«. ²⁰

Iako je politička kriza koja je izbila nakon skidanja dvojezičnih grbova u Zagrebu bila povod pokretu, Katus drži da je ona u hrvatskim zbivanjima 1883. imala sasvim podređenu ulogu.²¹ On polazi od tvrdnje da hrvatska autonomija, prema hrvatsko-ugarskoj nagodbi, nije proistekla iz potreba društveno-gospodarskog razvoja Hrvatske nego se temeljila na staleškoj autonomiji feudalnog razdoblja. Član 30. nagodbe samo je prilagodio takvu autonomiju feudalnog podrijetla potrebama novih kapitalističkih odnosa, pa Hrvatska zbog toga nije imala u svojim rukama financije i gospodarska pitanja.²² Katus ističe da upravo »ekonomska politika predstavlja glavni problem hrvatskog pitanja, a masovni pokret 1883. je posljedica socijalno-gospodarskih odnosa u

¹³ Antoljak, n. dj., 209. Međutim, Antoljak je već prije u Istorijskim zapisima V, knj. VIII, 1—3, Cetinje 1952, objavio članak »Narodni ustanak u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji (1883)« i u njemu pisao o spomenutoj »Osnovi narodnog ustanka« što ju je nakon nemira 1883. dobio u anonimnom pismu zagrebački trgovac Ilija Guteša. U ocjeni toga rada J. Šidak je konstatirao da »taj dokument nije ni u čemu utjecao na razvoj događaja«, da nije »nimalo zanimljiv« pa da i sam Antoljak uviđa da je taj plan »dosta naivno zamišljen«. Stoga se, po mišljenju J. Šidaka, akcija o kojoj govori ne može prikazivati kao »narodni ustanak« (HZ V, 1952, 196).

¹⁴ Flaker, O pravaškom radikalizmu 80-ih godina XIX stoljeća, HZ VII, 1954.

¹⁵ isti, n. dj., 94.

¹⁶ isto, 95.

¹⁷ L. Katus, A Tisza-kormany horvát politikája es az 1883. évi horvátországi népmozgalmak (Hrvatska politika Tisine vlade i narodni pokret u Hrvatskoj 1883), Századok 1958. i 1959.

¹⁸ Vidi bilj. 2. Upotrebljavao sam ruski prijevod.

¹⁹ Katus, n. dj., 1.

²⁰ isto, 1.

²¹ isto, 2.

²² isto, 4.

doba nagodbenog sustava koji su sazreli u otvoreni revolucionarni ustanak«. ²³ U Hrvatskoj je tada postojala strukturalna kriza prijelaznog perioda, koja se odrazila na sve oblasti proizvodnje i utjecala je na politički razvoj. Kriza je bila »strukturalna zato što su prevladali kapitalistički odnosi u zemlji gdje su se još zadržali ostaci feudalizma i prijelazni oblici«. ²⁴

Katus je upozorio i na promjene do kojih je došlo u mađarskoj politici prema Hrvatskoj nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878, jer je put prema tim pokrajinama vodio samo preko hrvatskog teritorija. ²⁵ I pripajanje Vojne krajine Hrvatskoj 1881, koje je predstavljalo »osiguranje minimalnog teritorijalnog jedinstva«, ²⁶ djelovalo je na te promjene. Grade se željeznice, otvaraju kreditni zavodi, podižu industrijska poduzeća i stvaraju kapitalistička poljoprivredna dobra, razvija se domaće građanstvo, ali se povećavaju i opreke između hrvatske i srpske buržoazije u Hrvatskoj, jer je tada znatno povećan broj Srba u Hrvatskoj i aktualizirano srpsko pitanje. ²⁷

Poseban problem predstavljala je agrarna kriza koja se nakon 1873. osjećala u svim evropskim zemljama, a osobito u poljoprivrednoj zemlji kakva je bila Hrvatska (u Hrvatskoj je 1890. bilo čak 86,6^o/_o seljaštva, dok je u Ugarskoj u isto doba bilo seljaka 70,8^o/_o, a u Austriji svega 55,9^o/_o). ²⁸

U Vojnoj je krajini pored drugih problema bilo veoma akutno raspadanje obiteljskih zadruga i konačna likvidacija vojno-krajiškog sustava. ²⁹ Oba su procesa tekla veoma sporo i kočila prijelaz na krupniju robnu proizvodnju. Katus je te procese podrobno analizirao, a mi ćemo njegove rezultate uzeti u obzir u toku ovog rada.

Katus je također istaknuo da su zemljišni odnosi u Hrvatskoj, gdje je do 1848. postojalo feudalno uređenje, bili znatno drukčiji od onih u Vojnoj krajini, u kojoj nije bilo velikog zemljišnog posjeda nego je ondje živjelo slobodno seljaštvo povezano u zadruge obiteljskog tipa. No unatoč tomu je uvođenje kapitalističkih odnosa u Krajinu kasnilo u odnosu na civilnu Hrvatsku. Razlog tomu je zaostalost agrotehnike, naturalna proizvodnja, nepostojanje razvijenog unutarnjeg tržišta i dugo zadržavanje pravnih i običajnih normi u porodičnoj zadruci. ³⁰

Katus je pored navedenih gospodarskih pitanja dao dostojno mjesto i izgradnji tzv. krajiške željeznice, iskorištavanju krajiških šuma, krajiškom investicijskom fondu, ³¹ pitanju prvih krajiških izbora u travnju 1883. koji se najčešće spominju među uzrocima nemira i buna te godine. ³² Međutim, unatoč nesumnjivim kvalitetama Katuseva rada treba upozoriti i na neke njegove manje propuste. Vjerojatno bi ova izvanredna studija bila još bolja da je autor upotrijebio i izvore iz hrvatskih arhiva, osobito zagrebačkog, a ne samo relativno oskudnu literaturu. Zatim, on nije mogao etničkoj, pa i

²³ isto, 5.

²⁴ isto, 5.

²⁵ isto, 20.

²⁶ isto, 8.

²⁷ isto, 20—21.

²⁸ isto, 9.

²⁹ isto, 9.

³⁰ isto, 10—11.

³¹ isto, 19.

³² isto, 21.

vjerskoj komponenti obratiti veću pažnju (mislim pri tom na hrvatsko-srpske odnose u to doba). U buni na području bivše Banske krajine sudjeluju i srpska i hrvatska sela, djeluju sve tri hrvatske stranke, ali i srpske stranke i grupe. Vremenski su još veoma bliski pa i utjecajni odnosi iz bosansko-hercegovačkog ustanka, politički su aktivni isti ljudi (Ilija Guteša, Đoko Urica, Ivan Krnic), djeluju i pristalice Petra Karađorđevića-Mrkonjića. Međutim, 1883. još je čvrsta i veza nekih srpskih trgovaca, svećenika, učitelja i inteligencije s vladajućom Narodnom strankom. Utjecaj Austrije u ugarskom dijelu Monarhije osjeća se kao i težnja prema starim odnosima u Krajinu, a nije nestala ni tradicionalna vjernost krajišnika prema caru što se odražava u skidanju zajedničkih hrvatsko-ugarskih grbova i stavljanju »carskih orlova«.

Ne mogu se, međutim, prihvatiti ove Katuseve tvrdnje: da je Gavro Grünhut bio socijalist i da je igrao veoma važnu ulogu u organizaciji zagrebačkih radničkih kružoka;³³ da je Josip Frank već 1883. bio u najužem vodstvu Stranke prava;³⁴ da je »legalni« program pravaša težio prema »austro-slavenskoj trijalističkoj koncepciji«;³⁵ da u Hrvatskoj postoji tada »krupna buržoazija«³⁶ i neke druge.

Nakon Katuseva rada objavila je Mirjana Gross veću raspravu o pravaškoj politici osamdesetih godina³⁷ i usput veoma povoljno ocijenila Katusev prilog kao »odličnu raspravu o privrednoj i nacionalnoj politici mađarske vlade koja je prouzrokovala Narodni pokret 1883. a i obnovu Stranke prava«. ³⁸ M. Gross smatra da je Stranka prava odigrala značajnu ulogu u pokretu 1883, iako se uže pravaško vodstvo nije stavilo na njegovo čelo. Ipak, pokret 1883. predstavlja »daljnju prekretnicu u jačanju Stranke prava«.

Posebnu pažnju je M. Gross obratila djelovanju Ante Starčevića u doba pokreta. On je u nekoliko članaka u »Slobodi« iznio mišljenje da mađarski natpisi i demonstracije ne predstavljaju »kršenje nagodbe, nego neposrednu posljedicu nagodbe koja je sama po sebi nezakonit akt«. Zatim konstatira da u Starčevićevoj interpretaciji »mađarski natpisi nisu razlog nego samo povod nemirima«, da on »ističe isključivo socijalni karakter nemira u gradu i na selu kao i uvjerenje širokih slojeva da krivnju za njihovu bijedu snose nagodbene prilike.« Ona je upozorila i na razlike koje u praktičnoj politici Stranke prava postoje u vodstvu, osobito između Starčevića i Folnegovića. Iako se njih dvojica slažu u tome da Stranka prava nije izazvala pokret i nemire, ne mogu se složiti u pitanju suradnje između pravaša, neodvišnjaka i narodnjaka. Folnegović predlaže suradnju s druge dvije stranke, njemu se priklanja i Erazmo Barčić, a Starčević je protiv povezivanja, jer bi pravaši tada preuzeli i »tuđe grijeh«. M. Gross stoga ispravno tvrdi da je nejasno čiji stav preuzima pravaško stranačko vodstvo kao cjelina i naziva tu epizodu tipičnom za pravaše, kod kojih u »nizu slučajeva postoje pojedinačna nekoordinirana mišljenja, koja nužno slabe jedinstvo stranke«.

³³ isto, 15.

³⁴ isto, 14.

³⁵ isto, 14.

³⁶ isto, 11.

³⁷ Mirjana Gross, Osnovni problemi pravaške politike 1878—1887, HZ XV, 1962.

³⁸ Gross, n. dj., 61, bilj. 1.

M. Gross je iznijela mišljenje da suradnja s Narodnom strankom 1883. nije mogla, unatoč Folnegovićevu nastojanju, dati neke rezultate jer se vladajuća Narodna stranka pobojala seljačkih nemira i bila je spremna na kompromis s ugarskom vladom kojoj se »potpuno predala«. Iako su objektivne prilike nametale suradnju Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, do nje ipak nije došlo jer kod »veleizdajničkih« pravaša sve se više razvijaju tendencije da se »hrvatsko pitanje riješi izvan Habsburške monarhije«, a baš je narodni pokret 1883. dao pravašima nove nade da će do toga uskoro doći. To osobito pokazuju Starčevići članci u »Slobodi«. U njima on iznosi uvjerenje da će unutarne teškoće u Monarhiji i daljnji razvoj događaja u Evropi, osobito na Balkanu, omogućiti rješenje hrvatskog pitanja, a do tada on uglavnom zastupa politiku čekanja i strahuje da se ne ponovi 1848. u kojoj bi Austrija nemire u Hrvatskoj iskoristila protiv Mađara. Pa iako Starčević simpatizira sa seljačkim pokretom, on »ne vidi potrebu da se stranka pored svog deklarativnog osuđivanja dualizma, upusti u pozitivni politički rad«. ³⁹

Drugih radova koji govore o zbivanjima 1883. u Hrvatskoj, o njenom gospodarskom položaju i stranačkim odnosima ⁴⁰ za sada nema. ⁴¹ U sintezama hrvatske povijesti, počevši od R. Horvata, ⁴² F. Šišića ⁴³ i L. Katića ⁴⁴ do najnovije Povijesti hrvatskog naroda 1860—1914, ⁴⁵ nije o pokretu 1883. izneseno ništa bitno novo.

II

DRUŠTVENO-GOSPODARSKE PROMJENE U VOJNOJ KRAJINI OD 1848. DO 1881.

Gospodarske i društveno-političke promjene koje su se nakon 1848. zbivale u Austriji i Ugarskoj imale su svoj nešto zakašnjeni odraz i u Hrvatskoj, odnosno u Vojnoj krajini.

³⁹ isto, 69.

⁴⁰ Vaso Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, Zagreb 1958, nije uopće pisao o zbivanjima 1883.

⁴¹ U Arhivu SR Hrvatske u Zagrebu postoji nekoliko kutija izvorne građe o nemirima i narodnom pokretu 1883.

⁴² Rudolf Horvat, *Najnovije doba hrvatske povijesti*, Zagreb 1906. Obradio je razdoblje XIX stoljeća do Mažuranićeve vladavine; ostatak do 1903. u kraćem dodatku u kojem daje samo osnovne činjenice; nemire 1883. spominje samo jednom rečenicom.

⁴³ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1962. (priredio J. Šidak). Šišić je razdoblje od 1880. do 1883. obradio u podnaslovu »Pojačana mađžarizacija« (str. 459—460). Iako je opširnije prikazao to poglavlje od Horvata, dao je i on samo činjenični materijal.

⁴⁴ Lovre Katić, *Pregled povijesti Hrvata*, Zagreb 1938. Obradio je razdoblje od 1880. do 1883. u podnaslovu »Mađžarizacija Hrvatske«. Za nemire 1883. on tvrdi da su imali »izgled revolucije«.

⁴⁵ J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860—1914*, Zagreb 1968. Nemire 1883. M. Gross (120) ispravno ocjenjuje kao protumađarske, a kao njihove uzroke navodi poreznu politiku ugarske vlade i »opće ekonomsko stanje«. Ističe također da se Narodna stranka »osjećala klasno ugroženom od seljačkih buna i zaželjela je da se one što prije uguše«.

Iako se krajiškim zakonima iz 1850. pokušalo očuvati dotadašnju Krajinu i »zaustaviti proces društvenog raslojavanja«,⁴⁶ ipak je iste godine ukinuta »carska« rabota i tako oslobođena radna snaga, što je povoljno djelovalo na razvoj poljoprivredne proizvodnje.⁴⁷ Deset godina kasnije ukinuti su konačno u Krajini i cehovi,⁴⁸ što je, uz dovođenje prvih željeznica do Siska, Zagreba i Karlovca,⁴⁹ potaklo daljnji razvoj obrta i trgovine. Godine 1868. doneseni su zakoni koji su dopuštali podjelu zemlje, a tim omogućili ubrzano raspadanje krajiških zadruga.⁵⁰ Otada se i u Krajini nesputano razvija robna proizvodnja, vrši prvotna akumulacija kapitala i 1869. osniva krajiški konzorcij za eksploataciju šuma.⁵¹ U Sisku je 1870. osnovana prva obrtničko-trgovačka komora koja je sa svojih šest štedionica⁵² odigrala veoma važnu ulogu u gospodarskom razvoju Granice.

Usporedo s gospodarskim razvojem teкао je proces demilitarizacije i postupno prelaženje Krajine iz austrijskih u ugarske ruke. Nakon poraza u ratu s Pruskom 1866. Austrija je uvela opću vojničku obavezu, a nagodbom 1867. definitivno pristala da Vojna krajina uđe u ugarski dio Monarhije. Hrvatsko-ugarskom nagodbom to je potvrđeno u čl. 65 koji priznaje teritorijalnu cjelokupnost hrvatskih zemalja i težnju za skorim sjedinjenjem Krajine s maticom zemljom.⁵³ Franjo Josip I je svojim manifestom 1869. najavio ukidanje Vojne krajine, a 1871. je jednom od svojih naredbi ukinuo križevačko-đurđevačku Krajinu i pripojio je Hrvatskoj.⁵⁴ Konačno je 1873. cijela Vojna krajina bila razvojačena, ali nije odmah pripojena Hrvatskoj nego je njom upravljala Generalna komanda u Zagrebu.⁵⁵ Dotadašnje pukovnije (regimente) podijeljene su na kotare, a kotari na samoupravne općine. Na području bivše Prve banske pukovnije sa sjedištem u Glini ustrojeni su kotari Glina, Vrginmost i Vojnić, a na području Druge banske pukovnije, koja je imala sjedište u Petrinji, kotari Petrinja, Kostajnica, Dubica i Dvor na Uni.

Za prijelazno razdoblje u kojem su se ukrštali upravno-politički utjecaji Generalne komande s generalom Mollinaryjem (kasnije s gen. Filipovićem) na čelu, gdje je prevladavao austrijski utjecaj te gospodarski i financijsko-politički utjecaji ugarske vlade i Hrvatskog sabora i vlade. Iako su težnje hrvatske buržoazije da što prije dobije Krajinu, bile potpomognute i od krajiških institucija, društava i pojedinaca, ipak je proces spajanja bio usporavan i odgađan. Zbog toga nisu u granici provedeni izbori, pa prema tome nisu njihovi predstavnici bili ni u Hrvatskom ni u Ugarskom saboru. Rješenje krajiškog pitanja ugarska je vlada neprekidno odgađala i njime utjecala na hrvatsko-ugarske odnose nastojeći da tako oslabi oštricu borbe protiv nagodbenog sustava. Zadržavajući krajiški provizorij ugarska je vlada odlučno

⁴⁶ Mirko Valentić, Osnovni problemi u ekonomici hrvatsko-slavonske Krajine, HZ XVIII, 1965, 91.

⁴⁷ Valentić, n. dj., 94.

⁴⁸ isto, 94.

⁴⁹ Šidak i dr., n. dj., 83.

⁵⁰ isto, 83. Usp. i Valentić, n. dj., 92.

⁵¹ Valentić, n. dj., 97.

⁵² isto, 96.

⁵³ Šidak i dr., n. dj., 39—40.

⁵⁴ isto, 80.

⁵⁵ isto, 82.

utjecala na smjer gradnje tzv. krajiške željeznice i koristila se velikim krajiškim šumama i krajiškim fondovima. Spajanje Vojne krajine s Hrvatskom predstavljalo bi ne samo korak prema konačnom ujedinjenju Hrvatske nego i stvaranje većeg hrvatskog zajedničkog tržišta i neposrednu vezu s Bosnom, Hercegovinom, Dalmacijom i morem. Politički pak, Hrvatska i Krajina imale bi zajednički 54 zastupnika u zajedničkom Ugarskom saboru i tako znatno ojačale nemađarski blok peštanskog sabora što se nastojalo odgoditi ili spriječiti.⁵⁶

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. još više je poraslo značenje Vojne krajine koja se čitavom svojom južnom granicom naslanjala na Bosnu i odvajala je od Hrvatske. I to je, uz navedene, bio jedan od razloga stalnog odgađanja spajanja Krajine s Hrvatskom. Zbog toga je odstupio, odnosno to je 1880. dao kao obrazloženje za odstup ban Ivan Mažuranić, a došao je za bana Ladislav Pejačević. Tek kad je Mažuranić otišao s banske stolice, a Hrvatski sabor pristao da se broj hrvatskih i krajiških zastupnika smanji s 54 na 40, izdao je Franjo Josip I 15. srpnja 1881. reskript kojim se Vojna krajina ujedinjuje s Hrvatskom. Međutim, ugarska je vlada inzistirala da i dalje zadrži pravo proračuna za bivšu Krajinu. Kad je i to postigla, dopustila je da se u tako uređenoj Krajini provedu izbori u travnju 1883.⁵⁷

Izbori su pokazali da najširi slojevi stanovništva u bivšoj Granici odbijaju sve što je mađarsko i mađaronsko, da vlada i vladajuća Narodna stranka nemaju iza sebe većinu naroda, ni hrvatskog ni srpskog, i da krajiško pitanje nije konačno riješeno. Na izborima su došle do izražaja sve proturječnosti političke, socijalne, nacionalne i ekonomske prirode, a isto tako i pritisci, podmićivanje glasača, onemogućavanje kandidata opozicije i druge izborne smicalice. Izborna borba bila je žestoka. Pobjedila je Narodna stranka, ali je to bila »Pirova pobjeda« čije će se posljedice dugo osjećati, a osobito će kulminirati u doba pokreta, nemira i pobuna u jesen iste godine.

III

GOSPODARSKI UZROCI NEZADOVOLJSTVA I BUNE 1883. U BIVŠOJ BANSKOJ KRAJINI

1. Podjela zadruga

Iako su u Vojnoj krajini više došli do izražaja politički uzroci nezadovoljstva, nemira i bune 1883, ipak se ne smiju mimoilaziti gospodarski razlozi koji su doveli do političke krize. Razmotrit ćemo najprije pitanje posjedovnih odnosa i u vezi s tim pitanje diobe seoskih zadruga koje su činile osnovnu gospodarsko-društvenu ćeliju čija je funkcija bila davanje i održavanje vojnika.⁵⁸

Posebnim zakonom dopuštena je 1868. podjela zadruga, što je predstavljalo samo legaliziranje procesa tajnog razvrgavanja zadruga koji je tekao mimo zakona. Tim su se zakonom mogle dijeliti nekretnine i protiv volje

⁵⁶ isto, 83.

⁵⁷ isto.

⁵⁸ isto.

većine zadrugara, a vojnička se služba prenosi sa zadruge na pojedinca.⁵⁹ Suvremenici ističu da je zbog mogućnosti slobodne diobe za tri godine podijeljeno čak dvije trećine postojećih zadruga.⁶⁰ Taj podatak prihvaćaju u svojim radovima i drugi autori, a Katus, pozivajući se na M. Zoričića⁶² i Statistički godišnjak,⁶³ tvrdi da je još 1890. 40—45% krajiškog stanovništva živjelo u zadruzi. Prema njemu bilo je isto toliko tajno podijeljenih zadruga, a svega 10—15% pučanstva živjelo je individualno, izvan zadruga.⁶⁴ Očito je da su ta dva podatka u međusobnoj koliziji, jer ako je 1871. bilo dvije trećine ili 60—66% podijeljenih zadruga, kako je 1890. bilo još 40—45% stanovnika u zadrugama? Trebali bismo ipak uvažiti službenu statistiku i odbaciti podatak da su 1871. podijeljene dvije trećine zadruga, ali moramo isto tako reći da i statistički podaci uopće, a osobito oni o podjeli zadruga, ne mogu biti apsolutno točni. Razloži tome su, prvo, što je velik broj zadruga želio podjelu ili se zaista i tajno podijelio, ali to desetak i više godina nije gruntovno provodio. Drugo, što o tajnoj podjeli vlasti nisu imale i nisu mogle imati evidenciju i treće, što su seljaci namjerno prikrivali pravo stanje o podjeli kako bi smanjili porezne obaveze i izbjegli plaćanje visokih prijenosnih taksa i troškova odvjetnicima i mita činovnicima. Prema tome, i službeni podaci o broju zadruga jesu relativni i s njima treba veoma oprezno postupati.

O teškoćama prijelaznog razdoblja u Vojnoj krajini Katus piše: »Kao posljedica zaostajanja kapitalističkog razvoja prijelaz seljačkih zadruga od kolektivnog oblika proizvodnje i posjedovnih odnosa prema individualnom gospodarstvu i buržoaskim odnosima vlasništva išao je veoma sporo i teško. Samo mali broj bivših zadruga pretvorio se neposredno u individualne posjede buržoaskog značaja, a većina seljaštva zaostala je na jednom od prijelaznih oblika (inokosni, poluzadruge, tajno razvrgnute zadruge).«⁶⁵ Zatim autor piše da je u zadrugama došlo do stanja u kojem su produžili svoj život samo »formalno-pravni elementi prvašnje domaće komune«. Drugim riječima, zadruge su ostale samo »na papiru«, jer su seljaci-krajišnici u doba prijelaznog perioda bili spriječeni da se koriste »prednostima staroga zatvorenog gospodarstva« (tj. zadruge; *D. P.*), ali i novim »buržoaskim odnosima vlasništva i slobodnim prometom zemljišta. Podijeljene obitelji gospodarile su individualno i s podijeljenim inventarom, ali su se na njih primjenjivale pravne norme za zadruge.«⁶⁶

Jedna od posljedica postojanja zadruga i njihove podjele u Vojnoj krajini, osobito u bivšoj Banskoj krajini, bila je parcelacija i usitnjavanje posjeda bivših zadrugara. Zbog toga u tim krajevima nema veleposjeda i sve više raste broj sitnih posjednika, seoske sirotinje i bezemljaša-nadničara koji nastoje naći zaposlenje u trgovini, sječi pa i krađi šuma i stoke. Dolazi, dakle, neprestano do pauperizacije krajiškog življa, a time i do latentnog nezadovoljstva postojećim stanjem.

⁵⁹ Valentić, n. dj., 92.

⁶⁰ Šime Mazzura, *Zakon o zadrugah u Krajini*, Obzor br. 297, 1873.

⁶¹ Valentić, n. dj., 92. i Šidak i dr. n. dj., 83.

⁶² M. Zoričić, *Statistische Skizze der Königreiche Kroatien und Slawonien*, Agram 1885.

⁶³ *Statistički godišnjak I*, 1905, 343—344.

⁶⁴ Katus, n. dj., 40—41.

⁶⁵ isto, 10.

⁶⁶ na istom mjestu.

Katus tvrdi da je proces raspadanja zadruga počeo tek nakon prisajedinjenja Vojne krajine Hrvatskoj,⁶⁷ što nije točno. Valentić je naprotiv utvrdio da je taj proces najintenzivniji do 1871, jer nakon uvođenja novih zakona on je znatno usporen i gotovo zakočen.⁶⁸

O diobi zadruga i siromašenju seljaka ima dosta podataka i u tadašnjem novinstvu. Pravaška »Sloboda«, braneci se od napada da je sustavna agitacija njihove stranke izazvala nemire i bunu, ističe: »Diobe su bezumne napravile parcelizam imetka do čergaša, sirotinja sdvojna svuda će, ako se samo pokoristiti može; mali samo poticaj treba: masa bo zrelo ne misli. Liek proti rastućem pauperizmu i skopčanom zlu u prvom redu bila bi sdušna i poštena vlada. Ova bi morala najprije zakon o nasliedstvu preinačiti, kako sam već pisao u »Slobodi«. Postojeće diobe trebalo bi riješiti bez odvlake, bilo na trošak države ili občine ili stranakah [...]«⁶⁹

I »Narodne novine«, list vladajuće Narodne stranke, pisale su često o zadrugama i diobama, osobito nakon izbivanja nemira: »U Hrvatskoj i Slavoniji ima potajnih diobah od mnogo godina; kod ovih događa se, da jedan dionik svoj dio poreza svake godine uplaćuje, a drugi neuplaćuje. Financijski organi ignorirali su faktum tajne diobe, smatrali su cio porezni zaostatak dugom ciele zadruga pak su taj utjerivali od onog člana zadruga, koji je što posiedovao, premda taj faktično ništa nije bio dužan [...]«⁷⁰

Nakon bune naložili su organi ugarske vlade da se provede istraga o uzrocima bune. Hrvatska je vlada imenovala posebne komisije povjerenika koje su otišle u Zagorje i Banovinu, pregledale poslovanje općina i saslušale tužbe seljaka. O tome postoje posebni izvještaji u Arhivu SR Hrvatske u Zagrebu koje ćemo u ovom radu upotrijebiti.⁷¹

Banovinska komisija, s Peregrinom Mlinarićem na čelu, podrobno je istražila prilike u potonjem kraju, posebice u općini Mečenčani, kotar Kostajnica, i utvrdila da su čak 64 zadruga čekale na provođenje diobe od 1870. do 1883.⁷² Komisija za diobe radila je veoma sporo, a i diobe koje je provela nisu bile sudski uređene. Istodobno su u toj općini provedene 34 tajne diobe koje nisu također bile pravno priznate.⁷³ Seljaci su komisiji iznosili primjere aljkave, nesposobne i korumpirane uprave, sudstva i gruntovničara. Često se događalo da troškovi molbi, tužbi, taksa, prijepisa, mita i drugog iznesu više nego zemlja koja se prenosila na novog vlasnika.⁷⁴ O tome piše i suradnik »Slo-

⁶⁷ isto, 40.

⁶⁸ Valentić, n. dj., 90.

⁶⁹ Sloboda, br. 121, od 10. X 1883.

⁷⁰ Narodne novine (dalje skraćeno NN), br. 234, od 12. X 1883. U članku je naveden i primjer: »Ima u jednoj potajno razdijeljenoj zadrugi pet dionikah, od kojih svaki ima samo jednu kravu, ali jerbo je pet kravah u kući, prodadu se za porez četiri krave. Time se tjera narod u očajnost, u kojoj nije čudo da se buni [...]«

⁷¹ Arhiv SR Hrvatske u Zagrebu, Predsjedništvo zemaljske vlade, sv. 6, kutije 174, 175 i 176, godine 1883. U daljnjem tekstu AH - Pr. ZV 6, broj dokumenata i datum.

⁷² AH - Pr. ZV 6, 5311, 26. X 1883.

⁷³ isto.

⁷⁴ isto. Seljak Simo Ljubišić ispričao je komisiji kako je kupio zemlju i platio učitelju za pisanje ugovora 4 for., sudskom podvorniku 10 for. i bivšem gruntovničaru 10 for. Unatoč tome njegov se predmet sporo rješavao pa je dobio još zateznu i prenosnu taksu od 13 for. Na to se žalio i platio žalbu 2 for., pa taksu itd. sve dok

bode«: »A kako se istom narod guli pri diobi. Kad bi se moglo bilježiti nepotrebne komisije u diobenih stvarnih, dala bi se za svaku diobu nabrojiti liepa svota, koju g. g. nepravedno dobiju, a narod nepotrebno plaća, a kamo još pristranost diobenoga povjerenstva, — ova je katkad očevidna, — a oblast ju ipak ne kara.«⁷⁵

Posebno se autor obara na gruntovničare i geometre u članku čiji su dijelovi cenzurirani i izbačeni iz teksta: »Ponajpače su g. g. gruntovničari, ka kojima se ne smije doći bez 'dobre jabuke' (mito; D. P.), a uz sve to imade u njih neprovedenih diobah još od god. 1873., od kada Krajinu pridružiše Magjariji [. . .]« »A kamo nam teret imovnih obćinah, kamo bezdušni inžiniri, koji novce primaju, a ništa ne rade, kamo razne radnje?«⁷⁶

2. Porezna politika

Porezna politika bila je poseban problem koji je i u nagodbenom sustavu izazivao velike i stalne razmirice.⁷⁷ Porezi su pripadali ugarskoj vladi, ali su ih sakupljale same općine, na svoj trošak, i od 1879. svojim autonomnim prihodima jamčile realizaciju razrezanog iznosa.⁷⁸ Bila je to »flagrantna povreda nagodbe, kada općine koje pripadaju resoru hrvatske autonomije, moraju na vlastiti trošak skupljati državni porez mjesto organa zajedničke, tj. mađarske države.«⁷⁹ Povišenju izravnog poreza pridonio je i novi katastar koji se uvodio od 1880. do 1883. Tako je porez od 1875. do 1882. porastao za 82%, što je izazivalo opće nezadovoljstvo mađarskom poreznom politikom. Nezadovoljstvo su izražavali svi slojevi pućanstva »od palaće do kolibe.«⁸⁰

Bezobzirnost mađarske financijalne uprave, osobito njenog povjerenika za Hrvatsku Antala Dávida, izazivala je stalne razmirice i prosvjede. Kako su ubrana sredstva odlazila u Ugarsku, porezi su imali ne samo znaćaj klasne nego i nacionalne eksploatacije. Budući da se u to doba stvara moderna mađarska država pa se provode upravne, sudske, školske i gospodarske reforme, za sve to treba mnogo novaca. Zato se povisuju porezi i uvode novi, traže globe, šumske štete, uvode nove mjere i utezi itd. Narod u Hrvatskoj sve to teško podnosi, i gospodarski i politićki, pa sve zlo, sve nove mjere i odluke povezuje s Mađarima odbijajući sve što je mađarsko ili dolazi odanle, bez

je nepismeni seljak mogao plaćati. Zbog takvog postupka i iznućivanja novaca mnogi su seljaci međusobno dijelili, prodavali i uživali zemlju, ali pomoć upravno-sudskih organa nisu tražili. Iz toga možemo zaključiti koliko su službene statistike i izvještaji o zemljišno-posjedovnim odnosima bili realni.

⁷⁵ Sloboda, br. 112, 19. IX 1883.

⁷⁶ isto.

⁷⁷ I Strossmayer je držao da se »financijalni ključ« koji je ustanovljen nagodbom mora izmijeniti, »jer je naš narod očevidno preopterećen i gine stoga, što mu se u ime poreza, od kojih on ništ' nema, sve i najnužnije prodaje«. Strossmayer je držao da se sva financijska ovlaštenja moraju prenijeti na hrvatsku vladu i Sabor jer »dviije uprave u jednoj ter istoj zemlji pravi su absurdum . . .« (Korespondencija Raćki — Strossmayer III, 1930, 81).

⁷⁸ Gross, n. dj., 64.

⁷⁹ isto.

⁸⁰ isto.

obzira da li je napredno ili ne. Zato i uvodničar »Slobode« piše: »Narod se diže proti organom javne uprave i neće s Magjari prijateljstva.«⁸¹

U izvještaju financijskih organa hrvatske vlade zajedničkom ministru financija Száparyju stoji da se pučanstvo tuži na »bezobzirno i okrutno postupanje občinskih organah kod pobiranja i ovršnog utjerivanja [...] poreza i občinskih daćah, kao i na globljenje i sebičnost tih organah i kod drugih uredovanjah koja se kod občinskih poglavarstavah obavljaju [...]«⁸²

Porezna dugovanja vođena su od 1875, a za neke poreze čak od 1861. Pri tom je bilo u pojedinim općinama mnoštvo neispravnosti i propusta u evidentiranju i pobiranju, pa su ponegdje za tih dvadesetak godina porezi na šume i pašnjake porasli i za osam puta.⁸³

Poseban su problem bili državni ovrhovoditelji koje je financijalna uprava slala u općine što nisu namirile porez. Često su ovršne komisije došle i u općine koje nisu dugovale. Njihov rad i boravak padao je na teret općine u kojoj su radili; ne samo da je to povećavalo troškove poreza nego je i prema nagodbi bilo protuzakonito. Porez se ubirao silom i to često u proljeće mjesto u jesen, a vršene su zapljene stoke i nekretnina. S ovršnom imovinom bi se špekuliralo i kriomčarilo, a zapisnici o ovrhama bili su pri tom falsificirani, što nije bilo teško učiniti jer je većina seljaka bila još nepismena. Zato i »Narodne novine« pišu da ovrhovoditelji nisu »marili za zakon, već su svojevóljno i protuzakonito postupali i zaplijenju marhu u bezcienje ne javno na dražbi, već ispod ruke privatno prodavali.«⁸⁴

O uzrocima nemira i pobuna seljaka pisali su organi hrvatske vlade kotarskim predstojnicima i zahtijevali od njih opširne izvještaje i istragu na terenu. U jednom izvještaju stoji da je do nezadovoljstva došlo i zbog toga što »upravne oblasti za svaki najmanji prekršaj prevelike i osjetljive novčane globe nameću, što se podnesci, pritužbe, utoci, itd. kasno rješavaju ili sasvim neriješeni ostaju, što občinski načelnici, bilježnici i pisari kod provadanja diobah i kupoprodajnih ugovorah za sastavljanje dotičnih prekomjerne predujmome zahtievaju, a rietko dotični posao obave [...]«⁸⁵

I »Sloboda« se okomljuje na činovnike koji se bogate na račun seljaka u zemlji gdje seljak mora sve platiti. »U obće govoreć, ne ima posla, za koj ne bi tužni i osiromašeni narod posebice plaćao i bez toga dobro plaćene krvopije svoje občinske činovnike [...]« »Zatvoriti sve neopravdane dohodke, zatvoriti svemu ovomu zlu vrata, onda naši bilježnici i načelnici neće imati velikih kućah, ni puno zemlje, ni bezplatnih težakah, ni sto posto forinti ukamaćenih glavnica...« (dalje je bilo zaplijenjeno).⁸⁶

»Narodne novine« nisu kao uzroke nemirima isticale socijalne probleme i klasnu i nacionalnu eksploataciju, već su više raspravljale o ekonomskim razlozima (stočarstvu, trgovini, iskorištavanju šuma, izgradnji željeznica, nerodici, elementarnim nepogodama, manjkavostima uprave itd. Tako, npr. donose interesantan podatak o naglom smanjenju stočnog fonda u Hrvatskoj

⁸¹ Sloboda, br. 112, od 19. IX 1883.

⁸² AH - Pr. ZV, 6, 4024, 29. IX 1883.

⁸³ NN, br. 234, od 12. X 1883.

⁸⁴ isto.

⁸⁵ AH - Pr. ZV., 6, 3896, 5. X 1883.

⁸⁶ Sloboda, br. 112, 19. IX 1883.

i Vojnoj krajini osamdesetih godina. U odnosu na g. 1880, u Krajini je 1881. broj goveda pao za 14.590, konja za 11.110, a svinja za 18.895. Samo se povećao broj koza za 9.939 grla.⁸⁷ Naglo opadanje broja krupnije stoke i povećanje broja koza pokazuje da je baš tih godina došlo do ubrzanog raslojavanja sela i pauperizacije seoskog pučanstva. Razlozi tome su dioba zadruga, slabljenje sajмова i lokalne trgovine te zatvaranje izvoza stoke u Ugarsku, što je zabranila posebna ugarska veterinarska služba u Hrvatskoj (to je također bilo protivno nagodbi).⁸⁸

U uvodniku »Naša trgovina i obrt« »Narodne novine« konstatiraju da je glavni uzrok nepovoljnom stanju veliko osiromašenje naroda, »zlo udešena željeznička politika države, uslied koje je na pol slomljena domaća produkcija i trgovina, a s ovom i obrt« koji je dotučen, poglavito mali, Zakonom o obrtu 1872.⁸⁹ Sva trgovina bila je u zakonodavnom i egzekutivnom pogledu u rukama ugarske vlade, pa Hrvatskoj nije preostalo drugo nego da promiče svoju trgovinu i mimo politike zajedničke vlade. »Probici hrvatski dolaze u sukob s interesima ugarskim, a oni imaju prednost, npr., kod željeznica u Hrvatskoj.« U Hrvatskoj nema ni komada željezničke pruge koji je izgrađen prema interesima Hrvatske, a time su uništene i jadranske luke. »Neda se tajiti, da u Hrvatskoj biva materijalna nevolja sve to veća. U toj nevolji nalaze razjasnjenja i oni nemili događaji, kojima je Hrvatska ove jeseni bila pozorištem.«⁹⁰

Posebnim zakonom bilo je uređeno da seljaci ne moraju ići na javne radove nego plaćaju otkupninu. Međutim, iako je otkupnina uvedena, javni radovi na cestama nisu prestajali.⁹¹

3. Pitanje šuma, krajiška željeznica i druge teškoće

U bivšoj Krajini poseban su problem bile šume i pašnjaci. Seljaci koji su se kao krajišnici slobodno služili šumom za ogrjev, građevinsko drvo i pašnjake morali su plaćati sve veće takse, a imali su sve manje prava na šumu. Uz to su uvedene i znatne globe za svaku nedopuštenu upotrebu šume. I oni seljaci i zadruge koji su imali vlastite šume, morali su tražiti posebne dozvole za sječu, izvoz iz šume i prodaju drva.⁹² Lugari i šumari zlorabili su svoj položaj kao i općinski činovnici, o čemu svjedoče vladini dokumenti: »Šumsko osoblje i onim koji iz vlastite šume izvažaju drva, razne neprilike prave, dok od istih što god nedobiju za dar.«⁹³

Prilike su se znatno pogoršale zbog velike suše i nerodice 1883, o čemu suvremeni novinar piše: »Livade mu izgorješe, vinogradi opustiše, kukuruz strši u zrak kao suhi štap bez ploda, šuma pusta bez žira, pače i bez trave i lista: sve je to spalila silna žega, kakove skoro ne upamtiše ljudi [...]« »Se-

⁸⁷ N N, br. 272, 27. XI 1883.

⁸⁸ isto.

⁸⁹ N N, br. 281, 7. XII 1883.

⁹⁰ isto.

⁹¹ N N, br. 199, 31. VIII 1883.

⁹² isto.

⁹³ AH - Pr. ZV, 6, 3896, 5. X 1883.

ljak čeka zimu bez kruha za družinu, bez krme za stoku. Na ništa nema izvjestna izgleda do posjeta ovrhovoditelja, koji će iskati porez od zemljišta, koje je seljak teško težao, pa mu nije ni maćuhinski naplatilo troška i muke.«⁹⁴

Jedan od razloga nezadovoljstva bivših krajišnika bili su i javni radovi koji su se obično provodili na gradnji cesta, seoskih putova, mostova, kanala itd. Iako je bio donesen »Zakon ob odkupu i javnih radnjah«, seljak je i dalje plaćao »odkupninu i navažao cestu. Istina je da navaža samo občinsku cestu, nu on plaća cielu odkupninu, koja bi ga imala osloboditi rada i na županij-skih ili kotarskih ili občinskih putevih«.⁹⁵

Stanovnike je osobito pogađalo to što su slobodna sadnja duhana i pećenje rakije bili zabranjeni. Uvedeni su posebni monopoli, i duhanski i vinski, a onemogućeno je bilo i kriumčarenje prema Bosni i Hercegovini⁹⁶ koje je ranije upravo cvjetalo, osobito za vrijeme turske vlasti te u doba ustanka 1875—78. i prvih dana okupacije. Uveden je bio i poseban porez na nošenje oružja, protiv čega su bivši graničari veoma žestoko negodovali jer su držanje i nošenje oružja smatrali uobičajenim i na neki način za muškarca obaveznim.⁹⁷

Dok su seljaci bili uglavnom pogođeni poreznom politikom, ukidanjem povlastica, pravom upotrebe šume iz koje su izvlačili znatnu korist i slično, krajiško je građanstvo, osobito mjesni trgovci, gostioničari i poduzetnici, prosvjedovalo zbog mađarske politike gradnje željeznica. Umjesto tzv. krajiške željeznice koja bi povezivala Rijeku sa Zemunom, a išla bi sredinom Slavonije pa preko Siska, pored Karlovca do mora (obuhvatila bi i krajišku luku Senj), mađarske su vlasti nastojale da se izgrade pruge sjever-jug koje bi povezivale Budimpeštu s Rijekom i Beogradom i na taj način sav promet vukle u Ugarsku, a hrvatske zemlje, kojima je više odgovarala transverzala zapad-istok, ostavile nepovezanim. Da bi ta mađarska nastojanja onemogućila, krajiška se buržoazija relativno rano povezuje i stvara svoj Investicijski fond za eksploataciju šuma, koji bi joj omogućio da od kapitala koji bi tako namaknula počne graditi krajišku željeznicu od Zemuna do mora. Međutim, ministar financija Szápary odbio je da tom fondu dodijeli beskamanti kredit i tako onemogućio gradnju pruge. Ugarska je vlada i manje pruge koje su izgrađene troškom krajiškog fonda smatrala svojim, pa je takav postupak izazivalo ogorčenje građanstva.⁹⁸

Stanovništvo bivše Vojne krajine nije prihvaćalo nove zakone i uredbe koje su ga materijalno pogađale. Ono se teško mirilo sa svojim položajem i još teže prihvaćalo sve novotarije koje mu je nova civilna uprava nametala. Osobito se borilo za porezne olakšice, dotadašnje povlastice, slobodnu trgovinu i slobodno raspolaganje nekretninama. Prema zahtjevima što su ih kasnije pobunjenici dali vladinoj istražnoj komisiji, vidi se što ih je najviše ogorčilo. Tražili su smanjenje mjesnih, odnosno općinskih poreza, prireza i doprinosa, smanjenje činovnika u općinskoj upravi, uvođenje jeftinog po-

⁹⁴ N N, br. 199, 31. VIII 1883.

⁹⁵ isto.

⁹⁶ Katus, n. dj., 41.

⁹⁷ Na tzv. »suhom kordunu ljudstvo oružje još uvijek kao nakit nosi« (AH — Pr. ZV, 6, 3821, 14. IX 1883).

⁹⁸ Katus, n. dj., 19.

stupka za razvrgnuće zadruga, prekid skupljanja otkupa za oslobođenje od vojne službe, ukidanje takse na oružje te vinskog i duhanskog monopola i slobodno raspolaganje šumama.⁹⁹

U Babinoj Rijeci i Komogovini, selima mečenčanske općine, komisija se zadržala nešto duže i detaljno ispitala uzroke bune. Seljaci su detaljno iznijeli svoje tegobe, a među najvećima bile su: plaćanje drvarine, pašarine i šumskih globa, povećavanje državnog, općinskog i crkvenog nameta, uvođenje taksa za sadnju duhana, pečenje rakije, ženidbu, nošenje oružja i nepohađanje škole.¹⁰⁰

Ako analiziramo te razloge za bunu i ako znamo da su ih bivši graničari vezali uz novu mađarsku upravu, onda će nam i političke parole pobunjenih seljaka postati jasnije, politički uzroci bune neće biti onako primarni kako smo to bili skloni misliti. Naime, političke će parole dobiti svoju socijalnu osnovicu i odraziti klasne odnose u selima banskog okružja.

Ta će nam tvrdnja biti još jasnija i prihvatljivija ako analiziramo uzroke bune hrvatskih sela u Kupu, koja nisu uživala krajiške povlastice nego su do 1848. živjela u kmetskim odnosima. Njihove su tužbe slične onima iz brdskih, krajiških sela sa obronaka Zrinske gore. Tako su se, npr., prije bune sabrali seljaci stankovačke općine u kotaru Glina i izjavili »da će sami u hajduke, jer im je tako već dogustilo, da im nije stalo ni do života više, te se počeli tužiti na poreze, na naredbu kojom je zabranjeno drva iz šume

⁹⁹ isto, 42.

¹⁰⁰ Seljaci iz Babine Rijeke formulirali su svoje prigovore u 10 točaka koje donosimo nešto skraćene:

1. Sve je okolo državna šuma i sve se zalijeće u nju, a na to se plaća velika globa i zatvor.
2. Za stoku se od 1. svibnja do 20. rujna mora plaćati pašarina i to 0,80 for. za rogatu marvu i 1 for. za konja i svinjče.
3. Ni suho se drvo iz šume ne smije uzeti jer se i na to plaća globa i »rešt« kao i na posječeno.
4. Plaća se državni porez, zatim školskoj općini i parohijalni namet, plaća se 1. for. po kotlu od pečenja rakije. Tko ne plati svaki pristavljeni kotao, plaća globu od 10 do 25 forinti.
5. Za prodaju 1 akova rakije plaća se 1 for., za akov vina 1,12 for., a za kola 14 novčića.
6. Za sadnju duhana za vlastitu porabu plaća se globa od 5 do 25 forinti.
7. Do sada nisu plaćali gorivo drvo, a sad je i to uvedeno.
8. Dok su služili cara dobivali su besplatno drvo za gradnju, a sad se i to plaća.
9. Za nepohađanje škole plaća se 5 do 10 forinti.
10. Za ženidbu se plati parohu, za svjedoka 2,5 for., za liječničku svjedodžbu 2,5 for., uredovnu svjedodžbu 0,5 for., pisaru za molbu 5 for., svjedoku-starješini 2 for. i uz to podvoz (AH - Pr. ZV, 6, 5311 od 14. X 1883).

Seljaci iz sela Komogovine u istoj općini iznijeli su 6 prigovora:

1. Ne smije se ništa graditi (pa ni svinjac) bez dozvole, nacрта, molbe, takse itd., pa makar imao i vlastito drvo.
2. Ne smiju se momci do 23 godine ženiti.
3. Gluhi, slijepi i kljasti moraju vojnu taksu plaćati.
4. Zatežu se diobni ugovori (o diobi zadruga; D. P.).
5. Da se dade slobodno oružje nositi.
6. Da se dobivaju redovito cedulje za sol (krajišnici su dobivali sol besplatno uz predočenje cedulje, ali su trgovci često s tim spekulirali i preprodavali sol uz povišene cijene; D. P. [AH - Pr. ZV, 6, 5311 od 14. X 1883]).

voziti bez izvoznice, a najvećma na lugare, koji im tih izvoznica bez debele plaće neće dati«. Prosvjedovali su i protiv uvođenja vojničke takse, tzv. sol-dačine, i protiv uvođenja novog poreza na prozore i koješta drugo.¹⁰¹

Iz svega navedenog vidi se da se pritužbe koje su iznosili žitelji hrvatskih sela uz Kupu ne razlikuju bitno od tužbi žitelja srpskih sela. Dakle, i bivši krajišnici i bivši kmetovi osjećaju iste teškoće. Zbog toga možemo zaključiti da proces uklapanja bivše Vojne krajine u sklop ugarsko-hrvatske države i teškoće na koje je on nailazio nije bio jedini i odlučan uzrok za dizanje bune.

IV

POLITIČKI UZROCI BUNE

1. Velikomađarski pritisak i unutarnji otpori

Iako smo utvrdili da su gospodarsko-društveni uzroci izazivali nemire i pobune 1883, ne treba zaboraviti ni političke razloge nezadovoljstva u Hrvatskoj, poglavito u bivšoj Vojnoj krajini.

Osamdesete godine bile su doba stabilizacije dualizma u Austro-Ugarskoj monarhiji, koja je 1878. okupirala Bosnu i Hercegovinu i tako se još više učvrstila na Balkanu. Zatim je 1881. sklopila tajni ugovor sa Srbijom i odatle istisnula Rusiju. Iduće godine Austro-Ugarska je sklopila s Njemačkom i Italijom Trojni savez i tako još više učvrstila svoj međunarodni položaj. Samo je tih godina hercegovački ustanak 1882. donekle zabrinuo vladajuće krugove u Monarhiji. Međutim, on je ubrzo bio ugušen, pa idućih dvadesetak godina nije, osim bune u Hrvatskoj 1883, bilo većih potresa koji bi uzdrmali temelje te višestoljetne državne tvorevine.

Mađarska je buržoazija nakon petnaestgodišnjeg provođenja nagodbe toliko ojačala da je počela sustavno kršiti nagodbu, namjerno u praksi sužavati hrvatsku autonomiju i planski provoditi u život ideju o mađarskoj državi od Karpata do Jadranskog mora.

Ugarska je vlada držala u svojim rukama sva gospodarska pitanja, osobito politiku izgradnje i upotrebe željeznica, a od osamdesetih godina i financije, napose ubiranje poreza. Posljedica takve politike bio je odstup bana Mažuranića i dovođenje mađarona Ladislava Pejačevića i ravnatelja financija Antala Dávida 1880.

Predsjednik ugarske vlade Kálmán Tisza i ministar financija Szápary pregnuli su svim sredstvima da slome i posljednje ostatke hrvatske državne samouprave, da potpuno podlože svojoj vlasti državnu upravu, uvedu mađarske škole a u hrvatskim školama mađarski jezik kao obvezatan, nametnu mađarske natpise na sve državne ustanove i istaknu na sva službena mjesta mađarske grbove i zastave kao simbole vrhovne vlasti i manifestaciju otjelovljenja mađarske državne ideje.

Jedan od neposrednih izvršilaca njihovih ideja bio je spomenuti financijski ravnatelj Dávid, koji je uživao punu potporu ugarske vlade pa je u nekim pitanjima bio utjecajni od bana Pejačevića. Stoga je mogao odmah

¹⁰¹ AH - Pr. ZV, 6, 3821, 14. X 1883.

po dolasku otvoriti tečaj za učenje mađarskog jezika za činovnike koji je narod nazvao »Davidovom školom«. Svima koji bi taj jezični tečaj uspješno završili bilo je obećano »primjerno promaknuće« u službi. Usporedo s tim počela je otvorena mađarizacija i na drugim područjima, osobito na željeznici, u financijskoj službi, na poštama, u mjerničkoj službi, u prepisci između hrvatske i ugarske vlade i drugdje. Mnogi službenici su otpušteni zbog toga što nisu znali mađarski ili taj jezik nisu htjeli učiti, a dovedeni su na te položaje ili Mađari ili oni koji su znali mađarski.

Na takav otvoreni pritisak i izazov mađarske vlade, koji nije bio u skladu s nagodbom, odgovorio je u Saboru Matija Mrazović, a podržala su ga još 22 zastupnika. Međutim, većina je odbacila taj prijedlog i Dávidov tečaj je nastavio radom. Posljedica tog istupa a i ranijih neslaganja u Narodnoj stranci bilo je osnivanje Neodvisne narodne stranke, koja je u rujnu 1880. donijela i svoj program. U njemu se ističe da nova stranka stoji na »podlozi obstojeće nagodbe«, ali zahtijeva da se ona preinači, da se prizna hrvatska »državna individualnost«, cjelokupnost, financijalna samostalnost itd. U političkom radu Neodvisna narodna stranka bila je bliska Stranci prava, ali nije imala takav utjecaj u narodu kao pravaši. Glasilo Neodvisne narodne stranke bio je »Pozor«.

Tih godina, osobito nakon razočaranja oko Bosne i Hercegovine 1878, počela je obnova i naglo jačanje Stranke prava.¹⁰² Ante Starčević koji je nakon neuspjeha rakovičke bune bio nekoliko godina pasivan i boravio izvan Zagreba, počeo je javno djelovati već potkraj bosansko-hercegovačke krize 1878,¹⁰³ a osobito kad je iste godine ušao kao narodni zastupnik u Hrvatski sabor. Njegovi govori u Saboru i članci u pravaškoj »Slobodi« našli su plodno tlo u tadašnjoj Hrvatskoj. Osim Starčevića veoma je u narodu bio cijenjen njegov borbeni sinovac David Starčević, a isticali su se i Fran Folnegović, Erazmo Barčić, August Harambašić i Gavro Grünhut. Većina pravaša, a osobito oba Starčevića, bili su u to doba u nekim zahtjevima veoma radikalni.¹⁰⁴ Ante Starčević je isticao stalno gospodarsko propadanje Hrvatske i socijalnu bijedu hrvatskog puka pa je jednom prilikom napisao da je narod došao u stanje »u kojem neima ništa za braniti ni za izgubiti [...]«¹⁰⁵ Pravaši su u to doba zauzeli pomirljivije stajalište prema Srbima, a u vanjskoj politici se orijentiraju prema Rusiji.¹⁰⁶

U Hrvatskoj, a osobito u bivšoj Vojnoj krajini, dolazi sve više do izražaja i organizirana srpska politika u okviru posebnih stranaka. Sjedinjenje Vojne krajine s Hrvatskom još je više ojačalo brojni i politički utjecaj Srba u Hrvatskoj i aktualiziralo srpsko pitanje. Iako je u to doba bio još prisutan negativan odjek hrvatsko-srpskih razmirica iz vremena bosansko-hercegovačkog ustanka, ipak je hrvatsko-srpski antagonizam bio tada potisnut u dru-

¹⁰² Usp. J. Šidak i dr., n. dj., 100—105, i M. Gross, n. dj., kao i članak »Ante Starčevića« iste autorice u Našim temama, 7—8, 1972, 1149—1167.

¹⁰³ Usp. o tome D. Pavličević, Ante Starčević i bosansko-hercegovački ustanak i istočna kriza, Osječka revija, 6, 1971, 111—120. i V. Čiliga, O političkoj opoziciji u vrijeme banovanja I. Mažuranića, HZ XXI-XXII, 1968—69, 145—169.

¹⁰⁴ Vidi o tome Flaker, n. dj., 85—101.

¹⁰⁵ Šidak i dr., n. dj., 101.

¹⁰⁶ Vidi A. Flaker, Pravaštvo i Rusija, HZ XI-XII, 1958—59, 105—119.

gi plan a dominirao je sukob s ugarskom vladom zbog njenih mađarizatorskih namjera koje su jednako pogađale i Hrvate i Srbe. Zbog toga hrvatsko-srpski sukobi prestaju uglavnom 1883, a zamjenjuju ih snošljivost i suradnja u okviru Narodne stranke i u buni protiv mađarske premoći.

Na području bivše Vojne krajine još su prisutne stoljetne tradicije vjeronog služenja caru i idealiziranje nekadašnjega vojničko-feudalnog ustrojstva. Krajišnici se nisu lako mirili s činjenicom da neće više vršiti vojničku službu ni uživati povlastice koje su otuda proistjecale, a istodobno su strahovali od nove ugarske vlasti i svih novotarija koje je ona uvodila. Takvo raspoloženje bivših krajišnika iskoristili su antimadžarski krugovi i austrofilski agitatori, kao i hrvatske opozicijske stranke u borbi protiv Mađara, mađarona i vladajuće Narodne stranke. Ipak, kad je antimadžarsko raspoloženje preraslo u otvorenu bunu, koja je postala opasna za Monarhiju u cjelini, u Hrvatskoj je za komesara postavljen general Herman Ramberg.

2. Izbori u bivšoj Vojnoj krajini i rasprava o uzrocima bune

Izborni red za bivšu Vojnu krajinu donesen je u siječnju 1883. Na temelju njega raspisani su opći izbori za travanj iste godine i na njima je izabrano 35 zastupnika u Sabor, uglavnom pristalica Narodne stranke.¹⁰⁷ Odmah nakon donošenja izborne osnove otpočela je u Krajini predizborna agitacija. U tim izborima osobito su bili aktivni pravaši nastojeći da tako povećaju broj svojih zastupnika u Saboru. Srpski političari su namjeravali istupiti s vlastitim kandidatima, ali su kasnije uglavnom podržali kandidate Narodne stranke, koja je zahvaljujući toj potpori izvojevala važnu izbornu pobjedu.¹⁰⁸

Izborna borba bila je veoma oštra. Došlo je do sukoba između pojedinih izbornika, do prijetnji, pritiska, potplaćivanja, mita, obećanja i izravnog miješanja vladajućih krugova. Osobito su bili zatrovani odnosi između pristalica Stranka prava i Narodne stranke. Zato su posljedice izbora još dugo bile prisutne i ponovo došle do izražaja u doba bune u jesen iste godine. »Sloboda« je i nakon ugušenja bune pisala da se u tim izborima nisu birali zastupnici naroda nego činovništvo. Da bi pridobila što više izbornika, vlada je uoči izbora naredila da se obustave sve globe i ovrhe, a nakon provedenih izbora »obćinski činovnici postadoše prave more, jer im se moralo nečim platiti učinjene izborne zasluge«.¹⁰⁹

»Narodne novine« su u doba bune pisale kako je stanovništvo ostalo mirno u svim kotarima gdje je pristaša Stranke prava izabran ili gdje nije imao izgleda da bude izabran. Međutim, u kotarima gdje su pravaši ostali u manjini došlo je do nemira i nasilja kojima je, navodno, bio cilj da se izbornici Narodne stranke zaplaše i na idućim izborima glasaju za pravaše.¹¹⁰

¹⁰⁷ Šidak i dr., n. dj., 83.

¹⁰⁸ Katus, n. dj., 42—43.

¹⁰⁹ Sloboda, br. 112, 19. IX 1883.

¹¹⁰ N N, br. 214, 19. IX 1883. Usp. Peršić, n. dj., str. 91.

Neodvišnjački »Pozor« pisao je da je za nemire kriva hrvatska vlada, saborska većina i uprava čiji su činovnici u izborima bili degradirani na »proste korteše«, a »korupcija je i denuncijanstvo podiglo visoko glavu«. ¹¹¹

Pravaši, koje su popularno nazivali »steklišima«, odgovarali su narodnjacima da su oni krivi za bune seljaka i bivših krajišnika, jer su izručili hrvatski narod na milost i nemilost Mađarima, prodali Rijeku, uveli mađarski jezik i službenike u razne službe, doveli Dávida u Hrvatsku, pronevjerili »štibru« (porez) pa je i opet utjeruju, izvjesili protuzakonite grbove, rastrovali i demoralizirali Hrvatsku i narod nagodbom natjerali u zdvojnost. ¹¹²

Hrvatski je sabor nakon ugušenja nemira i bune poveo raspravu o njihovim uzrocima. Tom prilikom je istaknuti pravaški prvak Erazmo Barčić rekao da su grbovi koje je zagrebački puk skinuo bili samo »iskrica koja je pala na ogromnu količinu praskave i zapaljive tvari, koja po svim kutevima naše domovine leži«. ¹¹³

Konzervativni zastupnik Narodne stranke Josip Žuvić smatrao je da je »novi duh« koji je, po njemu, bio socijalistički, odnosno komunistički, bio uzrokom bune. ¹¹⁴ Neodvisni zastupnik Šime Mazzura, koga su smatrali intelektualnim začetnikom skidanja grbova u Zagrebu, rekao je da se pravi začetnici bune nalaze među vlastodršcima koji se nisu držali zakona, kršili državnopravne ugovore i gazili dostojanstvo naroda. ¹¹⁵ Petrinjski pravaš Ivandija, koji je kao odvjetnik branio optužene pobunjenike pred Okružnim sudom u Petrinji, tvrdio je da bune ne bi bilo da nije bilo mađarskih natpisa. Narod je zaista bio uvjeren da ga se želi pomađariti. U protivno nisu seljake ni na sudu uspjeli uvjeriti suci, odvjetnici-branioci i tužitelji. Vjerovali su, dapače, da su čak i branitelji potplaćeni od Mađara. ¹¹⁶

Velik utjecaj na širenje pokreta imalo je cjelokupno hrvatsko novinstvo bez obzira na stranačko opredjeljenje. O tome piše dopisnik »Slobode« iz banskog okružja: »Od kada skinuše magjarskim jezikom iskićene grbove u Zagrebu i od kada počеше službene, poluslužbene i odvisne i neodvisne novine tumačiti, da je pravo na našoj strani, opazilo se je svuda očito negodovanje, ali od kada se Zagorci pojaviše u četah i opriješe vojničkoj sili, od onda i mi imademo ustanak.« ¹¹⁷ Komentator »Narodnih novina« misli da je vješanje mađarskih grbova dovelo do toga da uzavreli lonac prekipi. »Silovito skinuće toga grba bio je samo znak, da se na sve strane iskopani lagumi upale.« ¹¹⁸

U starom tisku, osobito mađarskom, austrijskom i njemačkom raspravljalo se o uzrocima nemira. Spominjala se agitacija pravaša i inozemni utjecaji, osobito »ruski rublji« kojim je, navodno, pokret financiran. Protiv takvog

¹¹¹ Pozor, br. 211, 14. IX 1883.

¹¹² Sloboda, br. 112, 19. IX 1883.

¹¹³ Peršić, n. dj., 135.

¹¹⁴ isto.

¹¹⁵ isto.

¹¹⁶ isto, str. 134.

¹¹⁷ Sloboda, br. 112, 19. IX 1883,

¹¹⁸ N N, br. 208, 12. IX 1883, uvodnik »Dokle dalje?«

pisanja istupio je Fran Folnegović u peštanskom »Pester Lloyd« s tvrdnjom da nitko sa strane nije inscenirao nemire nego ih je »prouzročio teror i bijeda puka«. ¹¹⁹

Konzervativni krugovi su isticali da su uzroci bune socijalistička i komunistička načela koja su pripisivali pravašima da bi ih tako politički kompromitirali i onemogućili. Jedan dopisnik »Narodnih novina« napisao je kako pokret 1883. ima klasni, gotovo revolucionarni značaj. Naime, on je ustvrdio da »tolike uzrujanosti, tolike korjenite odrešitosti i želje za prevratom celoga društvenoga reda« nije »u seljačtvu nikada opazio, koliko danas«. »Sve vam to kipi, sve je nemirno, kano da čeka neki znak, da ruši i obara sve što postoji. Seljak ni sam sebi ne zna dati razloga, za što je uzrujan, ni samom njemu nije jasno, na koga bi navalio, — ali po nekome bi rad, da si izkali srce.« ¹²⁰

Uzroke bune u bivšoj Vojnoj krajini ukratko je sažeo Rambergov povjerenik za ispitivanje stanja u banskom okružju Peregrin Mlinarić u riječi: »Uzrok nemira jest većinom madžarska zastava, a negdje uz zastavu i grb. Nieki opet naglašuju uzrokom ustanka sveobće siromaštvo, te velike dacije državne i občinske, koje su se morale radi zaostatka sad svom strogostju utjerati.« ¹²¹ Značajno je da je Mlinarić tu ravnopravno stavio jedne uz druge i političke i gospodarske uzroke bune.

V

PRIPREMANJE BUNE U BANSKOM OKRUŽJU

1. Stranka prava i banovinska buna

O političkom nezadovoljstvu, vrenju u narodu i pripremama za bunu, koje su imale lokalni karakter, možemo govoriti nakon travanjskih izbora u bivšoj Krajini 1883. Često se spominju agitatori koji »još od vremena izbora kroz narod burgijaju i ruju narod buneći i na nemir dižući [...]« ¹²² Ističe se također da se kao motiv za pripremanje bune može uzeti »glasovanje nekih izbornikah prigodom izbora za vladina kandidata, koji su ih predali Magjarom«. ¹²³ Vladin povjerenik Mlinarić tvrdi »da je svjetina proti učiteljem, svećenikom i činovnikom uslied zadnjih izbora uzrujana, a na tu uzrujanost potaknuta je zasigurno najviše kroz nemirnjake u Kostajnici, Petrinji i Glini i to najviše prilikom sastajanja na sajmovih u rečenih gradovih, jer se tada navodno u zabitih krčmah svakojaki govori drže, dotično neuki ljudi huškaju [...]« ¹²⁴ Iz Dvora na Uni su također javljali o agitatorima

¹¹⁹ Peršić, n. dj., str. 91.

¹²⁰ N N, br. 199, 31. VIII 1883.

¹²¹ A H - Pr. ZV, 6, 3871, 17. IX 1883.

¹²² A H - Pr. ZV, 6, 3893, 16. IX 1883.

¹²³ A H - Pr. ZV, 6, 3900, 17. IX 1883.

¹²⁴ A H - Pr. ZV, 6, 3983, 22. IX 1883.

koji su narodu govorili da su za sve krivi oni koji su za Narodnu stranku glasovali i na taj način dopustili da se i u njihov kotar unesu »magjarski barjaci i krune«. ¹²⁵

Zagrebački događaji oko skidanja grbova odjeknuli su u cijeloj Hrvatskoj kao i njihovo ponovno stavljanje uz asistenciju vojske na početku rujna 1883. Nemiri u Zagorju i Prigorju još su više uzбудili javnost i snažno djelovali na revolucioniranje bivših krajišnika u Banovini. ¹²⁶ Osim putem novina koje su još bile malobrojne i rijetke kao i broj pismenih seljaka, vijesti su se širile pretežno usmenim putem, osobito na sajmovima i preko putujućih trgovaca, nakupaca i obrtnika. Službeni izvještaj iz Gline izričito ističe da žitelji općine Gora »mnogo obće sa žitelji iz provincijala, imenice idu na sajmove u Veliku Goricu, od kud po svakoj prilici donesoše svakojake prevratne ideje«. ¹²⁷ Prilikom pripremanja bune na nekoliko se mjesta čulo »da će biti gore nego u Bistrici« ¹²⁸ (misli se na bunu seljaka u Mariji Bistrici u Zagorju koja je prva izbila 26. kolovoza 1883; D. P.) Već i prije početka bune u Banovini se osjećala »uzrujana napetost u narodu s namjerom nekakva preokretaja i ustanka [...] ciela napetost proti magjarskom življu«. ¹²⁹

Službeni izvještaji prije i nakon bune puni su vijesti o agitatorima, agentima, nemirnjacima, huškačima koji su narod naveli na bunu protiv vlasti. Iako su te vijesti bile prilično pretjerane, da bi se na taj način omalovažila socijalno-ekonomska komponenta kao uzrok ustanka, ipak se mora priznati da je agitatora bilo i da su, zahvaljujući prilikama u kojima su djelovali, postigli znatan uspjeh. Za organizaciju bune i agitaciju u narodu otkriveni su uglavnom pravaši i neki srpski trgovci i političari. Tako npr. neki za »ravnatelj« ustanka drže Davida Starčevića, a za najistaknutije propagatore urednika »Slobode« Gavru Grünhuta, bivšeg kostajničkog bilježnika Ivana Krnica te glinskog trgovca i gostioničara Đoku Uricu. Osim njih spominju se još neki građani iz Kostajnice, Petrinje i Gline, uglavnom pristaše Stranke prava i srpskih stranaka. Ta tri grada najčešće se spominju kao izvorišta iz kojih se ideja o ustanku širila na sela. Vezu između banskih gradova i nekih pravaša u Zagrebu održavao je, po svemu sudeći, Grünhut. On je dva tjedna prije bune putovao po banskom okružju, a prema izvještaju oružničkog zapovjedništva iz Kostajnice, boravio je ondje 26. kolovoza sastavši se s Krnicom, staklarom Sukalićem i još nekim pouzdanicima Stranke prava, a zatim je otišao u nepoznatom smjeru. ¹³⁰

Katus drži da je Grünhut bio socijalist i da je organizirao zagrebačke radnike, što nije prihvatljivo, ali treba provjeriti drugu Katusevu tvrdnju prema kojoj je on bio autor anonimnog plana za dizanje ustanka. ¹³¹ Isto tako Katus piše da su Grünhut i njegovi suradnici vjerojatno bili spremni da se »postave na čelo naroda i putem oružanog ustanka pokušaju preuzeti vlast«, ¹³²

¹²⁵ A H - Pr. ZV, 6, 4343, 3. X 1883.

¹²⁶ O nemirima u Zagorju i Prigorju pripremam posebnu raspravu.

¹²⁷ A H - P. ZV, 6, 3821, 14. IX 1883.

¹²⁸ isto.

¹²⁹ A H - Pr. ZV, 6, 3636, 4. IX 1883.

¹³⁰ isto.

¹³¹ Katus, n. dj., 45. Katus ne citira izvor na temelju kojega je zaključio da je Grünhut bio autor tajnog plana za dizanje ustanka.

¹³² isto, 45—46.

Smatram pretjeranom Katusevu tvrdnju da je agitacija Stranke prava dovela do ustanka u Vojnoj krajini.¹³³ Uzaludna bi bila agitacija da nije bilo plodnog tla na koje je padala, tj. da nije bilo uvjeta za bunu. Da je agitacija pravaša bila jedan od uzroka ustanka, tvrdila je i službena politika tadašnje vlade kako ugarske tako i hrvatske, a tim se htjelo onemogućiti pravaše kao antidržavne i buntovničke elemente. Katuseva konstatacija da je Stranka prava bila iznenađena izbijanjem krize oko skidanja grbova, da je postojala razlika između njenih lokalnih vodstava, pa i onih u Banovini, i središnjice u Zagrebu, da u središnjem odboru nije bilo jedinstva, da se vodstvo bojalo odlučnog koraka — može se primiti u cijelosti.

Zbog svega toga pokret 1883. ostao je bez pravog vodstva, bez posebnog programa, vodećeg žarišta i organizacije. Bile su to više-manje spontane, neusklađene i nejedinstvene akcije, bune lokalnog značaja koje su za dva-tri dana bile ugušene i od manjih odreda vojske i oružništva. Dvanaest godina nakon neuspjele rakovičke bune nije se moglo očekivati da se vodstvo Stranke prava »postavi na čelo pokreta« i da se »solidarizira s nacionalnim ustankom«, a još manje se može tvrditi da su pravaši izdali pobunjene seljake u odlučnom trenutku i iskoristili ih samo za svoje svakodnevne političke ciljeve, kako piše Katus.¹³⁴ On isto tako bez dovoljno dokaza tvrdi da je seljačka politika Stranke prava imala isključivo taktički karakter, jer pravaši nisu postavili nikakav konkretan zahtjev za poboljšanje u položaju seljaka smatrajući da će rješanjem hrvatskog državnopravnog problema biti riješeno i seljačko pitanje.¹³⁵

Ne može se prihvatiti Katusevo mišljenje da su pravaši htjeli »putem nacionalnog ustanka ostvariti hrvatski državnopravni program Stranke prava s trijalističkim uređenjem«.¹³⁶ O programu Stranke prava možemo samo uvjetno govoriti jer takav službeni program i nije postojao, a već je M. Gross opravdano upozorila da »Katus pogrešno misli da je službeni program Stranke prava trijalistički«.¹³⁷ Može se, međutim, prihvatiti Katusevo mišljenje da u Stranci prava nije bilo jedinstva, odlučnosti i sloge u akcijama, da njihova djelatnost nije dovodila do revolucionarne agitacije, da je postojeće prilike pokušala iskoristiti u legalnoj parlamentarnoj borbi, da je nastojala izvršiti pritisak na vladu i dobiti većinu u Saboru.¹³⁸

Stranka prava je socijalno nezadovoljstvo poticala, njeni prvaci su o tom govorili i pisali. Nemiri 1883. bili su im dobar argument u borbi protiv vlade, Narodne stranke, nametnute nagodbe i Mađara. Zbog toga pravaška »Sloboda« redovito prati narodni pokret i seljačke nemire, o tim zbivanjima veoma povoljno piše, suosjeća s bijedom seoskog puka, zagrebačkog sitnog građanstva i radništva, ali u javnosti poriče svaku vezu s pobunjenicima i sve zlo svaljuje na gospodarske i političke promašaje vladine Narodne stranke i na mađarski pritisak. Dok »Sloboda« ima razumijevanja za težak socijalni položaj nižih slojeva, pa indirektno opravdava njihov očajnički pokušaj pribjegavanja sili, službene »Narodne novine« vide među pobunjenim selja-

¹³³ isto, 44.

¹³⁴ isto, 45.

¹³⁵ isto, 15.

¹³⁶ Katus, n. dj., 44.

¹³⁷ Gross, n. dj., 73, bilj. 36.

¹³⁸ Katus, n. dj., 15.

cima samo svjetinu, nasilnike, razbojнике i pljačkaše. To je potaknulo neodvišnjački »Pozor« da »Narodnim novinama« uputi kritiku i posumnja u vjerodostojnost njihovih vijesti, jer »očevidno potiču od ustrašenih kortesa vladinih kandidata kad posljednjih izbora, te bez dvojbe prećeruju« [...] žigošući »izgrednike kao takove zvijeri i okrutnike, da ih je jedva okrutnijih nači među kanibali«. ¹³⁹

2. Rad kostajničke pravaške grupe i Ivana Krnica

Spomenuli smo da su tri središta iz kojih se širila ideja o buni bila u Kostajnici, Petrinji i Glini. Prema izvještaju vladnog odaslanika Mlinarića, »građani kostajnički« huškaju seljake na nemire, a sličnih »nemirnjaka i buniteljja ima nedvojbeno i u Glini i Petrinji«. ¹⁴⁰ Seljaci su vijest da će u Gori izbiti buna donijeli četiri dana prije iz Petrinje, ¹⁴¹ a i novine su pisale da graničare bune »stekliši« iz Kostajnice i Petrinje kad dolaze u »varoš« na sajmove. Osim pravaša okrivljeni su i posebni agenti koji su »od mjesec i više danah prolazili kroz pobunjene krajeve«. ¹⁴²

Osobito su, prema policijskim izvještajima i tisku, bili aktivni pravaši iz Kostajnice i srpski političari iz Gline. Među njima bili su najaktivniji već spomenuti Ivan Krnic iz Kostajnice i Đoko Urica iz Gline. Osim Krnica u Kostajnici je djelovala veća grupa pravaša koji su uglavnom bili poznatiji trgovci i obrtnici: Mile Miškić, Miroslav Sukalić, Dragutin Mocnaj (bivši časnik-graničar), Stjepan Drnulac, Ivo Stucin i Dane Rebić. O Kostajničanima se mnogo pisalo u novinama jer su otišli u doba bune u Mečecanama, privremeno primirili pobunjenike i oslobodili zatočene činovnike i oružnike. Jedan od oslobođenih zatočenika, kotarski pristav Lukačević, kategorički je izjavio da je čuo od pobunjenih Srba da su baš spomenuti Kostajničani narod na bunu potaknuli. Sličnu mu je izjavu dao i umetički paroh Skaro koga su također pobunjenici pritvorili, a paroh Zec je izjavio da su »silni novci« za ustanak u Kostajnicu stigli, ¹⁴³ (ali nije rekao tko ih je poslao; D. P.). Taj događaj oko oslobađanja zatočenih činovnika u Mečecanama ne bi nam po sebi bio zanimljiv ako ne kažemo da su Kostajničani bili gotovo svi Hrvati-pravaši, a da su pobunjeni seljaci u Mečecanama bili Srbi. Prema tome možemo s velikom vjerojatnosti zaključiti:

prvo, da su kostajnički pravaši poticali narodno nezadovoljstvo, djelovali i u srpskim selima, bili povezani s pobunjenicima i,

drugo, da niži slojevi pobunjenih srpskih seljaka nisu slijedili svoju buržoaziju (seoske trgovce, parohu, učitelje i činovnike) vjerujući da su ih oni »prodali Mađarima« u travanjskim izborima.

Prema nekim izvještajima, sa kostajničkom pravaškom grupom bio je u vezi i Dušan Radosavljević iz Pastuše za koga se držalo da je jedan od

¹³⁹ Pozor, br. 216, 19. IX 1883.

¹⁴⁰ A H - Pr. ZV, 6, 3892, 19. IX 1883.

¹⁴¹ A H - Pr. ZV, 6, 3821, 14. IX 1883.

¹⁴² N N, br. 209, 13. IX 1883.

¹⁴³ A H - Pr. ZV, 6, 3870, 16. IX 1883.

organizatora bune u jabukovačkoj i kraljevačkoj općini. Kasnije je Radosavljević bio optužen da je kao »privrženik Stranke prava« kriv za zločinstvo bune jer je u Kraljevcanima »njeke programe razvijao«. Dakle, srpski seljak, pismen, koji svoje zapise vodi tajno »grčkim pismom« (ćirilicom; D. P.), tijesno je surađivao s pravašima.¹⁴⁴

Redarstvo i oružništvo imali su već i prije početka bune naloge da pomno prate kretanje bivšeg kostajničkog bilježnika i neuspjelog kandidata Stranke prava na travanjским izborima u Petrinji — Ivana Krnica. Njega su držali jednim od intelektualnih začetnika bune, pa je odjel unutarnjih posala hrvatske vlade na njega posebno pazio. Svi općinski uredi morali su provjeriti da li je boravio na njihovu području i o tome poslati posebne izvještaje; tako postoje izvještaji da je bio u Gori, Glini i Topuskom. Ne postoje posebni podaci o suradnji Krnica i Urice, tj. kostajničke pravaške grupe i srpskih političari iz Gline, ali neizravni podaci na to upućuju. Naime, jedan službeni izvještaj izričito tvrdi da postoji mogućnost da se oni koji za Hrvatsku »prot magjarom rade« i oni koji su opet »za knjaza Karagjorgjevića« sjedine.¹⁴⁵ U selima Zrinu, Maji i Kraljevcanima zajedno se dižu Srbi i Hrvati, a u Čremušnjaku (danas Tremušnjak kraj Petrinje) seljaci-Srbi svojim svjedočenjem izbacili su učiteljicu K. Reimskar koja je bila optužena kao privrženica Stranke prava.¹⁴⁶ Nju je optužio učitelj Rešković iz Mlinoge (bio je Srbin, pristalica i glasač Narodne stranke). Kasnije su Reškovića pobunjeni seljaci, uglavnom Srbi, gonili i u doba bune uništili mu kuću i zlostavljali obitelj.¹⁴⁷

Jedan službeni izvještaj na određeni način povezuje srpske političare iz Gline (Urica, Slijepčević i Peleš) s kostajničkim pravašima (Miškić, Sukalić, Mocnaj, Novaković, Suban i Matijević), odnosno sa istaknutim Srbima iz Hrv. Dubice (Hrvaćanin, Opačić, Mutavčić) i srpskim trgovcima iz Stare Gradiške (Ugrinić, Čolanović i Ljubojević).¹⁴⁸ Prema tome, možemo zaključiti da je vjerojatno u to doba postojala neka suradnja između lokalnih pravaških vodstava i srpskih političara sa područja bivše Vojne krajine. Tome u prilog govori i Katus koji izričito tvrdi da su 3. rujna 1883. Kostajničani išli u Glinu na dogovore, jer se ondje nalazio »centar za pripremanje ustanka pod vodstvom Đoke Urice«.¹⁴⁹ Interesantno je napomenuti da je većina političara koje sam ovdje spomenuo bila veoma aktivna u radu odbora za pomaganje bosanskog ustanka 1875—78.¹⁵⁰

¹⁴⁴ A H - Pr. ZV, 6, 4265, 25. IX 1883. Prema svemu sudeći riječ je o Dušanu Dragosavljeviću, a ne Dušanu Radosavljeviću. Naime, na drugom mjestu spominje se Dušan Dragosavljević, bivši lepoglavski kažnjenik koji je zatvoren kao agitator za bunu na području općine Kraljevčani i Jabukovac i kasnije za pokušaj organiziranja bune u Bosni. (V. bilj. 187 i 188).

¹⁴⁵ A H - Pr. ZV, 6, 3690, 7. IX 1883.

¹⁴⁶ A H - Pr. ZV, 6, 4321, 9. X 1883.

¹⁴⁷ N N, br. 209, 13. IX 1883. Vidi Horvat, n. dj., 36—38.

¹⁴⁸ H A - Pr. ZV, 6, 4295, 11. X 1883. Usp. Besarović, Iz kulturne i političke istorije BiH, Sarajevo 1966, 134.

¹⁴⁹ Katus, n. dj., 43. (Katus neispravno naziva Krnica Krnjićem.)

¹⁵⁰ Trebalo bi svakako ispitati izvještaj kontinuitet koji je uočljiv u djelovanju tih političara od bosanskog ustanka dalje, pa provjeriti i pretpostavku da su neki odbori iz vremena ustanka nastavili djelovati, odnosno da su obnovili svoj rad.

Da je buna u banskom okružju bila ipak pripremana i da se o njezinu dizanju raspravljalo i prije njezina početka svjedoče brojni službeni izvještaji koji su slani iz općina i kotareva hrvatskoj vladi, odnosno komesaru Rambergu u Zagreb. Otuda je pak naloženo da se sistematski prati kretanje Đoke Urice, Krnica i još nekih istaknutijih političara. Osobito ima mnogo podataka o tzv. »upisivanju u ustaše«. Tako su npr. seljaci iz Mečenčana išli na upis u Glinu,¹⁵¹ po istom su poslu u Glinu krenula i dvojica Klasničana, a neki Kostajničani pošli su onamo »ufajući se u dobru dnevnu plaću« zbog »siromašnog stanja kod njihovih kuća«.¹⁵² Iz Dubice su 8. rujna, dakle prije početka pobune, tražili oružničko pojačanje jer se »po naputku Kostajničana Miškića snuju u Dubici i Jasenovcu protumađarske demonstracije«.¹⁵³ Krnic, koji je bio rodom iz Gore, okrivljen je kao pokretač bune u toj općini, a uz njega je osumnjičen i župnik Eduard Jelošić, koji mu je bio kortoš u travanj-skim izborima.¹⁵⁴ Krnic je boravio u Topuskom, ali je za taj put preko Petrinje, Gore i Gline imao dobar alibi (u Topuskom mu je bila supruga na liječenju). Prema izvještaju iz Topuskog, ondje se nije ni s kim sastajao.¹⁵⁵ Tada mu nije ništa bilo dokazano, ali je 16. rujna, dakle kad je buna bila ugušena, uhvaćen i otpremljen u sudske uze u Petrinji. Istog dana svi su pravaški zastupnici u gradskom vijeću Kostajnice (Stucin, Mocnaj, Novaković, Sukalić, Dernulac i Vandersvert) položili zastupničku čast jer im je bilo onemogućeno da u vezi s bunom dadu svoju stranačku izjavu.¹⁵⁶

Potkraj rujna bio je uhićeni Krnic saslušan u okružnom sudu u Petrinji, jer se kao pričuvni časnik žalio na postupak ministru vojnom u Beču. U svojoj obrani izjavio je da bi bio za Stenjevac (duševnu bolnicu; D. P.) »kad bi i samo naslućivati mogao da bi hrvatski narod u svom uboštvu — neoboružan, bos, gol i gladan — na ustanak kakvi pobunjavati mogao«. Također je istaknuo da je kao »pravaš kod žitelja pravoslavne vjere takozvanih „Srba“¹⁵⁷ jedna omražena ličnost«, a kako su se pobunili stanovnici »većinom dapače izključivo grčko-istočnog vjeroispovijedanja — kod kojih ja kako navedoh baš nikakva upliva neimam«, to je, prema njemu, neistina i denuncijacija, jer je »klika koja rukovodiše to gibanje [...] svoje griehne meni zlobno nprtila«.¹⁵⁸

I drugi istaknuti kostajnički pravaš Mile Miškić bio je okrivljen da raspačava proglase o ustanku,¹⁵⁹ ali se i njemu kao i Krnicu nije uspjelo ništa dokazati, pa su obojica nakon šest tjedana puštena na slobodu, a narod ih je

¹⁵¹ A H - Pr. ZV, 6, 3636, 4. IX 1883.

¹⁵² A H - Pr. ZV, 6, 3638, 3. IX 1883.

¹⁵³ A H - Pr. ZV, 6, 3671, 8. IX 1883.

¹⁵⁴ A H - Pr. ZV, 6, 3690, 7. IX 1883.

¹⁵⁵ A H - Pr. ZV, 6, 3900, 17. IX 1883.

¹⁵⁶ N N, br. 212, 17. IX 1883.

¹⁵⁷ Krnic kao pravaš smatra da Srbi u Hrvatskoj nisu poseban narod nego Hrvati grko-istočne (pravoslavne) vjere. U to doba još proces nacionalnog opredjeljivanja, osobito u zaostalijim sredinama nije bio završen, pa je prisutno vjersko umjesto nacionalnog opredjeljivanja. I državne vlasti u svojim statistikama i službenim izvještajima također u to doba upotrebljavaju vjersko umjesto nacionalnog opredjeljivanja.

¹⁵⁸ A H - Pr. ZV, 6, 4077, 26. IX 1883.

¹⁵⁹ A H - Pr. ZV, 6, 4206, 6. X 1883.

svečano dočeka¹⁶⁰ Isto tako ima vijesti o posebnom odboru za dizanje ustanka koji je, navodno, radio u Kostajnici,¹⁶¹ ali o njemu nisam našao ništa detaljnije. »Narodne novine« su u nekoliko mahova pisale da treba naći »bezdušne agitatore« koji narod bune, te »rovare«, »nemirnjake«, »smutljivce«, a osobito »intelektualne začetnike pokreta«, ali su istodobno utvrdile da, iako se sumnja na »neke zanešenjake iz najviših krugova Starčevićeve stranke«, bit će ih teško otkriti jer su »ti ljudi radili oprezno«, pa će istraga koja se vodi »teško tminu razsvietliti«.¹⁶²

Prema svemu sudeći možemo zaključiti da Stranka prava nije bila organizator narodnog pokreta i buna 1883. iako su neki njeni članovi nakon travničkih izbora u bivšoj Vojnoj krajini poticali nemire i protumađarske demonstracije. Vodstvo Stranke prava s A. Starčevićem na čelu neprekidno ističe socijalni značaj nemira i pobuna, a njih ne treba poticati jer su bili posljedica nagodbenih prilika i mađarske politike prema Hrvatskoj.

Neka mjesna vodstva Stranke prava i pojedinci, osobito u izbornim kotarevima gdje su pravaški kandidati propali s minimalnom razlikom i to uglavnom zbog izbornih prijevara i pritiska vlade (Petrinja, Kostajnica, Sunja), vodili su žestoku političku agitaciju protiv vlade i Mađara. Ta je agitacija imala u bivšoj Vojnoj krajini znatan utjecaj među srpskim i hrvatskim življem, ali ne zbog toga što je bila većih razmjera ili bolje organizirana, nego zbog opće bijede i političkog nezadovoljstva.

Iako su službeni izvještaji i tisak bili puni optužbi protiv Stranke prava u cjelini i njenih pojedinih prvaka (D. Starčević, I. Krnic i dr.), te vijesti treba uzeti veoma kritično. Na takav zaključak nas navode brojne sudske rasprave na kojima se nije uspijevalo dokazati optuženima zlodjelo bune ili veleizdaje. Stoga su rasprave obično završavale oslobođenjem optuženih ili simboličnim kaznama, pa je dvije godine kasnije i sam Khuen Héderváry morao priznati da vlada unatoč trudu nije uspjela pronaći začetnike nemira.¹⁶³ Međutim, ne može se odbaciti svaka povezanost pravaša s nemirima i bunama 1883, iako je njihova uloga bila znatno manja od one koju su im pokušale dokazati hrvatska i ugarska vlada, ali i veća od onih koje su pojedini pravaški vođe (npr. Krnic) priznavali. Vjerujem da će daljnja istraživanja te zaključke potkrijepiti novim dokazima.

3. Rad srpskih političara iz Gline i Đoke Urice

U glinskoj grupi, koja je bila sastavljena uglavnom od Srba, isticao se spomenuti trgovac i gostioničar Đoko Urica. On je bio proganjan i zatvaran i u doba bosansko-hercegovačkog ustanka, jer je bio okrivljen da kao agent radi za Petra Karađorđevića-Mrkonjića. I u doba nemira u Banovini Urica

¹⁶⁰ Sloboda br. 128, 26. X 1883, i br. 130, 31. X 1883.

¹⁶¹ A H - Pr. ZV, 6, 4265, 25. IX 1883.

¹⁶² N N, br. 222, 28. IX 1883.

¹⁶³ M. Gross, n. dj., 69, bilj. 18.

je bio opet proglašen privrženikom Petra Karađorđevića,¹⁶⁴ iako se taj nije tada neko vrijeme aktivnije bavio politikom. Oružničko zapovjedništvo iz Gline, u svom izvještaju od 7. rujna 1883, dakle neposredno prije početka bune, javlja da u Glini i okolici postoje dvije političke struje, jedna koja je za Hrvatsku a protiv Mađara i druga za kneza Karađorđevića koji »u Bosnoj i samoj našoj strani u Krajini na štetu Austro-Ugarske bunu podignuti nastoji«. ¹⁶⁵ Zato on, navodno, tajno priprema agente i njegovoj stranci »pripada najvećim dijelom pučanstvo pravoslavne vjere«. Međutim, izvjestitelj tvrdi kako se potajice govori da iza jedne i druge strane stoje neke strane države, pa bi se obje strane, i srpska i hrvatska, u interesu zajedničkih ciljeva mogle spojiti. ¹⁶⁶ Za Karađorđevića su bili pretežno isluženi vojnici kojima je obećana plaća od tri forinta dnevno i 50 for. u gotovini obitelji svakog ustanika. ¹⁶⁷ Kao vođa glinskih dobrovoljaca spominje se veoma često baš Đoko Urica, ali je »ovaj čovjek veoma mudar i dela tu svoju pripravu tako pozorno, da mu se čin lako dokazati nemože [...]« »Ako se pak pita seljake zašto se pripremaju, oni obično odgovaraju: 'mi se za obrambu cara pripravljamo'«. ¹⁶⁸

Osim Urice u Glini se spominju kao organizatori ustanka i prikupljanja dobrovoljaca trgovci Petar Peleš i Kosta Slijepčević. Oni su bili povezani s Petrom Slijepčevićem, bratom Kostinim, trgovcem iz Karlovca, i zajednički bili okrivljeni da su prikupljali ljudstvo za ustanak. ¹⁶⁹ Nakon ugušenja bune bili su Urica i Petar Slijepčević uhićeni i odvedeni pred vojni sud u Zagrebu. Interesantno je napomenuti da je pravaška »Sloboda« branila Uricu prilikom uhićenja i sve optužbe protiv njega nazvala »arabeskama o ustanaku«. ¹⁷⁰

Iz izvještaja kotarskog predstojnika u Glini vidi se da je redarstvo pratilo Uricu još od bosanskog ustanka, jer je i tada bio optužen da radi za Petra Karađorđevića s namjerom da se Bosna osvoji, a zatim podigne pokret i ustanak u Srbiji s ciljem da se Karađorđevići dovedu ondje na prijestolje. Prema iskazima brojnih svjedoka, k Urici su ljudi »hrpimice išli« da se »upišu u ustaše«. ¹⁷¹ Na zboru u selu Dragotini kraj Gline nazvali su Uricu »vođom ustaša«, a on je to namjerno prijavio kotarskom pristavu da tako, po pristavovu mišljenju, prikrije svoju djelatnost. ¹⁷² U istom selu Urica je 27. kolovoza bio i »upisivao u ustaše«, a imao je navodno i ustaničku knjižicu. ¹⁷³ Za Uricu je radio i Stevan Rebrača iz Majskih Poljana koji je upisao 15 ljudi za ustanike i obećao po 3 for. nepismenima i 6 for. pismenima na dan. ¹⁷⁴ Urica je primao i Bosance pa je, prema izjavama nekih svjedoka, sabrao

¹⁶⁴ Prema izvještaju Kotarske oblasti u Glini, kod nje su bili sačuvani spisi iz kojih se vidi da je Đoko Urica »već godine 1876. za kneza Petra Karađorđevića ustanike kupio, š njime u najbližem osobnom dodiru stajao [...]« (A H - Pr. ZV, 6, 4456, 18. X 1883.

¹⁶⁵ A H - Pr. ZV, 6, 3690, 7. IX 1883.

¹⁶⁶ isto

¹⁶⁷ isto

¹⁶⁸ isto

¹⁶⁹ A H - Pr. ZV, 6, 4287, 7. X 1883.

¹⁷⁰ Sloboda br. 122, 12. X 1883.

¹⁷¹ A H - Pr. ZV, 6, 4312, 8. X 1883.

¹⁷² isto

¹⁷³ Ni jedna takva knjižica nije do sada nađena, pa sam zato govorio o navodnim knjižicama (A H - Pr. ZV, 6, 4334, 11. X 1883).

¹⁷⁴ A H - Pr. ZV, 6, 4334, 11. X 1883.

300 ljudi, pretežno Bošnjaka. Oni su se skupili noću na brdu Pogledić kraj Gline i pred Uricom položili zakletvu. Zatim su im pročitani »vojnički članci« (pravila; D. P.), a nakon toga izložen im je plan skorog pokreta prema Kostajnici, Bosni i Srbiji odakle bi, navodno, udarili na Mađare.¹⁷⁵ Oružnička postaja iz Gline također izvještava kako je uspjela saznati »da je birtaš, sadašnji u Glini, Gjoko Urica to upisivanje doista obavljao i upisane, među kojima je 200 Bosanacah u šumi Pogledić blizu Gline, zaprisegnuo i nalog jim dao, da na prvi njegov poziv na istom mjestu zaprisegnuća skupiti se imaju, odakle će po noći u Kostajnicu, a odavle u Srbiju u manjim hrpicama odpravljeni biti [...]«¹⁷⁶

Prema svemu sudeći, buna u banskom okružju nije izbila samo kao odjek zagrebačkih događaja oko grbova i seljačkih nemira u Zagorju nego je bilo manjih i nepovezanih priprema i ranije, a osobito nakon neuspjelih travanj-skih izbora i skidanja grbova u Zagrebu. Nemiri u Zagorju i zbacivanje grbova u Zagrebu nisu, prema tome, bili uzrok buni u bivšoj Banskoj krajini, ali su njeno izbijanje vremenski ubrzali, iako pripreme koje su provodila mjesna politička vodstva u Kostanjici, Glini i Petrinji nisu bile dovršene.

4. Planovi o dizanju bune

Nekakav razrađeni plan o dizanju bune u banskom okružju nije postojao, ali su se sačuvali neki izvještaji i izjave koji o takvim planovima govore. Međutim, svi ti tobožnji planovi pokazuju pomanjkanje svakoga političkog realizma. Tako npr. jedan redarstveni izvještaj iz Gospića govori o ustaničkom području ovako: »A po svoj prilici bit će nješta na stvari i da ustanak barem zamišljen bijaše, a da mu je ognjište Glina, Sisak, Kostajnica, a mogla bi u kombinaciji i Bosna biti, jer se pregovara s Bošnjaci.«¹⁷⁷

Najiscrpniji, iako sasvim nerealni plan bune iznesen je u izvještaju oružničke postaje iz Gline. Prema njemu je bilo predviđeno da tisuću popisanih ustanika krene preko Vukomeričkih gorica u Brezovicu kraj Zagreba. Tamo bi došli i ostali ustanici iz Kostajnice, Siska i Karlovca, ali bi prije dobili puške tipa »Winchester«. Nakon koncentracije, koja je bila predviđena za 20. rujna 1883, ustanci bi krenuli prema Zagrebu.¹⁷⁸ Međutim, devet dana kasnije javio se Rambergov odaslanik Mlinarić iz Petrinje da nije naišao na ustanike »koji bi s kolovodjama ustanka u glinskom kotaru, u gradovih Karlovcu, Kostajnici i Petrinji u savezu bili, da na Zagreb udare [...]«¹⁷⁹

Pored navedenih planova, kao i onog Uričina o odlasku u Kostajnicu odnosno Srbiju, spominje se jedan plan koji, na neki način, povezuje oprečne planove hrvatskih i srpskih ustanika: »Svrha bi tomu ustanku imala biti i u Hrvatskoj i u Bosni narod proti Mađžarom podići, a Karadjordjeviću do priestola u Bosnoj pomoći.«¹⁸⁰

¹⁷⁵ isto

¹⁷⁶ A H - Pr. ZV, 6, 4287, 7. X 1883.

¹⁷⁷ A H - Pr. ZV, 6, 4492, 18. X 1883.

¹⁷⁸ A H - Pr. ZV, 6, 3690, 7. IX 1883.

¹⁷⁹ A H - Pr. ZV, 6, 3870, 16. IX 1883.

¹⁸⁰ isto

U vezi s Bosnom, odnosno u Bosni, pronađen je jedan ustanički tajni proglas koji je izazvao hitnu istragu hrvatske i bosanske zemaljske vlade, te okružnog ureda u Banja Luci i kotarskih ureda u Bosanskom Novom i Dvoru na Uni. U Bosanskom Novom je kod nekoga Petra Drljače pronađen proglas »prevratnoga sadržaja« koji je izdao »Odbor domorodah Hrvatske«. Proglas je pisan ćirilicom, a njime se pozivaju Bosanci da dignu ustanak: »Stanite braćo Bošnjaci, došlo je već vrijeme, da i vi nami pomognete, kako mi vas toliko puta pomogosmo. Stanite braćo, dobit ćete (h)rane, oružja, baruta, novca i sve što vam treba...« Za taj proglas okrivljen je Mile Miškić, koji ga je putem poštara iz Volinje kraj Kostajnice, Petra Drljače, navodno, raspućavao.¹⁸¹ U istrazi koja je u vezi s tim vođena u čitavoj Hrvatskoj izvještaj su na zahtjev vlade poslale sve kotarske oblasti. Međutim, ni u jednom izvještaju se ne spominje da je nađen bilo koji primjerak toga proglasa.¹⁸²

U budimpeštanskom arhivu sačuvao se jedan primjerak plana ustanka koji je navodno iz Bosne dobio poznati zagrebački trgovac i aktivist iz doba bosansko-hercegovačkog ustanka, Ilija Guteša. Prema Katusu u opisu — u Zagrebu nije taj plan sačuvan — on se sastoji od sedam točaka. Prema tom nacrtu u ustanku bi sudjelovale hrvatske jedinice uz pomoć oružanog naroda iz Hrvatske i Dalmacije. Nakon oružane akcije i njenog uspjeha bila bi sastavljena privremena hrvatska vlada, poništena postojeća hrvatsko-ugarska nagodba, ujedinjene sve hrvatske zemlje te bihački i banjalučki okrug iz tadašnje Bosne i Hercegovine. Hrvatski sabor bi priznao Franju Josipa I za kralja Hrvatske, a zatim bi stupio u pregovore s austrijskim i ugarskim parlamentom o izmjeni državnog ustrojstva na bazi trijalizma. Držalo se da je vrijeme bilo povoljno, jer su Austrija i Ugarska bile uzdrmane radničkim demonstracijama, odnosno antisemitskim progonima, u Bosni i Hercegovini zavlдалo je ogorčenje zbog novačenja i uvođenja duhanskog monopola, a jugoslavenški orijentirani krugovi sa zadovoljstvom bi prihvatili takvo rješenje.¹⁸³

Budući da je Guteša u toku rujna 1883. bio nekoliko puta u Bosanskom Novom, a kako je agent austrijskog ministarstva vanjskih poslova vidio u tom gradu i spomenuti proglas »Domorodah Hrvatske«, Katus zaključuje da bi to mogla biti dva istovrsna proglasa. Međutim, proglas »Domorodah Hrvatske« pisan je s namjerom da se pridobiju Bosanci, to je bio samo poziv na ustanak, a ne i neki plan ustanka i konačno, on je pisan ćirilicom, pa takva mogućnost otpada.¹⁸⁴

Prema svemu sudeći, plan ustanka koji je iz Bosne dobio Ilija Guteša istovjetan je s »Osnovom narodnog ustanka« koju je publicirao S. Antoljak. Katus, pišući svoj rad, nije znao da je o tom planu ustanka pisao i Antoljak, odnosno da ga je ocijenio J. Sidak, o čemu je bilo riječi naprijed.¹⁸⁵

¹⁸¹ A H - Pr. ZV, 6, 4206, 6. X 1883.

¹⁸² A H - Pr. ZV, 6, 5264, 9. XII 1883.

¹⁸³ Katus, n. dj., 44.

¹⁸⁴ Njemački naziv toga nacрта »Entwurf eines National-Aufstandes in Kroatien, Slawonien und Dalmatien: Vorbereitung — Aufstand — Aufstand in Agram — Aufstand in Dalmatien — Eröffnung eines Landtages mit folgender Tagesordnung« govori u prilog navedenoj tvrdnji. Izvorni dokument navodi Katus a čuva se u Nacionalnom arhivu u Budimpešti u zbirci Predsjedništva vlade 1883, XXII, br. 2704 (3091).

¹⁸⁵ V. bilj. 12 i 13. i Katus, n. dj., 44, bilj. 95.

Svi su spomenuti planovi bili nerealni, a unatoč istrazi nisu pronađeni ni njihovi autori, originali ili vjerodostojni prijepisi. Isto tako nisu u sudskim istragama dobivene izjave koje bi ih potkrijepile, pa oni djeluju kao maglovite konstrukcije koje nisu izvršile bilo kakav znatniji utjecaj na tok bune u banskom okružju.

5. Odjek banovinske bune u drugim krajevima Hrvatske

Nemira i političke agitacije bilo je ljeti 1883. i izvan bivše Banske krajine, npr. u Gomirju i Dubravi kraj Ogulina, u Lasinji kraj Kupe te na Kordunu i u Bosanskoj krajini.¹⁸⁶ Vlasti su osobito bile osjetljive na eventualnu mogućnost bune u Bosni gdje su se još osjećale posljedice ustanka 1875—78, borbi u toku okupacije, nasilne regrutacije i bune u Hercegovini 1882. godine. Spomenuti proglasi i planovi o ustanku često spominju Bosnu, a brojni podaci pokazuju da je i ondje bilo agitacije za dizanje bune. Tako je npr. već spomenuti Dušan Dragosavljević (Radosavljević) iz jabukovačke općine,¹⁸⁷ privrženik Stranke prava, uhvaćen u Kostajnici gdje je imao »dogovore s Bošnjaci«.¹⁸⁸ U Čagliću kraj Novske uhićena su dva Bosanca koji su se htjeli »upisati u ustaše«.¹⁸⁹ U Bosanskoj Krupi uhvaćen je neki Stojan Bjelić koji je

¹⁸⁶ U Hrvatskoj, južno od Save najprije je došlo do nemira u Gomirju nedaleko Ogulina gdje su se 28. kolovoza 1883. sabrali seljaci, uglavnom Srbi bivši krajišnici, i počeli skidati zajedničke hrvatsko-ugarske grbove na kojima su bili samo hrvatski natpisi zahtijevajući »carskog orla«. Idući dan su se opet sakupili pred općinskim uredom u Gomirju i protestirali protiv poreza, vage i mjera ističući da neće biti »magjarski, već samo carski ljudi«. Na nagovor okružnog predstojnika narod se primirio i razišao. (Vidi o tome R. Horvat, n. dj., 44—45, i N N, br. 203, 5. IX 1883).

U općini Dubrava nedaleko Ogulina nemiri su počeli 2. rujna. Digli su se i Srbi i Hrvati i sabrali u pravoslavnoj crkvi sv. Petke, a nakon toga pred općinskim uredom prosvjedujući protiv mađarskih grbova. Stigao je i okružni predstojnik da ih primiri, jer su seljaci tvrdili da su prodani Mađarima na travanjskim izborima. Držali su da će morati plaćati velike poreze od prozora, kreveta, konja, vola, teleta, koze, ovce, kokoši i pileta. Osobito su se seljaci uzbunili kad se pronio glas da se u općinskom uredu nalaze tri Mađara i navalili na općinskog vijećnika koji je glasovao za vladu. Narod se primirio tek kad je vidio oružnike, ali su ljudi i dalje ostali utaboreni pred općinskom zgradom. Predvečer su pokušali skinuti grbove s trafika, ali su ih u tome oružnici spriječili pa se uskoro svijet razišao. (Vidi o tome R. Horvat, n. dj., 45—46.)

U Lasinji su nemiri izbili 12. rujna, jer se načulo da će općinski bilježnik donijeti mađarsku zastavu. Sakupili se seljaci iz okolnih sela pred općinskom zgradom u Lasinji, a bilježnik je na vrijeme pobjegao. Kad uznemireni ljudi nisu našli mađarskih zastava, skinuli su zajedničke grbove s triju trafika, u dućanima razbili nove vage na kilograme i u gostionicama mjere na litre. Tražili su stare vage na funte i mjere na poliće. Primirili su se tek kad je iz Pisarovine stigla skupina oružnika. (Vidi o tome R. Horvat, n. dj., 32). Nemiri u Gomirju, Dubravi i Lasinji ne idu u okvir teme pa su zato samo uzgredno dotaknuti.

¹⁸⁷ Vidi bilj. 144 i 188. Iako se u dokumentu spominje da je Dragosavljević iz Kraljeva, on je bio rodom iz sela Pastuše u općini jabukovačkoj, a radio je na dizanju bune u obje općine.

¹⁸⁸ A H - Pr. ZV, 6, 4300, 5. X 1883. Prema drugom dokumentu saznajemo da su Dragosavljevića morali pustiti zbog pomanjkanja dokaza (A H - Pr. ZV, 6, 4610, 24. X 1883).

¹⁸⁹ A H - Pr. ZV, 6, 4932, 6. X 1883.

širio vijesti o ustanku,¹⁹⁰ a u Topuskom su pritvorena dva Bosanca koji su se također htjeli »upisati u ustaše« i krenuli u Glinu.¹⁹¹ Jedan izvještaj iz Cazina govori o skoroj buni u bivšoj Krajini u kojoj će biti potučeni svi oni koji su za vladu glasovali u travanjским izborima.¹⁹² Iz Korenice u Lici javili su vladi u Zagreb da je 66 seljaka otišlo u »bansko okružje navodno u Kostajnicu k tamošnjem ustanku« jer ih tamo »neki trovac vrbuje obećanjem, da će dnevno svaki ustaša 3 for. od dotičnika plaće dobivati«. ¹⁹³

6. Srbi i banovinska buna 1883.

O Srbima i njihovoj ulozi u pokretu i nemirima 1883. nemamo do sada posebnih rasprava. Prvi je taj problem dodirnuo Peršić u svojoj knjižici o nemirima 1883.¹⁹⁴ s podnaslovom »Srbi i hrvatska buna«. ¹⁹⁵ Međutim, on nije obradio držanje Srba u bivšoj Krajini, kako pobunjenika tako i protivnika bune, nego se osvrnuo na pisanje srpskog novinstva i držanje istaknutih srpskih političara s područja današnje Vojvodine. Slično je postupio i mađarski povjesničar L. Katus,¹⁹⁶ iako je on ustvrdio da su hrvatsko-srpski odnosi jedan od uvjeta za širenje mađarske premoći i mađarske državne ideje u Hrvatskoj i južnoj Ugarskoj (Bačka, Banat).

Opširniji prikaz srpskog pitanja i odnosa pravaša prema njemu dala je M. Gross u već spomenutoj raspravi »Osnovni problemi pravaške politike 1878—87.« ¹⁹⁷ Ona je posebno obradila prorusku orijentaciju Stranke prava nakon Berlinskog kongresa 1878. Tada su, naime, prve južnoslavenske države dobile nezavisnost, pa se u Starčevića i drugih pravaških prvaka pojavila nada u Rusiju kao osloboditeljicu hrvatskog naroda.

Podjelom interesnih sfera na Balkanskom poluotoku nakon 1878. Srbija je potpala pod utjecaj Austro-Ugarske, pa se stoga njena vanjska i unutarnja politika mijenja. I dok se obrenovićevska Srbija veže tajnim ugovorom s Austro-Ugarskom, dopušta izgradnju željeznica i postaje gospodarski i politički zavisna od nje, srpska opozicija se sve više oslanja na Rusiju. Budući da se i Stranka prava kao opozicija u Hrvatskoj također orijentira na Rusiju, otvoren je put zbližavanju pravaša i radikala kao i suradnji dijela srpske buržoazije u Hrvatskoj i Stranke prava.

M. Gross je upozorila na izvjesnu podudarnost u zbivanjima u Hrvatskoj i Srbiji od 1880. do 1883. Naime, 1880. u Srbiji je odstupila vlada J. Ristića, a u Hrvatskoj bana Mažuranića zamjenjuje L. Pejačević (Iduće godine u Srbiji se tajnim ugovorom stubokom mijenja odnos prema Austro-Ugarskoj, a u Hrvatskoj se napokon Vojna krajina pripaja Provincijalu.) U Hrvatskoj 1883. dolazi do nemira i buna, a u Srbiji izbija Timočka buna. I u jednom

¹⁹⁰ A H - Pr. ZV, 6, 4248, 4. X 1883.

¹⁹¹ A H - Pr. ZV, 6, 4100, 27. IX 1883.

¹⁹² A H - Pr. ZV, 6, 3884, 2. IX 1883.

¹⁹³ A H - Pr. ZV, 6, 4265, 25. IX 1883.

¹⁹⁴ Vidi bilj. 9—11.

¹⁹⁵ Usp. Peršić, n. dj., 107—108.

¹⁹⁶ Katus, n. dj., 21.

¹⁹⁷ Vidi M. Gross, n. dj., 92—113.

i u drugom slučaju, iako na različite načine, bili su aktivni pravaši, odnosno radikali. Prirodno je, dakle, što se u Srbiji javljaju simpatije za pokret 1883. a u Hrvatskoj za Timočku bunu i radikale.

Novi međunarodni odnosi na Balkanskom poluotoku i protuslavenska politika Habsburške monarhije omogućili su hrvatsko-srpsko zbliženje, ali je proaustrijska politika službene Srbije isto tako potakla sukobe između hrvatske i srpske buržoazije u Hrvatskoj. Srpska buržoazija u Hrvatskoj našla se u dilemi kakav odnos da zauzme prema Austriji i Ugarskoj, odnosno prema mađarskoj ili hrvatskoj buržoaziji. Oko tih pitanja došlo je do rasprava, razilaženja i stvaranja posebnih stranačkih grupacija među Srbima u Hrvatskoj.

Pripajanjem Vojne krajine Hrvatskoj 1881. nije se samo povećao broj Srba u Hrvatskoj nego je još više porastao njihov politički utjecaj. Na poticaj i uz pomoć Narodne slobodoumne stranke Svetozara Miletića osnovana je u rujnu 1881. u Rumi Srpska samostalna narodna stranka. Nova je stranka donijela tom prilikom i svoj politički program kojim podržava ujedinjenje hrvatskih zemalja, traži proširenje hrvatske autonomije i na područje financija, ali zahtijeva također ravnopravnost srpskog i hrvatskog naroda u Hrvatskoj i jamstvo za srpsku crkveno-školsku autonomiju. Taj je program omogućio suradnju s hrvatskom opozicijom, iako su praktični rezultati te suradnje bili veoma slabi.

Izbori u bivšoj Vojnoj krajini u travnju 1883. i prvi politički istup novonostanovane stranke doveli su do stranačke podjele među srpskom buržoazijom u Hrvatskoj. Nova je stranka bila režimska i podržala je vladinu Narodnu stranku, a samim tim ona je došla u sukob s hrvatskim opozicijskim strankama, osobito s pravašima. Nisu je, međutim, podržali ni oni srpski političari koji su bili protiv vlade, obrenovićevske Srbije i orijentacije prema Austriji. Događalo se zbog toga da su neki srpski izbornici pa i čitava sela glasovala tada za opoziciju, osobito za pravaše (npr. u Brinju, Brlogu, Kostajnici).

Stranačka podijeljenost srpskih političara i seljaka kao i suradnja s hrvatskom opozicijom manifestirale su se i u pokretu i pobuni u kolovozu i rujnu 1883. Tada je znatan broj srpskih i hrvatskih sela u Banskoj krajini istupao zajednički protiv velikih poreza, loše uprave, socijalne bijede i mađarskog političkog pritiska. Ugarskoj se vladi ta suradnja siromašnijih slojeva u hrvatskim i srpskim selima učinila sumnjivom kao i izražavanje simpatija prema »caru« i Austriji. Mađari su u svemu tome vidjeli prste Rusije, pristalica Kađaorđevića ili čak socijalističku agitaciju.

I pravaška »Sloboda« upozoravala na agente kojima je bio cilj da se u to kritično vrijeme izazove sukob Hrvata i Srba: »To je staro sredstvo toliko puta izrabljeno proti Stranki prava po onih istih 'rodoljubih', koji videć kamo je njihovo 'rodoljublje' dovelo narod i domovinu, strepe za svoje mješine. A Magjari videć kamo su zabrazdili, i ne imajuć drugih, preko kojih bi se mogla nadati, da će im vlast nad Hrvatskom povratiti, služe se magjarskim slavoserbskim hodkari (agenti; D. P.), kojih jedne poslaše u Zagorje, druge u Krajinu, ne bi li tamo izazvali vjerski rat med Hrvati i Srbi [...] Od triznoga puka u Granici očekujemo, da će svakog ovakvog pohodnika, koji bi došao širiti mržnju med Hrvati i Srbi isprašiti kako valja.«¹⁹⁸

¹⁹⁸ Sloboda, br. 108, 9. IX 1883.

I sa srpske strane bilo je nekoliko izraza simpatija i podrške u borbi s Mađarima. Najprije je Zmaj Jovan Jovanović objavio pjesmu u kojoj podržava pokret i slogu Srba i Hrvata,¹⁹⁹ a uskoro mu je odgovorio August Harambašić sličnom pjesmom.²⁰⁰ Pjesme su prenijele hrvatske i srpske novine i one su povoljno odjeknule među Hrvatima i Srbima. Isto tako je s oduševljenjem dočekan govor Mihajla Polita-Desančića u ugarskom parlamentu. Polit je branio hrvatsku državnost osudivši mađarski pritisak i kršenje hrvatsko-ugarske nagodbe. »Situacija je u Hrvatskoj takva« — pisala je u vezi s tim »Sloboda« — »da čitav narod do jednog čovjeka stoji u obrani svojih pravah. Ona razprava medju braćom, koja je postojala nedavno, medju Srbi i Hrvatima — ta je sada prestala. Jednoga srpskoga pjesnika opomena na slogu medju Hrvatima i Srbima proizvela je u Zagrebu neopisivo oduševljenje. Tako je isto bilo u prošlosti, tako je bilo sada, i tako će biti svagda, kad interes našega naroda u pitanje dolazi.«²⁰¹ Slično je pisala »Zastava« pa i ostale srpske novine, što su sa zadovoljstvom prenosili osobito »Pozor« i »Sloboda«.

7. Držanje katoličkog i pravoslavnog svećenstva

Svećenstvo, i katoličko i pravoslavno, imalo je važnu ulogu u nemirima 1883. Budući da je katoličko svećenstvo pripadalo svim trima strankama, ono se ponašalo u skladu s programom i politikom svoje stranke. Postojale su ipak izvjesne generacijske razlike, pa dok je većina starijeg svećenstva držala uz narodnjaka i neodvišnjake, mlađi su pretežno pripadali Stranci prava. Neki su od njih, npr. gorski župnik Eduard Jelošić, bili okrivljeni za nemire na području svoje župe.

Pravoslavno svećenstvo podijelilo se uoči travanjских izbora na dva dijela. Jedni su s imućnijim slojevima građanstva pristali uz vladajuću Narodnu stranku, a drugi uz pobunjeni narod. Taj nagli zaokret koji se zbio uoči izbora opisuje »Sloboda« ovim riječima: »Kad su 'izbori' raspisani bili govorahu pravoslavni sveštenici 'samo ne Šokca', a osam danah pred izbore okrenuli

¹⁹⁹ Objavljeno u časopisu »Starmali« u rujnu 1883. pod naslovom »Šta se čuje. — 1883«. Tu su i karakteristični stihovi:

»Hrvat se ne bori da što otme kome, —
Čuva sveti oganj na ognjištu svome,«

i poziv Srbima da pomognu:

»Zato Srbi čujte, čvrsto stojte sada
Na braniku, gdje je i zakon i pravda!
Ojačajte snagu patnika Hrvata,
Nek zna da ima u nevolji brata;«

²⁰⁰ Harambašićeva pjesma zove se »Odziv« dičnome Zmaju Jovanu Jovanoviću na pjesmu »Šta se čuje«. U njoj pjesnik prihvaća slogu i suradnju pa ističe:

»Gdje se Hrvat bori za svetinju svoju
Nesm'je Srbin manjkat u tom teškom boju,«

Obje pjesme objavljene su u »Slobodi« br. 107, 7. IX 1883, u časopisu »Slovinac« br. 27, 1883, i u Pozoru, koji je Harambašićevu pjesmu tiskao ćirilicom.

²⁰¹ Sloboda, br. 122, 12. X 1883.

kabanicu. Poslije izborah ne da narod sveštenicima u crkvu, ili ako je on u crkvi, ne ima naroda, već oružnici, da čuvaju popa.«²⁰² Već smo spomenuli da je Katus uočio taj preokret srpskih političara prije izbora u Vojnoj granici i zaključio da je baš zahvaljujući njihovoj potpori Narodna stranka izvojevala važnu pobjedu.²⁰³

Službeni dokumenti sadrže opravdane sumnje u to da je svećenstvo obiju vjera pomagalo ustanicima. O tome u izvještaju kotarske oblasti u Glini stoji: »Pripominje se da je svagdje ustanak bio dizan zvonjenjem u crkvi i pucaњem, te ima mnogo vjerojatne sumnje, da je i nešto svećenstva moralo kod toga sudjelovati [...]«²⁰⁴ I u drugom izvještaju iz Gline tvrdi se da je svećenstvo pri tom sudjelovalo, jer neke svećenike nisu pobunjenici dirali, a oni su, da prikriju svoje veze s njima, pobjegli tobože u Glinu.²⁰⁵ Paroh iz Svinjice Konstantin Bastaić morao je pobjeći u Kostajnicu, jer je od ustanika bila navodno raspisana na njega nagrada svakom onom koji bi ga »svačim osim puške ubije«.²⁰⁶ U Jamnici kraj Dvora (danas se zove Javnica; D.P.) opljačkan je parohov stan, pri čemu se on spasio bijegom, a ženu su mu pobunjenici pretukli.²⁰⁷ U Mečenčanima su zatvorili umetičkog paroha Skaru,²⁰⁸ klasički paroh Pešut se jedva spasio od navale seljaka upotrijebivši dinamične bombe,²⁰⁹ paroha iz Šamaričkih Brđana Kosa vojska je u posljednji čas spasila ispred razjarenih pobunjenika,²¹⁰ a graduski paroh Pajić uspio je zahvaljujući izvanrednoj vještini zaustaviti seljake da mu ne unište parohijalni stan.²¹¹ U to doba često se čula parola: »Tucite načelnike, bilježnike, popove, sve te magjarone, koji za vladine kandidata glasovaše.«²¹² Slično je javno govorio i neki Pavlović iz Krajiških Brđana: »Da sam ja vlada, ja bih objesio i Lehrera (učitelja) i popa i sve činovnike, jerbo su oni od Magjara potplaćeni da nas izdadu.«²¹³

8. Neuspjeh antisemitske agitacije

Antisemitizam nije u banskom okružju gotovo nigdje došao do izražaja. Ako i jest poneki manji židovski trgovac opljačkan, kao npr. u Kraljevcanima, to je bilo više iz političkih i socijalnih razloga nego zbog antisemitske netrpeljivosti. Tu i tamo čulo se nešto protiv Židova, npr. da se »ustaše« kupe protiv glinskih Židova,²¹⁴ ali to nije bio organizirani antisemitizam, o kojem se i nije našlo podataka na tom području. Ni u drugim krajevima Hrvatske nije uglavnom bilo takvih organiziranih ispada, iako je bilo nekih pokušaja

²⁰² Sloboda, br. 112, 19. IX 1883.

²⁰³ Katus, n. dj., 42.

²⁰⁴ A H - Pr. ZV, 6, 3821, 14. IX 1883.

²⁰⁵ A H - Pr. ZV, 6, 3897, 23. IX 1883.

²⁰⁶ A H - Pr. ZV, 6, 3893, 16. IX 1883.

²⁰⁷ A H - Pr. ZV, 6, 4343, 3. X 1883.

²⁰⁸ Pozor, br. 210, 13. IX 1883.

²⁰⁹ Đ. Petrović, n. dj., 62—64.

²¹⁰ N N, br. 218, 24. IX 1883.

²¹¹ isto

²¹² isto

²¹³ A H - Pr. ZV, 6, 3983, 22. IX 1883.

²¹⁴ A H - Pr. ZV, 6, 3651, 30. IX 1883.

pod utjecajem iz Ugarske, gdje su u to doba priređivani masovni progoni Židova i razmahala se antisemitska histerija zbog tobožnjeg obrednog umorstva.²¹⁵ U Hrvatskoj se pokušavalo raspirati antisemitizam da bi se tako otupila oštrica protumađarske borbe²¹⁶ koja je zahvatila sve slojeve pučanstva.²¹⁷ Neodvišnjački »Pozor« uputio je u vezi s tim apel narodu da postupa dostojanstveno, a ne barbarski, i da se ne spusti na razinu bečke i peštanske svjetine koja je robila i pljačkala Židove.²¹⁸ Tako je geslo »Židovi vun«, koje se moglo ponegdje čuti u Zagorju, ostalo neostvareno, a narod je masovno pjevao rugalice protiv Mađara, osobito tada popularnu pjesmu:

Udri, udri in der Stadt!
Svim Magjarom štrik za vrat!
(ili: Magjaronom štrik za vrat!).

VI

POVOD BUNE I USTANIČKE PAROLE

O gospodarskim i političkim uzrocima pokreta, nemira i buna 1883. već je bilo riječi, a za njihov povod možemo uzeti zagrebačka zbivanja oko skidanja grbova. To je zapravo bila ona kap koja je prelila čašu narodnog nezadovoljstva i od dotad mirnih i pokornih podanika učinila buntovnike.

»Pozorov« dopisnik iz Kostajnice izrazio je dobro takvo raspoloženje seljaka u svom dopisu. Seljaci su, prema njemu, izjavili »da trpe već mnogo, da se živjeti već nemože, da je porez svaki dan to veći, da se u naroda uzima u nevrleme, da mu se i zadnji zalogaj hljeba oduzimlje, a to sve da je došlo do grla, pa kad i to nije dosta da jim se i poštenje hoće da oduzme, a to narivavanjem Magjara i magjarske zastave, a to da ne dadu te će se svi listom dignuti, jer da su oni pošteni Hrvati, a kao takvi da će ostati uvijek, i uvijek svom kralju vierni biti, a više se ne dadu zavadjati i varati kroz svoje nekoje popove i izjelice, koji su im već i krv njihovu izpili.«²¹⁹

Koliko je skidanje grbova u Zagrebu imalo utjecaja na zbivanja u pokrajini, osobito u Banovini, pokazuju parole s kojima su se seljaci digli. Pobunjenici su prosvjedovali poglavito protiv mađarskih grbova i zastava, a također i protiv novih i povišenih starih poreznih obaveza te protiv novih utega i mjera za tekućine. Gotovo i nema pobunjenog sela u kojem seljaci nisu vikali protiv zastave i grba, tražili ih neumorno po školama, uredima i crkvama. To pokazuju izvorni izvještaji općinskih, kotarskih i okružnih oblasti i oružničkih postaja.

²¹⁵ To navodno umorstvo dogodilo se u mjestu Tisza Eszlaru u Ugarskoj. Pokrenuta je i sudska rasprava koja je nakon dužeg vremena pokazala neudžnost optuženih Židova, ali su mnogi zbog toga bili proganjani i opljačkani.

²¹⁶ O antisemitizmu u Hrvatskoj usp. članak Miroslave Despot u »Jevrejskom almanahu« 1957/58, 75—85.

²¹⁷ Vidi o tome Peršić, n. dj., 86—87.

²¹⁸ isto

²¹⁹ Pozor, br. 212, 15. IX 1883.

Iz Kostajnice su javili da je narodna lozinka borba protiv mađarona »koji jih hoće da izruče Magjarima, a da oni toga neće da čuju. Siedi starci i bolesni i sav glas viču, da ne bi marili opet kako 1848. i 1849. poći na Magjara, jer da se više ovo stanje podnositi nemože.«²²⁰ Dopisnik »Narodnih novina« iz Graduse u kostajničkom kotaru piše da nije mogao slutiti da će »isticanje magjarskog barjaka i grbovah dati povoda pobuni. Slušao sam govoriti, a neki su me dolazili i pitati za 'magjarski barjak' hoće li se na ured, crkvu, školu pribiti, i ako 24 časa ostanu na zdanju, hoćemo, li postati Magjari, jer su nas naši magjaroni (izbornici) prodali Magjarima.«²²¹ Tu vijest dopunjava članak iz Petrinje u kojem piše: »Hrvatska i nekadašnja Krajina — tako govore — prodane su Magjarom, sad su Magjari razaslali svoje zastave, da ih na uredskih zgradah poiztiču u znak svojega gospodstva. Čim se te zastave iztaknu, bit ćemo, vele, 'odmah magjarski', morat ćemo magjarski učiti, a plaćati porez i od konja i od vola, i od vratih i od prozora [...]«²²²

Narod je vjerovao da će spriječiti nove poreze i mađarsko gospodstvo ako ne dopusti da se mađarske zastave i grbovi istaknu. Zato su se čule parole: »Mi nećemo da budemo magjarski! Ubijmo sve, koji su kod posljednjih izborah glasovali za vladine ljude te nas prodali Magjarom!«²²³ I službeni izvještaji govore isto, to bez obzira da li su potjecali iz hrvatskih ili srpskih sela, iz banskog okružja kao i iz Lasinje na Kordunu ili Gomirja i Dubrave kraj Ogulina. Kotarski predstojnik iz Gline tvrdi da je povod buni u Kraljevčanima bio »što oni nemogu dopustiti, da se magjarske zastave i orlovi izviesie, ma ni 24 sata, jer bi onda svi bili Magjari.«²²⁴ Iz Dvora su također javili da su, navodno, u njihov kotar unijeli mađarske zastave i krune koje »da se namjeravaju na crkve i urede iztaknuti, po čem bi dotična politička, odnosno crkvena občina magjarskom biti morala, česa narod ne htjede dopustiti, pa se je stoga radi po raznih selih na otpor sjatio i one osobe, koje je za oto krivim držao, napastovao [...]«²²⁵

I seljaci iz hrvatskih sela uz Kupu, npr. iz Stankovca kraj Gline, ističu da žele »prepriječiti magjarske grbove, jer bi s njima i novi tereti došli.«²²⁶ Isto tako su i stanovnici gorske općine čuli da je »kod občinskog ureda magjarska zastava i grb« i da će se »zastava izviesiti a grb pribiti«, pa je oko stotinu seljaka došlo naoružano puškama i nadžacima da to spriječe.²²⁷ U Lasinji kraj Vrginmosta vikali su da neće »magjarskog oroza« (misli se na grb; *D.P.*), a u Dubravi kraj Ogulina čuo se glas da je bilježnik donio »punu škrinjicu magjarskih grbova« koji će se na općinske i privatne kuće pribijati.²²⁸ U nekim selima bilo je i smiješnih zabuna koje su pokazivale da se-

²²⁰ isto

²²¹ N N, br. 218, 24. IX 1883.

²²² N N, br. 209, 13. IX 1883.

²²³ isto

²²⁴ A H - Pr. ZV, 6, 3821, 14. IX 1883.

²²⁵ A H - Pr. ZV, 6, 4343, 3. X 1883.

²²⁶ A H - Pr. ZV, 6, 3821, 14. IX 1883.

²²⁷ isto

²²⁸ A H - Pr. ZV, 6, 3065, 3. IX 1883.

ljaci nisu razlikovali austrijski grb od hrvatskoga ili zajedničkog hrvatsko-ugarskog, a isto tako su grbove miješali s medaljama pa čak i s poljarskim tablicama.²²⁹

Širenje istih parola o borbi protiv mađarona, Mađara, njihovih zastava i grbova, tzv. »upisivanje u ustaše«, jedinstvena naknada od 3 for. dnevno i vijesti o skoroj buni koje su se pojavile prije u Kostajnici, Glini i Petrinji i otuda se prenosile na sela pokazuju da se propaganda širila iz tih središta i da su u tom radu sudjelovali mjesni pravaši i neki sprski političari. Međutim, prema sadašnjim podacima o tome možemo stvarati samo pretpostavke kao što su to činile i tadašnje vlasti. Tako npr. »Narodne novine« prenose članak iz »Pester Lloyda« u kojem se izražava sumnja da buna ipak nije bila spontana i da je netko morao prvi izbaciti političke parole koje je narod zdušno prihvatio: »Koji je bio onaj, koji je ljudem prvi nabajao uši, da su kod mjesnih načelnika sakrite mađarske zastave i krune? Kako se ova bajka u isto doba mogla prosuti na raznih miestih?«²³⁰

U parolama koje su bivše krajišnike pozivale u borbu protiv mađarona i Mađara ima i austrijskog legitimizma, pozivanja na cara i carevića, traženje austrijskih carskih orlova, izražavnje želje za pripadnošću Austriji a ne Ugarskoj i težnje za povratkom na staro stanje, tj. na bivše krajiške odnose i izravnu vojničku službu caru i Austriji. Brojnost i rasprostranjenost tih parola daje naslutiti da su protivnici dualizma u Monarhiji pokušavali putem svojih pristalica pojačati nezadovoljstvo u ugarskom dijelu države.

Tako, npr., seljaci oko Gline i prije bune odgovaraju da se »za obrambu našega cara« pripravljaaju.²³¹ Pobunjenici iz Mečenčana izjavljivali su da će svoje poteškoće »svome kralju očitovati, a za Magjare neće da čuju«.²³² Najsmješniju verziju dinastičke propagande u narodu donio je »Pester Lloyd«, a prenijelo je hrvatsko novinstvo. Bila je to nevjerojatna priča, ali narodu razumljiva i prihvatljiva. Prema njoj je austrijski car Hrvatsku izgubio na kartama pa je ona pripala Mađarima koji će se sada osvetiti Hrvatima za 1848. godinu. Toga, navodno, ne dopušta austrijski carević, »koji je veliki prijatelj Hrvata, pa hoće da Hrvatsku osvoji natrag za Austriju te zove na oružje Hrvate, koji su vierni carskoj kući. Stoga su se ljudi sjatili, da otjeraju i poubijaju sve občinske načelnike, bilježnike i magjarone, koji su kod posljednjih izbora glasovali za vladine kandidate i pripomogli bivšu Krajinu izdati Ugarskoj«.²³³

U Dubravi kraj Ogulina jedan je od vođa nemira vikao kraj zajedničkog hrvatsko-ugarskog grba: »Braćo, bacajte ovo!« Drugi je, pak, zapovijedio da se nitko u »carskog orla ne pača«.²³⁴ Jabukovački pobunjenici su izjavljivali

²²⁹ O tome Đ. Petrović, n. dj., 41, piše: »Čuo sam ja slučajno i za to, da su došli službeni znakovi za poljare k općini, da se razdijele — a kad tamo, a to kod vas već nekakove mađarske grbe, od suvoga zlata.« U Hrastovici nedaleko Petrinje nisu mogli pronaći mađarski grb pa su htjeli uništiti kip sv. Florijana koji su našli na crkvenom tavanu u uvjerenju da je to nekakav grb (NN, br. 215, 20. IX 1883).

²³⁰ NN, br. 222, 28. IX 1883.

²³¹ AH - Pr. ZV, 6, 3690, 7. IX 1883.

²³² Pozor, br. 212, 15. IX 1883.

²³³ NN, br. 222, 28. IX 1883.

²³⁴ AH - Pr. ZV, 6, 3954, 20. IX 1883.

da im je pod »vladom carevića« sve dopušteno, i pljačkanje i ubijanje, jer im vojska i oružništvo ne smiju ništa.²³⁵ Karakterističan se slučaj zbio u srpskom selu Gomirju nedaleko Ogulina. Pobunjenici su zbacivali zajedničke grbove s trafika i na drugoj strani jednog »cimera« ugedali »carskog orla«. Nisu ga razbili već su ploču samo okrenuli i pribli tako »da je zajednički grb odozdo došao, a orao uzvišen ostao«. ²³⁶ Izvještaj iz Gore govori o tome kako seljaci tvrde da im je sam car dopustio da činovnike smiju ubiti svačim samo ne puškama.²³⁷ U Mlinozi kraj Petrinje pobunjeni je narod poderao i uništio sliku Franje Josipa, ali nije dirao slike mladog kraljevića.²³⁸ U Rujevcu tražili su samo vraćanje »carskog orla«, jer je on za njih »stari i pravi grb«. ²³⁹ U Plaškom su bili izvješeni plakati protiv pravoslavnog vladike koji je, navodno, bio u Pešti i ondje »bana Magjarima prodao i zemlju im izdao«, pa ga zato treba »handžarima iskomadati«. ²⁴⁰

Takvih i sličnih vijesti bilo je i u drugim pobunjenim selima. Pojavile su se i prije bune, a osobito su se širile kad je buna počela. Međutim, vlasti nisu tome obraćale veću pozornost »držeći da netko samo šalu pravi«. ²⁴¹ Kad se nakon sloma bune počelo raspravljati o njenom značaju, službeni su organi izjavljivali da je pokret 1883. bio isključivo »samonikao hrvatski pokret« i da u njemu nema »jugoslavenskih aspiracija« i panslavističkih utjecaja iz Rusije ili djelovanja bečke dvorske kamarile. »Tlapnja je« — piše uvodničar »Narodnih novina« — »da 'bečka kamarila' u Hrvatskoj nastavlja polugu, da dualizam digne u zrak — ili da stvori trijalizam.« ²⁴² Ta se tvrdnja može samo uvjetno prihvatiti u Hrvatskoj, ali ne i u bivšoj Vojnoj granici, osobito u krajevima gdje u većini obitava srpsko pučanstvo. U Krajini su tradicije služenja caru i Austriji bile još prisutne, povlastice koje su krajišnici uživali u doba austrijske vladavine i spoznaja da su sve nedaće došle s Ugarskom, njenom upravom i porezima doveli su do otpora svemu što je mađarsko.

VII

PREGLED AKCIJA U BIVŠOJ BANSKOJ KRAJINI

1. Buna u hrvatskim selima

Buna u bivšoj Banskoj krajini buknula je, kako već rekosmo, ne samo u srpskim nego i u hrvatskim selima i općinama gdje je pučanstvo živjelo izmiješano. Bila je to zajednička buna uz neke razlike i specifičnosti u pojedinim selima. Zato ćemo najprije govoriti o buni i nemirima u hrvatskim selima kao što su Gora, Hrastovica, Maja i Zrin, a zatim o buni u srpskim selima, osobito u Jabukovcu, Kraljevčanima, Mečenčanima, Malom Gracu, Klasniću u Rujevcu.

²³⁵ N N, br. 209, 13. IX 1883.

²³⁶ A H - Pr. ZV, 6, 4184, 2. X 1883.

²³⁷ A H - Pr. ZV, 6, 3821, 14. IX 1883.

²³⁸ N N, br. 209, 13. IX 1883.

²³⁹ N N, br. 212, 17. IX 1883.

²⁴⁰ N N, br. 227, 4. X 1883.

²⁴¹ N N, br. 219, 29. IX 1883.

²⁴² N N, br. 217, 22. IX 1883.

Nemiri i bune u banskom okružju počeli su u petak 7. rujna u Hrastovici nedaleko Petrinje, a najžešći su bili od 9. do 12. rujna oko Jabukovca i Kraljevčana, zatim nešto blaži oko Rujevca, Mečenčana i Maje, a završili su 16. rujna nemirima oko Zrina i Divuše. Dakle, sve je trajalo samo tjedan dana, a kritični su bili subota, nedjelja, i ponedjeljak (8, 9. i 10. rujna), jer je prijetila opasnost da se sva pobunjena sela povežu, a vojske još nije bilo dovoljno da bunu uguši.

Iako je pokret 1883. u Hrvatskoj bio u cjelini više odraz spontanog bunta nego neka organizirana akcija, u bivšoj Banskoj krajini bilo je i nekih manjih priprema lokalnog značaja. Međutim, te pripreme koje su počele nakon skidanja grbova u Zagrebu i nemira u Zagorju, nisu bile dovršene, pa se dobiva dojam da su organizatori stali na pola puta, zbog čega je čitava ta zamisao ispala improvizirana i nedorečena. Uočljivo je također da se nisu digla sva sela koja su se trebala dići,²⁴³ jer su se lokalni organizatori pokolebali. Zato nije bilo jedinstva u određivanju dana otpočinjanja bune,²⁴⁴ pa je izostala i čvršća organizacijska povezanost i suradnja pojedinih općina i čak susjednih sela.

a) Gora

Izvještaj kotarske oblasti u Glini izričito navodi da se vrijenje u narodu opažalo i prije početka bune.²⁴⁵ Porezni ovrhovoditelj u Gori napadnut je 3. rujna i okrivljen da sa skupljenim porezom »sebi čizme kupuje« i šalje novac u Mađarsku.²⁴⁶ Neki seljaci su izjavljivali da će od svakog mađarona »uzeti dve funte mesa« i pet dana ranije najavili bunu u Gori za 8. rujna.²⁴⁷ Iz okolnih sela gorske općine (Slana, Vratečko, Sibić i dr.) došlo je 4. rujna stotinjak seljaka naoružanih sjekirama, kolcima i puškama pred općinski ured u Gori. Izjavili su da će općinske činovnike kolcima potući, a osobito one koji su u travanjskim izborima glasovali za mađarone i tako spriječiti da se izvjesje četiri mađarske zastave koje su navodno stigle u općinu. Već 5. rujna ljudi koji su dolazili iz Petrinje širili su glas da će do bune sigurno doći 8. rujna i da će kao u Mariji Bistrici u Zagorju tući sve mađarone kamenjem i batinama.²⁴⁸

²⁴³ Izvještaji iz Topuskog, Vrginmosta, Hrv. Dubice i Siska govore o pripremanama za ustanak koje su se i u tim krajevima obavljale, ali do bune ondje nije došlo. Tako se, npr., izvještava da je narod oko Siska ogorčen i da se održavaju neki tajni sastanci (A H - Pr. ZV, 6, 3744, 11. X 1883).

²⁴⁴ Katus, n. dj., 44, tvrdi da je navodno trebao doći signal o početku ustanka od središnjice Stranke prava u Zagrebu, ali do njega nije došlo pa su zato izbili samo lokalni ustanci umjesto pripremane opće pobune.

²⁴⁵ A H - Pr. ZV, 6, 3821, 14. IX 1883.

²⁴⁶ isto

²⁴⁷ isto

²⁴⁸ Donošenje vijesti o buni u Gori iz Petrinje pokazuje da je tamo vjerojatno postojao neki operativni centar za dizanje bune (možda mjesna pravaška organizacija?). U to sumnja i službeni izvještaj i navodi: »Mora da postoji nekoliko osoba koje formalno bunu dižu [...]« I u Petrinji je uoči bune bilo nemira. Tako je npr. noću 5/6. rujna došlo do nereda. Izazvali su ga građani (njih oko 200) koji su demonstrirali gradom, pjevali »Udri, udri...« i dvojici mađarona razbili prozore (A H - Pr ZV, 6, 3091, 19. IX 1883).

Načelnik gorske općine, koji je bio i porezni ovrhovoditelj, dao je sa svoje kuće gdje je bila i pošta skinuti zajedničku grb da bi tako predusreo nemire, a zatim je dao ostavku na položaj i napustio selo. Odlučeno je da se zabrani sajam koji se trebao održati u Gori 8. rujna (blagdan Male Gospe), jer se pretpostavljalo da se narod neće sakupiti i tako izbjeći eventualna buna. Narod je, pak, bio ogorčen tom zabranom koja je kasno uslijedila i nije bila obrazložena. Tu neizvjesnost, prema službenim izvještajima, »upotrijebiše agitatori [...] veleći da će se toga dana izviesiti magjarska zastava i magjarski orao«. ²⁴⁹ Baš zbog toga su žitelji okolnih sela pohrlili k crkvi i na sajam u velikom broju, iako su i sajam i crkveni zbor biti zabranjeni. ²⁵⁰

Izvještaj kotarskog predstojnika Ansiona iz Gline pokazuje da je buna buknula iznenada i da je svojom širinom i silinom iznenadila službene organe, iako su nemiri i bune u Zagorju već bili u toku. Naime, lokalne vlasti nisu vjerovale da bi u Banovini moglo doći do bune pa su vijestima koje su govorele o pripremama obraćale malu pažnju. Zato Ansion, pišući komesaru Rambergu u Zagreb, pokušava da se opravda, jer su nemiri »poput bujice iznenada nastali, tako da nije bilo vremena na narod uputom djelovati, imenito glede magjarskih grbova i zastava [...]« ²⁵¹

Kad je godišnji sajam zabranjen, a narod se ipak spremao da dođe u Goru, odlučeno je da se tamo pošalje desetina oružnika s kotarskim pristavom Pavičićem da održi red. Prema pisanju »Narodnih novina«, ²⁵² oružnici su ljude nagovarali da se razidu, ali u tome nisu uspjeli. Skupljeno mnoštvo je vikalo protiv mađarskog grba i zastave i provokativno pjevalo pjesmicu protiv Mađara i mađarona »udri, udri...«, koja je nakon skidanja grbova u Zagrebu postala omiljena protumađarska rugalica. Pred općinom je narod počeo bacati kamenje na oružnike i zgradu pa su oružnici morali uzmicati i, navodno, u samoobrani upotrijebiti oružje kojim su ranili četiri seljaka. Seljaci su tada privremeno odstupili, ali ih je u novoj navali na zgradu općinskog ureda spriječila vojska koja je poslijepodne stigla iz Petrinje. Noću, oko 10 sati, skupili su se ponovo i primorali učitelja Miškića i općinskog načelnika Miokovića koji su glasovali za Narodnu stranku da pred svima potpišu kako nisu mađaroni nego »pravi Hrvati«. ²⁵³

»Pozor« je odmah izvijestio o »krvavoj sceni« u Gori gdje su smrtno ranjena trojica seljaka. Saznajemo također da se sajam ipak održao i da su oružnici dvojicu seljaka uhitili, jer su razgovarali o mogućoj buni protiv mađarskih grbova i zastava. Narod je zahtijevao da se uhićeni puste, a kad u tom nisu uspjeli, počeli su bacati kamenje na oružnike. Nakon toga su žandari pucali, ali ne prema cesti odakle je kamenje letjelo, nego prema

²⁴⁹ A H - Pr. ZV, 6, 3821, 14. IX 1883.

²⁵⁰ Budući da o buni u Gori nema dovoljno službenih izvora, upotrijebit ćemo više tisak i to jednako vladine »Narodne novine« kao i opozicijske »Pozor« i »Slobodu«.

²⁵¹ A H - Pr. ZV, 6, 4176, 29. IX 1883.

²⁵² NN, br. 212, 17. IX 1883.

²⁵³ isto

crkvi iz koje je svijet, na viku izvana, hrpimice potrčao. Jedan je seljak poginuo na samim crkvenim vratima, a pukim slučajem se spasio od pogibije svećenik koji je služio misu.²⁵⁴

»Pozorov« dopisnik iz Siska drži da je za neredu u gorskoj općini kriv nespretni općinski načelnik koji je hapsio ljude na sajmu,²⁵⁵ a »Sloboda« piše da je »krv potekla radi nespretne političke uprave, koja je dan prije obustavila sajam, a na dan sajma ljude razgonila«. Dopisnik postavlja pitanje, zašto se pucalo na goloruki narod pred crkvom a ne na tzv. »ustaše« koji su se skupili oko općinskog ureda. »Vlasti od muhe napraviše slona jer se boje za svoju vlastitu kožu.«²⁵⁶

Vojska je nakon toga narod rastjerala iz Gore, ali su nemiri nastavljeni u okolnim selima uz Kupu (Vratečko, Slana, Glinska Poljana, Međuraće). Zavladao je opći strah i uznemirenost, a osobito kod bogatijih seljaka, trgovaca, gostioničara te šumarskih i općinskih činovnika. Naročito su strahovali oni koji su u travanjskim izborima glasovali za vladina kandidata. Prijetilo im se paljevinom kuća i novom bunom,²⁵⁷ a nekima su uništavani usjevi i vinogradi. Uz pomoć vojske oružništvo je opet uvelo red, a zatim je ponovo uspostavljena općinska uprava i pohvatano 13 kolovođa bune koji su odvedeni u uze okružnog sudbenog stola u Petrinji.²⁵⁸

Sud je 18. listopada 1883. šestoricu optuženih oslobodio, jednog osudio na godinu dana (Miško Krečić), jednog na 10 mjeseci (Mirko Galijan), dvojicu na 6 mjeseci i dvojicu na 14 dana strogog zatvora. Od oružnika i vojnika nije bio nitko ubijen, ranjen ili povrijeđen, pa možemo zaključiti da u Gori i nije došlo do prave bune već samo do nereda i nemira koji su u začetku ugušeni oštrom intervencijom vojske i oružnika.

b) Hrastovica

U Hrastovici kraj Petrinje skupili su se seljaci iz Budičine, Taborišta i Hrastovice u petak 7. rujna podvečer. U crkvi i općinskom uredu tražili su također »magjarsku zastavu i krunu.«²⁵⁹ Općinski načelnik ih je uzaludno uvjeravao da u Hrastovici nema ni grba ni zastave. Nisu mu vjerovali nego su pretražili općinsku zgradu, crkvu i školu kao i stanove učitelja i bilježnika pa su čak i načelnika svukli, uvjereni da je zastavu oмотao oko tijela. Budući da nisu vjerovali činovnicima, naložili su vatru i utaborili se pred općinom da stražare kako se ne bi otkud pojavila mađarska zastava. Nisu, međutim, činili nikakva nasilja, pljačke i neredu, pa i ne možemo govoriti o buni nego više o uzbuni koju je izazvala psihoza opće nesigurnosti i neizvjesnosti. Idući dan stigli su sudski izaslanici iz Petrinje i ljude mirnim putem

²⁵⁴ Pozor, br. 209, 12. IX 1883. Pretpostavljam da se nije slučajno pucalo prema crkvi, jer su tadašnje vlasti držale da je župnik E. Jelošić jedan od organizatora bune i bliski suradnik Ivana Krnica (A H - Pr. ZV, 6, 3900, 17. IX 1883).

²⁵⁵ Pozor, br. 209, 12. IX 1883.

²⁵⁶ Sloboda br. 112, 19. IX 1883.

²⁵⁷ N N, 213, 18. IX 1883.

²⁵⁸ Isto, br. 219, 25. IX 1883.

^{258a} Isto, br. 245, 25. IX 1883.

²⁵⁹ Isto, br. 209, 13. IX 1883. Usp. R. Horvat, n. dj. 35.

nagovorili da se razidu, a samo nekolicinu su privremeno uhitili. Dopisnik »Narodnih novina« objašnjava tu mirnu demonstraciju činjenicom da su to katolici koji su »krotkije i mirnije čudi«. ²⁶⁰

Okružni sud u Petrinji je, u skladu sa značajem uzbune, izrekao 23. studenog 1883. i veoma blage kazne: od trideset optuženih 21 je kažnjen sa svega 8 do 14 dana zatvora. ²⁶¹

c) Maja

U majskoj općini nedaleko Gline došlo je do nemira 12. rujna. Narod se sabrao pred općinskom zgradom i tražio također mađarsku krunu i zastavu. Budući da načelnik Gavrilović nije bio iz Maje, dotjerali su ga iz susjednog sela Dabrine, a zatim ga ubili kolcima i sjekirama. Blagajnik i pandur su pobjegli, a župnik se jedva spasio zahvaljujući pomoći nekih župljana. U općinskoj zgradi poderali su sve spise, jednom su gostioničaru razbili posuđe, a drugi se spasio tako da je pobunjenicima dao besplatno piće. U majskoj općini pobunila su se i hrvatska i srpska sela, a osobito su stradali bivši glasači Narodne stranke i »kaputaši« (tako je narod nazivao bogatije seljake, trgovce i gostioničare). »Narodne novine« su oštro osudile nasilje u Maji, a osobito umorstvo starog načelnika Gavrilovića, umirovljenog krajiškog časnika, i zatražile prijeki sud da bi se spriječilo širenje bune. ²⁶²

Okružni sud u Petrinji osudio je 17. prosinca 28 pobunjenih seljaka zbog zločina ustanka, javnog nasilja i umorstva i to prvu petoricu na 3 do 5 godina teške tamnice, a ostale uglavnom od 10 mjeseci do 2 i pô godine. ²⁶³

d) Zrin

U Zrinu ²⁶⁴ se narod pobunio 15. rujna kad se pronio glas da su iz Divuše dopremljene mađarske zastave koje su, navodno, trebale biti izvještene na katoličkoj crkvi u Zrinu. Govorilo se da će uveče doći buntovnici iz okolnih sela koji su se sakupili u Zrinskoj gori, opljačkati i pobiti sve mađarone koji su glasovali za kandidata Narodne stranke u posljednjim izborima i za to dobili »mnogo novaca«. Ti su pobunjenici, prema pisanju novina, dobili 30 for. u gotovom i 3 for. dnevno. ²⁶⁵

Iako se puku tumačilo da zastave neće biti na crkvi istaknute, »ipak se narod skupi u Zrinju, sami katolici pred crkvom, da tu dočeka ustaše i zastave. No i narod iz okolnih sela, dapače iz Volinje (grčko-iztočni) dođe naoru-

²⁶⁰ NN, br. 209, 13. IX 1883. (Naime, Hrastovičani nisu bili krajišnici nego bivši kmetovi pa otud njihova »krotkija čud«).

²⁶¹ Isto, br. 271, 26. IX 1883.

²⁶² Isto, br. 212, 17. IX 1883.

²⁶³ Isto, br. 288, 17. XII 1883.

²⁶⁴ Isto, br. 218, 24. IX 1883.

²⁶⁵ Isto, NN prenose pisanje »Agramer Zeitung«.

žan, te poskida sa trafike cimere i porazbija ih.²⁶⁶ Zatim su pretražili crkvu da nađu zastave, a kad nisu ništa našli, opkolili su oružničku postaju i tražili da im se izruči pravoslavni prota Kos koji se kleo da je nevin. Upravo kad se narod spremao da na juriš zauzme oružničku postaju, prispjeli su trkom vojnici iz Kostajnice i spasili opkoljene oružnike i paroha. Pohvatano je pedesetak pobunjenika koji su odmah odvedeni u kotarski zatvor u Kostajnici.

Drugi dan su razorili i opljačkali kuću paroha Kosa u Šamaričkim Brđanima, jer se pročulo da ih je on »prodao Magjarima«.²⁶⁷ Paroh je, međutim, kao i mnogi drugi svećenici koji su glasovali za vladu, na vrijeme pobjegao i tako izbjegao narodnom gnjevu. Interesantno je napomenuti da župnik iz Zrina nije bio od naroda napadnut, iako je i on kao i Kos glasovao za Narodnu stranku.²⁶⁸

U ostalim hrvatskim selima nije bilo nemira i bune većih razmjera, iako se vrijeenje i nezadovoljstvo u narodu gotovo svagdje osjećalo. O sudjelovanju Hrvata iz okolice Kraljevcana i Jabukovca bit će govora kasnije kao što smo u opisu nemira u Maji i Zrinu govorili i o Hrvatima i Srbima koji su došli u općinsko središte iz susjednih sela gdje je živjelo izmiješano pučanstvo.

VIII

PREGLED POBUNA I NEMIRA U SRPSKIM SELIMA BIVŠE BANSKE KRAJINE

U srpskim selima banskog okružja bila je buna mnogo žešća, pa je i broj žrtava i osuđenih bio veći. U tome su prednjačila sela Jabukovac i Kraljevcani kao općinska središta kamo su se slegli pobunjeni seljaci iz Šušnjara, Dodoša, Miočinovića, Tramušnjaka, Pastuše, Mlinoge i Prnjavora. Digla su se sva sela na sjevernim obroncima Zrinske gore, počevši od Graduse i Mečenčana, preko Jabukovca i Kraljevcana, sve do Malog Graca i Klasnića. Buna je u tim selima počela odmah nakon bune u Gori, dakle nešto prije nego u selima uz južne obronke Zrinske gore koja su pripadala kostajničkom i dvorskom kotaru (Rujevac, Gvozdansko, Bešlinac, Javoranj, Jamnica i Žirovac).

Iako su brojne vijesti govorile da će buna početi, da se vrše pripreme i provodi agitacija u narodu, vlasti nisu vjerovala da bi do toga zaista moglo doći. Zbog te pretpostavke nije na vrijeme dovedena vojska u bansko okružje, a i oružništvo i redarstvo bilo je tako malobrojno da nije moglo uspješno i na vrijeme intervenirati. Iznenadaenje oblasti bilo je veliko kad se čulo da je buna počela. O tom svjedoči i jedan djelimice već spomenuti izvještaj u kojem piše da su nemiri »poput bujice iznenada nastali, tako da nije bilo vremena na narod uputom djelovati imenito glede magjarskih grbova i zastava, a glede ustaša o kojih se je mnogo prije samih izgreda govorilo djelovalo se je u uredima i izvan ureda [...]«²⁶⁹

²⁶⁶ isto

²⁶⁷ A H - Pr. ZV, 6, 4343, 3. X 1883.

²⁶⁸ N N, br. 218, 24. IX 1883.

²⁶⁹ A H - Pr. ZV, 6, 4176, 29. IX 1883.

1) Jabukovac i Kraljevčani

Buna u jabukovačkoj općini, koja je tada pripadala petrinjskom kotaru, i kraljevčanskoj općini, koja je bila u sastavu glinskog kotara, izbila je iznenada u nedjelju 9. rujna.²⁷⁰ Seljaci su se oboružali sjekirama, toljagama, lovačkim i vojničkim puškama i kuburama i sakupili se pred općinskim uredom u Jabukovcu.²⁷¹ Jedna je skupina otišla u selo Jošavicu i napala paroha Rogulića koji se morao tri puta zakleti da nema mađarske zastave, da ništa o njoj ne zna i da će, ako bude donesena i istaknuta, dati znak zvonjavom.

Pobunjenici su u Jabukovcu zatekli načelnika općine Barića i bilježnika Jančića i od njih tražili »magjarsku zastavu i krunu«.²⁷² Oni su se zaklinjali da nemaju ni jedno ni drugo i pokušali narod smiriti, ali nisu u tom uspjeli. Obojica su bili, zajedno s pandurima, isprebijani kolcima i zatvoreni u općinske uze. Nakon toga su se seljaci podijelili u dvije skupine. Jedna je krenula prema nedalekom općinskom uredu u susjednim Kraljevčanima, a druga k učitelju Reškoviću u Mlinogu.²⁷³ U Kraljevčanima su opkolili oružničku postaju u kojoj je bio samo jedan žandar, jer su druga dvojica otišla uredovati u Goru. Zatim su opkolili kuću načelnika Markiša koji ih je pokušao omesti i rastjerati pucanjem u zrak, ali mu to nije pošlo za rukom. Pobunjeni seljaci upali su mu u kuću, tražili mađarsku zastavu, a kad je nisu našli, isprebijali su ga zajedno s obitelji i odveli i njih u jabukovački općinski zatvor. Slično je prošao i bilježnik Đukić, ali su njega poštedjeli batina jer je bio bolestan.

Druga je skupina došla predveče u selo Mlinogu da uhvati učitelja Reškovića koji je u travanjskim izborima glasovao za vladina kandidata. Učitelj je, čuvši izdaleka viku, pobjegao u Petrinju. Njegovu ženu i majku seljaci su istukli, pretražili kuću i školsku zgradu tražeći mađarsku zastavu. Izboli su noževima sliku Franje Josipa,²⁷⁴ a zatim opljačkali učiteljevu kuću i demolirali školu.

Idući dan (10. rujna) seljaci su boravili u Kraljevčanima. Bili su na okupu i opljačkali krčmu Židova Spitzera, ali nisu dirali drugog krčmara Borkovca, jer im je taj u strahu dao piti koliko su htjeli. Spitzer je pokušao seljake, pretežno pravoslavne vjere, pridobiti izjavom da će odmah prijeći na pravoslavlje, ali mu je sve bilo uzalud. Njegovo vino su seljaci zaplijenili, pili i preostatak ispuštali iz bačava.²⁷⁵

²⁷⁰ O buni u tim općinama nema dovoljno arhivskih izvora, ali im je novinstvo, osobito »Narodne novine«, posvetilo dosta prostora zbog žestine pobunjeničkih akcija. Usp. o tom i R. Horvat, n. dj., koji donosi nešto skraćene izvode iz nekih članaka (str. 36—38).

²⁷¹ Katus, n. dj., 45, neispravno Jabukovac naziva Jakubovcem.

²⁷² NN, br. 209, 13. IX 1883.

²⁷³ Vidi bilj. br. 146 i 147.

²⁷⁴ Rijetko su gdje bivši graničari dirali carevu sliku, ali su to izuzetno učinili poštedjevši sliku »carevića«, za koga su držali da je na njihovoj strani.

²⁷⁵ Interesantno je napomenuti da seljaci nisu ovdje tako masovno skidali zajedničke grbove kao npr. u dvorskom kotaru ili u okolici Ogulina, ali iako su u selu Mlinogi razbili grb na trafici, na Borkovićevoj ga kući nisu dirali. Mislim da razlog nije samo u tome što im je Borkovac dao piti. Seljaci, npr., nisu dirali ni sve svećenike i činovnike nego samo one koji su glasovali za vladu ili su im se zamjerili kao izrabljivači, zelenaši i slično.

U utorak, 11. rujna, stigla je u Jabukovac i Kraljevcane vojska: satnija domobranstva i oružnici. Došlo je do sukoba između vojnika i seljaka u kojem je sedam pobunjenika poginulo,²⁷⁶ a od znatnog broja ranjenih umrlo je u idućih nekoliko dana još petnaest ljudi. Ukupno su prilikom sukoba s domobranstvom u Kraljevcanima poginula 23 seljaka.²⁷⁷

I u Donjoj Bačugi (sat hoda sjeverno od Jabukovca) sakupili su se seljaci iz okolnih sela i opkolili crkvu i protin stan. Tražili su kotarskog pristava Pavičića koji je pobjegao iz Gore i ondje se, navodno, sakrio. Kad ga nisu našli, otišli su u Kraljevcane i priključili se glavnini pobunjenika.²⁷⁸

Seljaci su naivno vjerovali da im vojska ne smije ništa učiniti, jer je njima, navodno, pod »vladom carevića sve bilo dopušteno.²⁷⁹ Zato su se i bili oduprli vojsci i mnogi izginuli, a devedesetpetorica bila su uhvaćena i odvedena u Petrinju, gdje su desetak dana zadržani u zatvoru; nakon toga je osamdeset njih pušteno kući, a petnaestorica su kolovođa zadržana sve do suđenja.²⁸⁰

Tek tjedan dana nakon ugušenja bune počeli su se činovnici, učitelji i svećenici vraćati svojim kućama. Štitila ih je vojska koja se zadržala po selima i hvatala odbjegle pobunjenike. Bogatiji seljaci i činovnici organizirali su i sami straže strahujući da se buna ne ponovi. Tražili su stoga oštar postupak prema pobunjenicima, jer su vjerovali »da će se pljačkanje pod imenom političke bune iznova nastaviti, čim se ovo nešto vojnikah odavde odmakne.«²⁸¹ Zahtijevali su da im se nadoknadi šteta, jer su neki imućniji ljudi bili opljačkani. Predlagali su razrez troškova bune na čitavu općinu »da se svjetina okani daljnjeg pljačkanja i terorizacije.«²⁸²

Za bunu u Jabukovcu i Kraljevcanima optuženi su »bezdušni agitatori«²⁸³ i to osobito »stekliši koji graničare bune.«²⁸⁴ Sud u Petrinji je protiv petnaestorice okrivljenih digao optužbu za zločinstvo bune, javno nasilje i teške tjelesne povrede. Tako je, npr., Jovan Čalić optužen zato što je tražio mađarske zastave, Jovan Tomić za zatvaranje općinskih činovnika, Jovan i Ignjatije Radić zbog zlostavljanja zatvorenih, Mihajlo Miočinović zato što je narod bunio i vodio pred općinu, Gavro Boltužić što je načelniku u zbrci ukrao sat, a Jovo i Miško Kardaš te Pavao, Ivan i Antun Mitar kao kolovođe bune u Kraljevcanima, dok je Petar Došen okrivljen zbog dizanja bune u Šušnjanima.²⁸⁵

²⁷⁶ NN, br. 209, 13. IX 1883. Katus, n. dj., 45, navodi da je razbijeno 600—1000 seljaka.

²⁷⁷ Pozor, br. 212, 15. IX 1883.

²⁷⁸ A H - Pr. ZV, 6, 3821, 14. IX 1883.

²⁷⁹ NN, br. 209, 13. IX 1883.

²⁸⁰ A H - Pr. ZV, 6, 3994, 23. IX 1883. NN, br. 216, 21. IX 1883, pišu o 53 uhićenih; isti list, br. 284, 12. XII 1883. spominje 108 optuženih.

²⁸¹ NN, br. 213, 18. IX 1883.

²⁸² isto

²⁸³ R. Horvat, n. dj., 36—38 je gotovo doslovice prepisivao »Narodne novine«, pa je to učinio i ovdje, ali je ispustio autorovo razmatranje o uzrocima bune. Usp. NN, br. 209, 13. IX 1883.

²⁸⁴ NN, br. 209, 13. IX 1883.

²⁸⁵ A H - Pr. ZV, 6, 3994, 23. IX 1883.

2) Nemiri u kostajničkom kotaru

U kostajničkom kotaru nije buna bila tako žestoka kao u Jabukovcu i Kraljevčanima pa se može govoriti o nemirima koji nisu nigdje prerasli u oružani sukob većih razmjera. Iako u tom kotaru nije bilo mrtvih ni mnogo ranjenih i optuženih, ipak treba istaknuti da su se sva sela uznemirila. Najvažnija središta bila su u Mečenčanima, zatim u Gradusi, Krajiškim Brđanima, Divuši i Zrinu.

U gradovima Kostajnici i Dubici nije bilo nemira, iako su upravo iz tih središta širene ideje o buni. Osobito je bila aktivna kostajnička pravaška skupina s Ivanom Krnicem na čelu, o kojoj je već bilo riječi.²⁸⁶

Oružnička postaja u Kostajnici prvih je dana rujna 1883. javila u Zagreb da je narod uzrujan, da se govori o pokretanju »nekakvog ustanka« koji bi bio usmjeren »protiv magjarskog življa«.²⁸⁷ Zatim je 8. rujna kostajničko Gradsko poglavarstvo zatražilo od vlade u Zagrebu odjel vojske »zbog uzrujanosti puka«, ali su dobili odgovor da upotrijebe oružnike.²⁸⁸ Isto je zatražio, ali i on bez rezultata, i kotarski ured u Hrvatskoj Dubici.²⁸⁹ Međutim, istog je dana upućen iz Zagreba zahtjev da se detaljno ispita agitacija za dizanje ustanka u Kostajnici i okolici.²⁹⁰ Dva dana kasnije, kad su generalu Rambergu stigle vijesti o masovnosti bune u Banovini, odlučeno je da se tamo hitno pošalje nekoliko satnija redovne vojske i odred oružnika. S njima je upućena i istražna komisija za bansko okružje s Peregrinom Mlinarićem na čelu, da ispita uzroke bune i da o tome hitno izvijesti generala Ramberga.

Vojska je u kostajnički kotar stigla 11. rujna i odmah počela uredovati, jer je do tada velik dio banskog okružja već bio u buni. »Osim poznatih pobunilo se stanovništvo i ovih obćinah: graduske, sunjske, majurske, mečenčanske i divuške. Svuda grne k obćinskim uredom, da u svojoj tlapnji traži i uništi magjarske zastave i krune, pak da svoj gnjev izlije na obćinskih poglavarih« i na onima koji su u travanjskim izborima glasovali za Narodnu stranku. I tu su za pobunu okrivljeni »Starčevićevi korteši«.²⁹¹

a) Mečenćani

U Mečenčanima se sabralo 11. rujna nekoliko stotina seljaka iz tamošnje općine. Bili su oboružani kolcima, sjekirama, bodežima i pokojom puškom i kuburom, ali su vatreno oružje nosili ispod odjeće. Kotarska je oblast poslala u Mečenćane pristava Lukačevića i tri oružnika da narod umire i nagovore da se ispred općinskog ureda raziđu. Seljaci su, međutim, držali da je Lukačević došao sa žandarima samo zato da istakne mađarsku zastavu, pa su ga prisilili na ostup. On se povukao zajedno s oružnicima i sklonio u kuću podnačelnika Lazića.

²⁸⁶ v. str. 89—101.

²⁸⁷ A H - Pr. ZV, 6, 3636, 4. IX 1883.

²⁸⁸ A H - Pr. ZV, 6, 3691, 8. IX 1883. Iz tog podatka se vidi da ni vladini organi nisu posve ozbiljno uzimali vijesti o mogućoj buni u banskom okružju.

²⁸⁹ A H - Pr. ZV, 6, 3671, 8. IX 1883.

²⁹⁰ isto

²⁹¹ N N br. 209, 13. IX 1883.

Uskoro je među narod došao i općinski načelnik Kladarin i pokušao ih mirnim putem skloniti da se razidu. Tvrдио je da nema nikakvih mađarskih zastava i pokazao im hrvatsku trobojnicu, ali mu nisu vjerovali na riječ i prisegu da nema zastava nego su ga uhvatili i zajedno s pristavom Lukačevićem i podnačelnikom Lazićem zatvorili u općinske uze.²⁹² Uskoro su iz sela Umetića doveli i paroha Skaru i zatvorili ga s ostalima.

Poslije podne istog dana stigla su tri oružnika iz Kostajnice da oslobode zatvorene činovnike i oružnike koji su bili opkoljeni u Lazićevoj kući, ali im to nije pošlo za rukom jer ih je skupina od oko 500 seljaka vidjela i natjerala u bijeg. Dok su oni gonili oružnike, opkoljeni oružnici su pokušali da se izvuku i uspjeli pobjeći do sela Kukuruzara, odakle su ugroženog paroha Zeca odveli u Kostajnicu. Njemu su ustanici zaprijetili da će ga ubiti jer je na krajiškim izborima glasovao za vladina kandidata Lavoslava Mašega i za to navodno dobio »silnih novaca«.²⁹³

Nakon toga došlo je do već spomenutog događaja s kostajničkim pravašima koji su oslobodili zatvorene. Vladajući krugovi vidjeli su u tome dokaz da su pravaši bili povezani s pobunjenim seljacima pa i s pobunjenim Srbima. »Pod večer dođoše iz Kostajnice opozicioni građani Štucin, Mocnaj, Sukalić i Dernulc te blagajnik Rebić u Mečenčane, da pobunjeni narod umire. I gledaj čuda! Jedva što svjetina opazi Kostajničane, počela je vikati: 'Živjeli!' Što kotarskom pristavu i načelniku, što oružnicima ne pođe za rukom, postigoše ovi Kostajničani u tren oka. Na njihovu riječ pobunjeno ljudstvo odmah ispusti iz zatvora kotarskog pristava Lukačevića, načelnika Kladarina i popa Skaru, te obeća da će se umiriti.«²⁹⁴

Unatoč obećanju pobunjeni narod se nije ni tada razišao, nego se još bolje naoružao vatrenim oružjem očekujući nove napade oružništva. Uskoro su zaista došla tri oružnika iz Zrina, ali nisu uspjeli mirnim putem nagovoriti narod da se razide. Ovi su dapače uz povik: hura! navalili na njih. Žandari su se u strahu zavukli u općinski ured, a odatle na tavan. Pobunjeni seljaci su im skinuli ljestve i tako ih zatočili na tavanu. Čuvali su ih cijelu noć i prijetili da će zapaliti zgradu, ako im ne predaju mađarsku zastavu koju su, navodno, donijeli.

Idućeg dana (12. rujna) došao je u Mečenčane kotarski sudac Šmauc iz Kostajnice da primiri seljake prije nego stigne vojska koja je toga dana došla u Kostajnicu. Nije mu to pošlo za rukom jer su pobunjeni seljaci izjavili da će naoružani dočekati vojsku i pružiti joj otpor. Kad je vojska zaista došla, zapovjednik je pozvao seljake na predaju, ali se nitko nije ni makao. Na to se bataljun podijelio na tri satnije koje su se razvile, opkolile seljake i krenule na juriš. Tek tada su seljaci počeli bježati. Vojnici su većinu uspjeli uhvatiti, a osobito one koji su imali vatreno oružje. Kad je buna svladana, dvadesetak je kolovođa povezano i u lancima odvedeno u kostajnički zatvor. Zajedno s njima odveden je i podnačelnik Lazić koji je u travnju glasovao

²⁹² Seljaci su prije toga zajedno s općinskim činovnicima pregledali i prebrojili novac u općinskoj blagajni, ali ga nisu uzimali.

²⁹³ N N, 209, 13. IX 1883.

²⁹⁴ isto

za Narodnu stranku i tako »prodao Krajinu Magjarima«. ²⁹⁵ Lazić je prema pisanju opozicijskih novina bio bogati trgovac i gostioničar-lihvar koji se zamjerio seljacima. »Narodne novine« pak brane Lazića i inzistiraju da se pronađu »intelektualni začetnici bune«, misleći time na pravaše. ²⁹⁶

Kad je buna ugušena, vojska je zašla po selima oduzimajući oružje od naroda i hvatajući razbježane pobunjenike. Oduzimanje oružja još je više uzrujalo pučanstvo pa »Pozor« oštro kritizira tu naredbu i ističe da onoga tko je to naložio u »ovom toli uzrujanom času« treba poslati »ovce pasti, a ne da bude politički upravitelj«. ²⁹⁷

U Kostajnicu je 16. rujna stigao kraljevski državni odvjetnik Mladenović i sudac okružnog suda u Petrinji Rijašek da vode istragu o buni. Vojska i oružnici dovodili su im svakodnevno uhvaćene pobunjenike na saslušanje. ²⁹⁸ Odmah je bio zatvoren i Ivan Krnic iz Kostajnice i neki Gavro Kodžić, za kojega se tvrdilo da je bio agitator, ²⁹⁹ a pušten je podnačelnik Lazić iz Mečenčana. ³⁰⁰

Vlada je sredinom listopada iste godine poslala iz Zagreba u Mečenčane svog tajnika Štrpca i financijskog savjetnika Stengela da podrobno ispituju općinske knjige i cjelokupno poslovanje od 1877. do 1883. Ta je komisija radila 14 dana i, navodno, pronašla samo računsku pogrešku od 74 novčića, pa se prema članku »Narodnih novina« ³⁰¹ »obćina mečečanska može usporediti svakoj najbolje upravljanoj obćini u Austriji! A seljaci su rekli da su se digli zbog 'nepodnopština' obćinske uprave«. ³⁰² Međutim, pritužbe seljaka koje smo naprijed iznijeli nisu se odnosile samo na administrativno-računovodstvenu stranu djelovanja mečenčanske općine, nego su bile mnogo šire i kompleksnije. ³⁰³

Sudska rasprava protiv 75 optuženih seljaka iz mečenčanske općine vođena je od 26. do 28. studenog 1883. Među braniteljima optuženih bio je i poznati odvjetnik i političar Grga Tuškan, jedan od pravaških zastupnika koji je izabran u travanjskim izborima 1883. Od optuženih osuđeni su: Nikola Radetić na 3, Ilija Zec, Petar Bogdanović i Stevan Kostreš na 2 godine, Jovan Borojević na 10 mjeseci, te 22 seljaka na 9 mjeseci, 41 na 14 dana, a 7 je bilo oslobođeno. ³⁰⁴

²⁹⁵ N N, br. 210, 14. IX 1883.

²⁹⁶ isto

²⁹⁷ Pozor, br. 212, 15. IX 1883. Ova oštra osuda odnosila se na generala Ramberga, komesara u Hrvatskoj.

²⁹⁸ Neki uhvaćeni seljaci imali su i po tri puške, što u bivšoj Krajini nije bila rijetkost.

²⁹⁹ A H - Pr. ZV, 6, 3777, 12. IX 1883.

³⁰⁰ N N, br. 212, 17. IX 1883.

³⁰¹ Originalni zapisnik komisije nisam uspio pronaći.

³⁰² N N, br. 251, 2. XI 1883. Vjerojatno su financijske knjige bile u redu, ali nisu postupak prema seljacima, traženje mita, neopravdane globe i druge nedaće koje su seljake pogađale.

³⁰³ Vidi o tome bilj. 100.

³⁰⁴ N N, br. 275, 30. XI 1883.

b) Gradusa

U graduskoj općini digli su se seljaci u utorak 11. rujna predveče. U Starom Selu je 300 njih napalo kuću jednog umirovljenog časnika i jednog nadlugara i porazbijalo im krovove, vrata i prozore. Stanovnici sela Svinjice krenuli su odmah prema općinskom uredu u Gradusi, a za njima su pristigli i pobunjenici iz okolnih sela (Male i Velike Graduse, Krajiških Brđana i Kinjačke). U svim selima tražili su mađarsku zastavu, a kad je nisu našli opkolili su općinski ured. Bilježnik Galijaš pobjegao je u Blinjski Kut da traži vojničku pomoć, a u međuvremenu je paroh Pavle Paić pokušao nagovoriti narod da se razide. Nije uspio sve dok iz Sunje nije stigao jedan odjel pješadije i mirnim putem primorao seljake da se razidu.

Bilježnik Galijaš nije se vraćao iz Blinjskog Kuta u Gradusu nego je svratio parohu u Krajiške Brđane. (U narodu se proširio glas da je Galijaš pobjegao u Zagreb i odnio sobom mađarsku zastavu i novce). Kad se saznalo da je bilježnik u Brđanima, sabralo se 200 seljaka koji su opkolili protin stan i tražili da im izruči »Mađara-bilježnika«. ^{304a} Iako su seljaci prijetili proti da će ga popaliti i bacili mu kamenje u prozore, on nije popuštao nego je nastojao da ih smiri. Nije im predao bilježnika, iako su čitavu noć opsjedali kuću, ali nisu počinili neko veće nasilje. Sutradan je stigla vojska i spasila bilježnika. Iz Graduse je on, zaplašen bunom, krenuo opet u Sunju po vojsku. Iznio je pretjerane podatke o broju i namjerama pobunjenika, pa je protiv njega bila uskoro pokrenuta istraga jer je stvarao paniku i izazvao nepotrebne pokrete ionako malobrojnih odreda vojništva. ³⁰⁵

Do 15. rujna bio je u graduskoj općini relativan mir, a tada se narod opet sabrao da poruši kuće načelnika i dvojice krajišnika koji su glasovali za vladina kandidata. U tom su ih spriječili oružnici sunjske postaje koji su došli u Gradusu. Zatvorili su osam kolovođa i tako primirili pobunjene seljake. ³⁰⁶ U Petrinji je 7. prosinca održano suđenje 33 okrivljenih za zločinstvo ustanka i javno nasilje. ³⁰⁷ Izrečene su blage vremenske kazne, jer na tom području nije bilo većih nasilja ni prolijevanja krvi.

3) Glinski kotar

U glinskom kotaru, pored već opisanih u Kraljevčanima, Maji i Gori, središta bune bila su u Malom Gracu i Klasniću. O bunama u te dvije općine gotovo i nije bilo detaljnijih vijesti u tadašnjem tisku pa ih zato i nije u svojoj knjizi obradio ni R. Horvat. ³⁰⁷ Zahvaljujući sačuvanim spisima u Arhivu SR Hrvatske možemo nešto više reći o buni u Malom Gracu, dok o Klasniću gotovo i nema novinskih i arhivskih zapisa, pa ćemo se kritički poslužiti romansiranom kronikom Đorđa Petrovića, o kojoj je već bilo naprijed riječi. ³⁰⁸

^{304a} R. Horvat, n. dj., 41.

³⁰⁵ R. Horvat, n. dj., 41.

³⁰⁶ A H - Pr. ZV, 6, 3911, 22. IX 1883.

³⁰⁷ N N, br. 284, 12. XII 1883.

³⁰⁸ Vidi bilj. br. 6.

Bivša Banska krajina podijeljena je nakon dizanja bune na 4 vojnička područja. Jedno je obuhvaćalo kotareve Vrginmost, Vojnić i Topusko, drugo Glinu i Petrinju, treće Kostajnicu i Dubicu a četvrto Dvor i Rujevac. U gušenju bune sudjelovale su jedinice 31. hrvatskog lovačkog bataljuna, 2. bataljuna celovečke pukovnije i 46. segedinska pješačka pukovnija. Za zapovjednika svih odreda u bivšoj Banskoj krajini imenovan je potpukovnik Heyrovski.³⁰⁹ Njemu je pošlo za rukom da ionako nedovoljno povezane bune u pojedinim selima još više izolira i lokalizira, a zatim pojedinačno uguši. Njegove jedinice istakle su se osobito u gušenju buna u Malom Gracu, Klasnici i Maji u glinskom kotaru.

a) Mali Gradac

U Malom Gracu izbila je buna 13. rujna, a prvi izvještaj o njoj poslala je kotarska oblast iz Gline Predsjedništvu vlade u Zagreb. On glasi: »U Malogradčkoj občini od jučer u 3 sata popodne zavladao veliki ustanak, svi žitelji na nogami sa oružjem i koljem, občinski načelnik i računovođa zlostavljeni, potonji ranjen, negdje pobjegao a načelnik pod njihovom paskom, uzrujano žiteljstvo traži nekakvu zastavu i grb magjarski, da ga uništi [...]«³¹⁰

Općinski računovođa Likar izjavio je da se u Malom Gracu skupilo oko 200 ljudi koji su uhvatili njega i načelnika Vugu. Tukli su ih i mučili, a zatim su izjavili da će ih peći na lomači. Spasili su ih neki mirni građani pucanjem iz pušaka. Likara su napali zbog kupljenja velikih poreza, od kojih je dio novca ostavljao sebi. Srušili su mu kuću tražeći mađarsku zastavu. Pobunjeni seljaci izjavili su da ne priznaju nadležnost kotara ni zemaljske vlade.³¹¹

O zbivanjima u Malom Gracu pisao je i dopisnik »Pester Lloyd«: »U Malom Gracu harale su pijane čete nemilo. Obćinskog načelnika isprebijale... su, te još i danas leži bolestan u krevetu. Obćinskog pisara ranile su, kuće nekih trgovaca do temelja razorile, te trojicu oružnikah, koji bijahu iz Klasnića došli u pomoć, nagnale su u bijeg, prateć ih divljom vikom.«³¹²

Vojska potpukovnika Heyrovskog iznenadila je pobunjenike iz općine Mali Gradac. Najprije ih je opkolila, zatim zarobila i oduzela plijen onima koji su bunu iskoristili za pljačku, a zatim kolovođe odvela u zatvore.

Zbog žestine kojom su nastupali pobunjenici u Malom Gracu, straha od nove bune i želje da se što prije uvede mir, kotarska oblast u Glini predlagala je veoma oštre mjere. Prvo, da se i dalje na tom području zadrži satnija vojske, jer se bivši krajišnici samo vojnoj sili pokoravaju, drugo, da se dovedu novi činovnici iz drugih krajeva jer se domaći činovnici zbog straha odriču dužnosti, treće, da se općina Mali Gradac rasformira i taj »najizopačeniji narod« pripoji općinama Kraljevčani, Maja i Klasnić, četvrto, da se od općinskih sredstava sagrađe tri kuće onima kojima su ih srušili pobunjenici, i, peto, da vojska i oružništvo neprekidno ureduju i hvataju odbjegle seljake.

³⁰⁹ N N, br. 223, 29. IX 1883, prenose članak »Pester Lloyd«.

³¹⁰ A H - Pr. ZV, 6, 3821, 14. rujna 1883.

³¹¹ isto

³¹² Članak su prenijele N N, br. 223, 29. IX 1883.

Vlada nije taj prijedlog, koji je pisan pod neposrednim dojmom otvorene bune, primila, ali tih pet zahtjeva dovoljno pokazuje oštrinu bune u selima malogradačke općine.

Protiv pobunjenika iz općine Mali Gradac održana je sudska rasprava pred okružnim sudom u Petrinji 7. prosinca 1883. Optužena su i osuđena na vremenske kazne 32 seljaka za uvredu veličanstva, zločinstvo ustanka i teške tjelesne ozlijeđe koje su nanijeli općinskim službenicima.³¹³

b) *Klasnić*

U Klasniću su se također pobunjeni seljaci, među kojima je bio i općinski pisar Zorić, sakupili 12. i 13. rujna nakon zvonjave i pucanja pušaka kojim se htjelo javiti da dolaze Mađari. Uzbuna je zavladała i u selima: Brezovu Polju, Brubnu, Kozaperovici, Dragotincima pa i u susjednoj žirovačkoj općini. Pročulo se da je četa mađarskih ulanera došla u Glinu, da će dijeliti mađarske grbove, da ih je puna škrinjica stigla općini, da će se plaćati novi i povećani porezi itd.³¹⁴

Prema dogovoru sabrali su se naoružani seljaci iz svih sela klasničke općine pred crkvom, naložili vatre, postavili straže i čekali dolazak Mađara.³¹⁵ U općinu su pobunjenici, navodno, poslali pismo koje govori i o uzrocima pobune: »Duralo se i duralo ali se više nije moglo. Pili ste nam našu krv a mi ćemo sade piti vašu; jeli ste nas a mi ćemo sade vas; gulili ste nam kožu, a mi ćemo je sade zderati s vas [...]«³¹⁶

U toku bune ubijen je jedan pandur, uhvaćena su i premlaćena dva žandara, bilježnik i načelnik. Posljednju dvojicu su žigosali usijanim općinskim žigom, a mjesnom Židovu Neummanu popili su vino, zakleli se u crkvi na evanđelje da će se boriti do kraja protiv Mađara, a zatim poslali desetinu seljaka da zarobi i dovede popa Pešuta, ali ih je on nadmudrio i obranio se.³¹⁷

Vojska je uskoro stigla i savladala pobunjenike. Nije bilo mnogo ranjenih jer su vojnici pucali u zrak, uplašili i opkolili a zatim pohvatali pobunjenike. Petrović piše da ih je 400 odvedeno u Glinu, a otuda na sud u Petrinju što je pretjeran broj.³¹⁸ Od 20. do 22. prosinca bila je rasprava na sudu

³¹³ NN, br. 284, od 12. XII 1883. Nisam uspio pronaći podatke o kažnjenima i visini kazni.

³¹⁴ Citirane podatke iznosi Petrović, n. dj.

³¹⁵ Petrović, n. dj., 26.

³¹⁶ Isto, 37.

³¹⁷ Vidi bilj. br. 209. Petrovićeve tvrdnje, makar što se tiče općinskih činovnika, potvrđuje jedan od rijetkih izvještaja koji se o buni u Klasniću našao o tadašnjoj štampi: »U Klasniću razorili su prekjučer klasničkom načelniku kuću i sve pokućstvo. Od 11. o. mj. držali su podnačelnika klasničkog Tintora i bilježnika Metikoša, koje su grozno zlostavili, zatvorene. Jučer došao u Klasnić odiel boraca, zatvorene izbavio i ovamo u Glinu doveo. Siromasi, jedva će ostati živi. Lovci dopratili su ujedno 16 ustaša-razbojnika u Glinu. Svjetina skuplja se danju po šumah, iz kojih noćju izlazi napadati i pljaškati« (Obzor, br. 212, 15. IX 1883).

³¹⁸ Petrović, n. dj., 73.

u Petrinji, a osuđeni su Đuro i Petar Šikanja na 2 godine, te Josip Stojanović, Lazo, Jovo i Stanko Milakara, te Jovo Rodić i Luka Arbutina na 10 do 12 mjeseci, a osmorica na mjesec dana strogo zatvora.³¹⁹

Budući da je Petrović dosta nepouzdan, nismo mogli iskoristiti njegov literarni pokušaj kao mjerodavan izvor, ali ćemo upotrijebiti samo dva kraća odlomka kao impresije svjedoka o posljedicama bune u Klasnici odmah nakon ugošćenja i poslije 25 godina: »Sve je selo bilo kao pusto i izumrlo, jer u cijelome mjestu nisi mogao vidjeti muške glave, osim sitne dječice i staraca. Nakon pol godine počele se povraćati nekoji iz Lepoglave ili Gospića a nekoji iz Petrinje blijedi, bolni i izmučeni. Svi su kao slomljeni, gledajući bijedu svoju i svoje obitelji, gledajući zapuštenu i pustu njivu.«

»Minulo je od to doba već dvadeset i pet godina, a u narodu se opažaju još posljedice te narodne bune. Sudovi se ne zadovoljiše samo time da ih pozatvaraju i namuču, nego udariše još silne globe da se namire sudbeni troškovi kao i trošak za vojsku. Te globe učiniše, da je mnogi i mnogi dobro stojeći gospodar tako opotrebio i osiromašio, da je eno danas savio kućerak od pletera na malom komadiću zemlje, gdje muku muči u najvećoj bijedi i nevolji.«³²⁰

4) Dvorski kotar

U dvorskom je kotaru središte bune bilo oko Rujevca i Gvozdanskog, a trajala je nešto duže nego u drugim kotarevima banskog okružja. Uzbuna je počela 12. rujna, kada je u drugim kotarevima vojska uglavnom rastjerala pobunjenike, a prilike su se smirile tek pet dana kasnije, tj. 16. rujna.

Pobunjeni seljaci tražili su mađarske zastave i grbove, skidali zajedničke hrvatsko-ugarske grbove, ali su istaknuli i neke zahtjeve koji u drugim krajevima nisu toliko dolazili do izražaja. Npr., nisu dali pečatiti kotlove za pečenje rakije, tražili su besplatnu sadnju duhana, zahtijevali ponovo uporabu starih mjera i utega,³²¹ razbijali po gostionicama boce, čaše i »poliće« tražeći stare mjere za tekućinu.

I u dvorskom kotaru su za dizanje bune okrivljeni nepoznati agitatori³²² koji su narod bunili protiv onih što su u krajiškim izborima u travnju 1883. glasovali za vladine kandidate i tako »Krajinu prodali Magjarima«. Zato je narod veoma oštro istupao protiv pristalica Narodne stranke, protiv činovnika, svećenika i svih onih koji su u njihov kotar, navodno, unijeli mađarske grbove i zastave kao simbole nove, mađarske vlasti.

³¹⁹ Petrović, n. dj., 37, spominje kao organizatore bune, odnosno potpisnike pisma kojim prijete općinskim činovnicima: P. Vukelića, L. Resanovića, V. Anđelića, P. Zoroevića, J. Zoroevića, P. Petrovića, J. Milakaru, P. Žorića (općinskog pisara; D. P.), S. Rudića, P. Relića, S. Zrakića, i D. Ostojića. Prema tome, ni jedan osuđeni nije u spisku kolovođa ustanka koje Petrović spominje. Vidi o tome bilj. br. 7.

³²⁰ Petrović, n. dj., 73.

³²¹ Razbijanje boca, čaša i vaga došlo je do izražaja u Lasinji, a protiv novih mjera za tekućinu i vaga prosvjedovali su pobunjenici i u okolici Ogulina (Gomirje, Dubrava).

³²² A H - Pr. ZV, 6, 4343, 3. X 1883.

a) *Rujevac i okolica*

Narod se u ovoj općini digao 12. rujna predvečer i sakupio pred općinskim uredom u Rujevcu. Najprije su zaprijetili da će sa zgrade financijalne postaje dići zajednički grb, a zatim pozvali načelnika općine da im dade mađarsku zastavu i krunu za koju je, navodno, dobio »tri kilograma banaka«³²³ s tim da je izvjesi na crkvu a grb na općinski ured.

Oružnici su uspjeli rastjerati uznemirene seljake, ali samo privremeno. Kad je pao mrak, sakupilo se oko 400 ljudi pred pravoslavnom crkvom gdje su čitavu noć zvonili na sva zvona, puškarali i vikali. Izvršili su oružani napad i na financijalnu i oružničku postaju. U tom je napadu poginuo jedan pobunjenik, a četvorica su bila ranjena. Nakon toga su seljaci umakli prema crkvi i nastavili stražarenje kako bi spriječili vješanje mađarske zastave na zvonik.

Idući dan (13. rujna) narod se opet sabrao u Rujevcu, kamo su došli kotarski predstojnik Mraović i sudac Vavruška iz Dvora. U pregovorima s njima seljaci su izjavili da neće dopustiti nikakvo isticanje zastava i postavljanje mađarskih grbova. Predstojnik i sudac su narod uvjerali da nema nikakvih zastava i grbova pa se mogu mirno razići svojim kućama. To im nije pošlo za rukom, jer su seljaci i dalje vikali da oni »hoće da imadu carskog orla, to da je njihov stari i pravi grb«.³²⁴ Nakon toga ne samo da se nisu primirili nego su u rujevačkim gostionicama razbili sve čaše, bočice i boce jer su to držali »mađarskim mjerama«, a nakon toga se uputili u susjedni Bešlinac. Tu su također razbili sve boce, a s poštanskog ureda skinuli drveni hrvatsko-mađarski grb i razbili ga. Otuda su produžili u Gvozdansko, gdje su učinili isto, a zatim se vratili u Rujevac. U Rujevcu su provalili u protin stan i sve premetnuli tražeći mađarsku zastavu. Kad je nisu našli, podijelili su se na dvije skupine. Jedna je i dalje čuvala rujevačku crkvu, a drugi su otišli u Bešlinac. Tu su pokušali uništiti rudničku vagu, a zatim su s trafike M. Dragišića skinuli preostali zajednički grb, naslonili ga na plot i izrešetali puščanim nabojima.

Uskoro je kotarski predstojnik iz Dvora došao u Rujevac s jednim vodom vojnika, pa su se pobunjenici razbježali. Predveče su se opet sakupili pred crkvom i počeli pucati i zvoniti na uzbunu, ali ih je vojska opet rastjerala. Međutim, seljaci su se idući dan (14. rujna) opet sabrali oko crkve. Časnik prisutnog lovačkog voda ih je mirnim putem pokušao nagovoriti da se raziđu, a vođe pobunjenika su izjavile da će o tome razmisliti i sakupiti se opet popodne. Zaista su se opet okupili, ali su, suprotno obećanju koje su dali časniku, bili naoružani. I opet ih je časnik uspio nagovoriti da se raziđu, ali ne sve, jer je jedna skupina seljaka puškarala oko crkve.³²⁵

³²³ NN, br. 212, 17. IX 1883.

³²⁴ isto

³²⁵ Isto, Horvat, n. dj., 42—43, piše samo o pobuni u Rujevcu i okolici, dok o pobuni u drugim općinama dvorskog kotara nema u njega podataka.

b) Okolica Dvora

U Dvoru je zavladao strah, jer se pročulo da će ustanici udariti noću 13/14. rujna na Dvor i sve popaliti i pobiti. Govorilo se i o povezivanju ustanika iz dvorske i rujevačke općine koji bi nakon toga zajednički nastupali. Zato je hitno zatražena vojnička pomoć iz Bosanskog Novog.³²⁶

Kad se buna oko Rujevca već bila gotovo smirila, digli su se žitelji sela dvorske općine. Oni su 15. rujna udarili na Dvor da bi crkvu sv. Đorđa obraniti od stavljanja mađarske zastave. Kad ih je vojska zaustavila, oni su psovali Mađare i zapucali na vojnike. Vojska je odgovorila vatrom iz pušaka, pa je jedan seljak poginuo a jedan je bio teško ranjen. Nakon toga su se seljaci razbježali, ali su se ubrzo opet sakupili, ponovo napali vičući da neće biti mađarski i da ne daju stavljati mađarsku zastavu na svoju crkvu. U tom sukobu vojska je 27 seljaka uhvatila i zatvorila. I drugi dan (16. rujna) došla je skupina od tridesetak ljudi pod vodstvom Petra Horvatovića da brani crkvu, ali su se pokorili oštrom nalogu vojništva da se razidu.

U Jamnici (danas Javnica) nedaleko Dvora narod se također uznemirio. Sakupili su se 15. rujna i napali na kuću prote Živkovića koji je pobjegao, ženu mu istukli, a općinskog pandura ranili.³²⁷

I u selu Javornju sabrao se narod 13. i 14. rujna oko crkve i parohova stana. Zvonili su i pozivali na uzbunu. Skinuli su tablu s grbom i u nju pucali iz pušaka. Kolovođe bune bili su Miloš Raić i Nikola Durman.³²⁸ I u selima prema Divuši narod se sabrao 17. rujna i spremao na bunu, ali do nje nije došlo.³²⁹ U selu Dobretinu vojska je još sredinom listopada uredovala i predala prekršitelje javnog reda sudu.³³⁰

Pred sud u Petrinji dovedeno je 38 ljudi iz dvorske³³¹ i 24 iz rujevačke općine.³³² Optuženi su bili za zločinstvo bune, ali je kasnije optužba ublažena, pa su zbog izazivanja javnog nereda i strke kažnjena dvojica sa dva mjeseca, a dvadesetak ostalih seljaka sa 14 dana zatvora.³³³

³²⁶ A H - Pr. ZV, 6, 4343, 3. X 1883.

³²⁷ isto

³²⁸ isto

³²⁹ isto

³³⁰ A H - Pr. ZV, 6, 4440, 18. X 1883.

³³¹ N N, br. 245, 25. X 1883.

³³² N N, 284, 12. XII 1883.

³³³ N N, br. 294, 24. XII 1883.

IX

ZAKLJUČAK

Budući da je ova rasprava u hrvatskoj historiografiji prvi pokušaj obrade bune 1883. u bivšoj Banskoj krajini, ona nije dala odgovore na sva otvorena pitanja, ali je analizom arhivske građe, suvremenog tiska i postojeće literature učinjen korak naprijed u ocjeni tih zbivanja, u sistematizaciji materije, iznošenju novih podataka i otvaranju problema koje bi trebalo riješiti u daljnjim istraživanjima.

Nemiri i bune 1883. znače rekreativnu u hrvatskoj povijesti nagodbenog razdoblja i najsnažniji socijalni i nacionalni pokret u Hrvatskoj između 1848. i 1903. Banovinska buna čini sa zagrebačkim demonstracijama oko skidanja grbova, nemirima u Zagorju i njihovim odjekom u drugim dijelovima Hrvatske jednu cjelinu s protumađarskom političkom oštricom.

Buna u bivšoj Banskoj krajini trajala je svega osam dana, ali je pokrenula tisuće seljaka u srpskim i hrvatskim selima kao ni jedna buna nakon one iz 1731.³³⁴ Oko tisuću pobunjenika bilo je pohvatano i odvedeno u općinske, kotarske i okružne zatvore, 432 je osudio Okružni sud u Petrinji³³⁵ na vremenske kazne, tridesetak ih je poginulo i nekoliko stotina je ranjeno. Neki su se skrivali duže vremena u šumama, neki su prebjegli u Bosnu ili u druge dijelove Hrvatske, pa je vojska čitavu jesen i zimu hvatala bjegunce i odvodila ih u uze. Podatak da je u toj buni sudjelovalo pučanstvo iz 74 sela i zaselaka³³⁶ govori nam po sebi o masovnosti ove posljednje veće seljačke bune u Hrvatskoj.

Iako su u toj buni dominirali politički zahtjevi, osobito parole protiv mađarona i Mađara, ipak je ona u svojoj osnovici imala socijalno-gospodarske uzroke. Zato i zagrebački događaji oko grbova i nemiri zagorskih seljaka nisu bili uzroci bune nego su je oni samo potaknuli i ubrzali. Pravi uzroci su mnogo dublji i kriju se u strukturalnoj krizi sela na prijelazu iz feudalnog u kapitalističko društveno uređenje. Posljedica toga je bilo raspadanje seljačkih obiteljskih zadruga, podjela zemljišta, smanjivanje poljoprivredne proizvodnje i pauperizacija sela. U to doba provode se financijske i upravne reforme kojima ugarska vlada nastoji odstraniti i posljednje ostatke krajiškoga vojno-gospodarskog sustava sa svim privilegijama koje je stanovništvo uživalo. Stvara se novi i brojno velik upravni aparat koji zahtijeva veće po-

³³⁴ Historija naroda Jugoslavije II, Zagreb 1959, 1030.

³³⁵ Sloboda, br. 150, 16. XII 1883.

³³⁶ Pobunjena sela su: Babina Rijeka, Bačuga, Begovići, Bešlinac, Bijele Vode, Bjelovac, Blinjski Kut, Borojevići, Brezovo Polje, Budičina, Buzeta, Cavlovića, Čremušnjak, Dabrina, Dolnji Bjelovac, Dolnja Velešnja, Dragotina, Dragotinci, Dugo Selo (u banskom okružju; D. P.) Gage, Gora, Gorička, Gornja Velešnja, Gornji Kukuruzari, Gradusa, Grmušani, Gvozdansko, Hrastovica, Jabukovac, Jamnica, Javoranj, Kinjačka, Klasnić, Klinac, Knezovljani, Komogovina, Komora, Kozaperovica, Krajiški Brđani, Kraljevčani, Kukuruzari, Lecka, Lovča, Ljeskovac, Mačkovo Selo, Maja, Mali Gradac, Martinovići, Mečenčani, Mlinoga, Mokrice, Pastuša, Perlje, Prevršac, Rujevac, Sibić, Sočanica, Staro Selo, Stipan, Strašnik, Stupnica, Svinjica, Svrāčica, Šamarički Brđani, Šljivovac, Šušnjari, Udetin, Umetiči, Veliki Gradac, Vlahović, Vukoševac, Vrpolje i Žirovac. U popis ipak nisu unesena sva sela koja su se u cijelosti ili djelomice pobunila, npr. Brubno u općini Klasnić, Slana, Glinska Poljana, Vratečko u općini Gora, Dvor te Divuša i Zrin nedaleko Kostajnice.

reze, mijenja se način ubiranja poreza, uvode nove mjere i utezi, a krajiško pučanstvo sve to pripisuje Mađarima i odbacuje novotarije. U borbi protiv svega novog i mađarskog često se nesvijesno idealizira krajiška prošlost, austrijska, odnosno carska uprava i naturalne povlastice, osobito pravo na šumu, pašnjake, slobodno pečenje rakije i sadnja duhana.

Prilike su se u bivšoj Krajini pogoršale nakon prvih izbora za Sabor u travnju 1883. i to osobito u kotarevima gdje su pravaški zastupnici propali s malim razlikama zbog otvorenog pritiska, namještanja i prijevara vladajuće Narodne stranke (Petrinja, Kostajnica, Sunja). Od tih izbora osjeća se u banskom okružju vrienje i politička agitacija protiv vlade, mađarona i Mađara, a podržavaju je mjesna pravaška vodstva i neki srpski političari. Kao središta te političke aktivnosti najčešće se spominju Kostajnica, Glina i Petrinja a od pojedinaca Ivan Krnic iz Kostajnice i Đoko Urica iz Gline.

Iako je agitacije bilo i u drugim krajevima Hrvatske pa i u susjednoj Bosni, buna je izbila samo na području bivše Banske krajine gdje je Stranka prava imala najviše pristalica, a i djelatnost srpskih političara bila je najizrazitija. U banovinskoj buni 1883. istupaju zajednički Srbi — bivši krajišnici i Hrvati koji su uglavnom bili kmetovi jer ih muče isti problemi i nedaće. Isto je tako i pravoslavno, odnosno katoličko svećenstvo prema svojoj stranačkoj opredijeljenosti utjecalo na razvoj događaja. Antisemitska propaganda nije uspjela, iako je bilo pokušaja da se protumađarsko raspoloženje zamijeni protužidovskim, ali je bilo prisutno izvjesno austrofilstvo koje se manifestira u isticanju carskih grbova.

Plan o dizanju bune nije postojao niti se može uočiti njezin konačni cilj, a podaci koji su se o tome sačuvali više su nerealne konstrukcije nego smišljeni plan nekoga političkog ili stranačkog vodstva.

Iako je u pojedinim selima došlo do oštih sukoba s vojskom i oružnicima (Jabukovac, Kraljevcani, Mali Gradac, Klasnić), ipak ova buna nije imala značaj općeg, međusobno povezanog i politički opredijeljenog ustanka. Suvremeni izvori nazivaju tu bunu ustankom a njene aktivne sudionike »ustašama«, ali pomna analiza pokazuje da se tu radi o više-manje spontanim, nepovezanim i neusklađenim oružanim akcijama koje u nekim selima imaju karakter demonstracija i protesta. Buna se, prema tome, ne može smatrati pokušajem ustanka s izrazito protumađarskim obilježjem i ne može se, kako to misli povjesničar László Katus, dovesti u neposrednu vezu sa središnjicom Stranke prava. Međutim, u nekim selima bilo je manjih priprema za bunu koje su proveli pojedinci, osobito članovi lokalnih vodstava, ali bez povezanosti sa istaknutijim pravašima iz Zagreba. To je potvrdila i podrobna istraga koja je provedena u doba bana K. Héderváryja, u kojoj, unatoč svemu nastojanju, nije u tom smislu ništa dokazano. Isto su tako ostale bez rezultata i istrage protiv I. Krnica i M. Miškića, ali indirektni podaci koji su izneseni u radnji pokazuju da lokalna pravaška vodstva nisu u svemu tome bila neđužna.

Pregled bune u pojedinim općinama i selima pokazuje da je ona bila žešća u bivšim krajiškim, brdskim i pretežno srpskim selima, a nešto blaža u bivšim kmetskim, nizinskim uglavnom hrvatskim selima. Tako npr. možemo govoriti o buni u Jabukovcu, Kraljevcanima, Malom Gracu i Klsaniću, dok su u Mečenčanima, Gori, Maji i dvorskoj općini izbili nemiri, a u Hrastovici, Gradusi i drugim selima došlo je samo do uzbune seljaka koju su predstavnici vlasti mirnim putem obuzdali.

Z u s a m m e n f a s s u n g

DIE UNRUHEN IN DER EHEMALIGEN BANAL-MILITÄRGRENZE 1883

Da der Verfasser in diesem Aufsatz den ersten Versuch in der kroatischen Geschichtsschreibung unternimmt, die Unruhen im J. 1883 in der ehemaligen Banal-Militärgrenze darzustellen, darf man nicht erwarten, dass alle darin offenen Fragen beantwortet werden. Durch die Analyse der Archivalien, der damaligen Presse und der bestehenden Literatur sind wir doch einen Schritt weitergekommen in der Beurteilung der damaligen Ereignisse, der Systematisierung des Materials, der Ausfindung neuer Angaben sowie in der sich daraus ergebenden weiteren Fragestellung, die in bevorstehenden Arbeiten zu lösen sein wird.

Die Unruhen des J. 1883 bilden einen Wendepunkt in der kroatischen Geschichte der »Ausgleichsperiode« und sind zugleich die stärksten sozialen und nationalen Bewegungen in Kroatien seit 1848 bis 1903. Zusammen mit den Demonstrationen in Zagreb nach der Entfernung der Wappen mit kroatischen Aufschriften, den Unruhen in Zagorje und deren Auswirkungen in anderen Teilen Kroatiens sind sie als ein Ganzes mit einer offensichtlichen Spitze gegen Ungarn zu betrachten.

Die Unruhen dauerten nur acht Tage, setzten aber Tausende von Bauern in serbischen und kroatischen Dörfern in Bewegung, wie kein anderes Geschehniss seit 1731. Etwa 1000 Teilnehmer wurden verhaftet und eingekerkert, 432 vom Kreisgericht in Petrinja zu Freiheitsstrafen verurteilt, etwa 30 verloren das Leben und mehrere hundert wurden verwundet. Einige haben in den Wäldern den Schutz gefunden, andere sind nach Bosnien oder in andere Gegenden Kroatiens geflüchtet, so dass das Militär den ganzen Herbst und Winter hindurch nach Flüchtlingen fahndete und sie in Gefängnisse einlieferte. Die Tatsache, daß an diesen Unruhen die Einwohner aus 74 Dörfern und Marktstellen teilgenommen hatten, zeugt schon an und für sich von dem Umfang dieses letzten Bauernaufstandes in Kroatien.

Obwohl in diesen Unruhen politische Momente, besonders die Anfeindungen gegen Ungarn und die ungarnefreundlich gesinnten Leute vorherrschend waren, lagen ihr doch sozial-wirtschaftliche Probleme zugrunde. Deshalb können weder die erwähnten Geschehnisse in Zagreb noch die Bauernbewegung in Zagorje als Ursache der Unruhen angesehen werden; sie haben ihnen nur Ansporn gegeben und sie beschleunigt. Die eigentlichen Gründe lagen viel tiefer und sind in der Strukturkrise des Dorfes im Übergangsstadium vom Feudalismus zum Kapitalismus zu suchen. Eine Folgeerscheinung war das Abbröckeln der bäuerlichen Familien-genossenschaften, die Zersplitterung des Grundbesitzes, der Niedergang der landwirtschaftlichen Produktion und die Verarmung des Dorfes. Zu jener Zeit wurden Reformen im Finanzwesen und in der Verwaltung durchgeführt, durch die die ungarische Regierung auch die letzten Reste des grenzlerischen militärisch-wirtschaftlichen Systems abzuschaffen bemüht war, mit allen Privilegien, die für die Bevölkerung damit verbunden waren. Es wurde ein neuer, zahlenmäßig grosser Verwaltungsapparat geschaffen, der höhere Steuern erforderlich machte, es wurde die Art der Steuererhebung geändert, neue Hohl- und Gewichtsmaße eingeführt, und die Bevölkerung der Militärgrenze schrieb alle diese Neuerungen Ungarn zu und nahm dazu eine ablehnende Haltung an. Im Kampf gegen alles Neue und Ungarische wurde oft die grenzlerische Vergangenheit idealisiert.

Die Verhältnisse in der ehemaligen Militärgrenze verschlechterten sich nach den ersten Landtags-Wahlen im April 1883 ganz besonders in jenen Bezirken, wo die Rechtspartei (»pravaši«) nur ganz geringe Wahlniederlagen einstecken musste, meistens dank offensichtlich ausgeübten Druckes, manipulierter Resultate und Betrügereien seitens der herrschenden National-Partei (Petrinja, Kostajnica, Sunja). Seit diesen Wahlen war hier ein Gären zu spüren, politische Agitationen

gegen die Regierung, Ungarn und die Ungarnanhänger, unterstützt von den örtlichen Führern der Rechtspartei und auch von einigen serbischen Politikern. Als Zentren dieser politischen Tätigkeit werden am häufigsten Kostajnica, Glina und Petrinja erwähnt und von den Einzelpersonen Ivan Krnic aus Kostajnica und Đoko Urica aus Glina.

Obwohl es auch in anderen Teilen Kroatiens politische Agitationen gegeben hat, zu Unruhen kam es nur in der ehemaligen Banal-Militärgrenze, wo die Rechtspartei im Innern die meisten Anhänger hatte und auch die Tätigkeit der serbischen oppositionellen Politiker am stärksten war. An den Unruhen beteiligten sich gleichermaßen Serben, die ehemaligen Grenzler, sowie Kroaten, die früher überwiegend Leibeigene waren; sowohl der orthodoxe als auch der römischkatholische Klerus beeinflusste den Gang der Dinge im Einklang mit seiner politischen Einstellung. Eine antisemitische Propaganda hatte keinen Erfolg, obwohl der Versuch unternommen wurde ungarnefeindliche Stimmung in eine antisemitische umzuwandeln, doch machte sich eine etwas übertriebene austrophile Stimmung bemerkbar, die sich durch die Aufstellung von kaiserlichen Wappen manifestierte.

Einen in allen Einzelheiten ausgearbeiteten Plan eines Aufstandes hat es nicht gegeben, noch kann man ein bestimmtes anzustrebendes Endziel feststellen; die Angaben, die damit im Zusammenhang gebracht werden, sind eher eine wirklichkeitsferne Konstruktion als ein durchdachter Plan einer politischen Parteileitung.

Obwohl in einigen Dörfern (Jabukovac, Kraljevcani, Mali Gradac, Klasnić) zu heftigen Zusammenstößen mit dem Militär und der Gendarmerie kam und zeitgenössische Nachrichten manchmal sogar vom Aufstand und Aufständischen sprechen, zeigt die Analyse, daß es sich um mehr oder minder spontane, miteinander ungenügend verbundene und koordinierte Waffenüberfälle handelte, die in einigen Dörfern eher den Charakter von Demonstrationen und Protesten trugen. Die Unruhen können also nicht als der Versuch eines Aufstandes mit ausgesprochen antiungarischer Tendenz angesehen werden, wie es der ungarische Historiker Katus László darstellt, und kann ebenfalls nicht der zentralen Leitung der Rechtspartei zugeschrieben werden. Etwas anderes konnte auch eine eingehende Untersuchung, die zur Zeit des Banus Khuen Héderváry durchgeführt wurde, trotz allen Bemühungen nicht beweisen. Ebenso ergebnislos verlief ein Untersuchungsverfahren gegen Krnic und Miškić, obwohl einige hier angeführte indirekten Angaben deutlich zeigen, dass die lokalen Vertreter der Rechtspartei an den Unruhen gar nicht so unschuldig waren.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXV—XXVI

1972—73

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb